ÚJ FOLYAM X. 7–8. SZÁM BUDAPEST, 2001. AUGUSZTUS ÁRA: 288 FT

MAGYAR SZEMLE

Herczegh Géza: KÁDÁR JÁNOS ÉS KORA, I. – *Isépy Tamás*: A RENDSZERVÁLTOZÁS JOGALKOTÁSA – *Járosi Márton* AZ ENERGETIKAI PRIVATIZÁCIÓRÓL – *Borbándi Gyula* ÉS *Czettler Antal* A II. VILÁGHÁBORÚRÓL – *Kiss J. László*: AUSZTRIA ÉS AZ EU – BESZÉLGETÉS TORNAI JÓZSEFFEL ÉS VEKERDI JÓZSEFFEL – *Bencsik István* ÉS *Jovánovics György* A SZOBRÁSZATRÓL – *Szabados György* HAMVAS BÉLÁRÓL

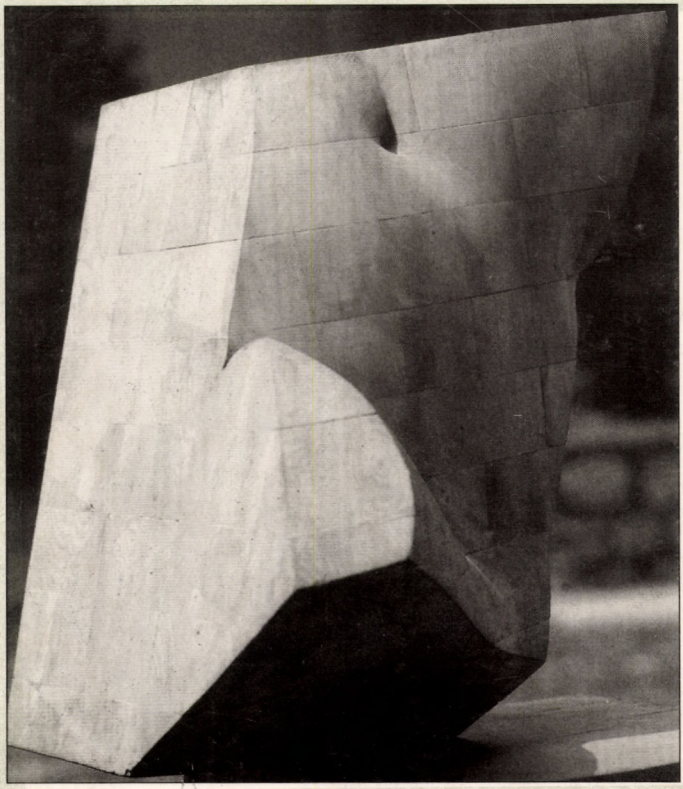

OLVASÓINK elnézését kérjük, mert előző számunk (2001. 5–6., június) példányai között ismét előfordultak hibás darabok, melyekben az ívek sorrendje fűzéskor felcserélődött. A hibás példányokat szerkesztőségünkben kicseréljük.

HÍREK. Szerkesztőségünk munkatársai július 16. és augusztus 20. között nyári szabadságon lesznek. A szabadság alatt péntekenként 11 és 13 óra között tartunk szerkesztőségünkben ügyeletet.

A Magyar Szemle-estek sorozatát ősztől minden hó harmadik hetében folytatjuk a Batthyány Lajos Alapítvány konferenciatermében. Következő rendezvényünkről hírt adunk a sajtóban, de előfizetőinket levélben is értesítjük.

A SZÍNKÉP, a Magyar Szemle heti művészeti magazinja az m2-n szeptemberig új adással nem jelentkezik.

LAPUNKRA ELŐFIZETHET banki átutalással vagy drótpostán, vagy személyesen a szerkesztőségben. Ha postai utalványt kér, töltse ki és küldje be a lapunkban található előfizetési szelvényt.

A MAGYAR SZEMLE VÁLOGATOTT KIADÁSA A VILÁGHÁLÓN:

http://www.hungary.com/magyarszemle;
http://www.net.hu/magyarszemle

DRÓTPOSTACÍMÜNK: msza@mail.datanet.hu

FOGADÓÓRÁK: Kedden és pénteken 11–13 óráig, illetve megbeszélés szerint.

A FOLYÓIRATOT kiadja a Magyar Szemle Alapítvány. A megjelenést a Batthyány Lajos Alapítvány támogatja. E számunk további támogatói: Nemzeti Kulturális Alapprogram, Westel Mobil Távközlési Rt.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY igazgatósága: Antall György András, dr. Balogh János, Bod Péter Ákos, dr. Borostyánkői Mátyás, Entz Géza, Granasztói György (elnök), Jeszenszky Géza, Kodolányi Gyula, Szabados György.

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: *Kodolányi Gyula*

Szerkesztőbizottság: *Borbándi Gyula, Czakó Gábor, Cseh-Szombathy László, Mellár Tamás, Molnár Gusztáv, Szabados György, Szőcs Géza, dr. Varga Csaba*

Szerkesztőség: *Bácsi István, Csejdy Virág, Cselényi Béláné, Gróh Gáspár, Izinger Anna, Kiss István, Mátis Lívia, Sályi Tamás*

Szerkesztőségi titkár: *Blahó Erika*

ÚJ FOLYAM X. 7–8. SZÁM 2001. AUGUSZTUS

Gróh Gáspár	*Verseny, monopólium, alternatíva*	3
Herczegh Géza	*Kádár és kora*	6
Isépy Tamás	*Jogrend és jogalkotás a rendszerváltozás tükrében*	26
András Károly	*Hidegháború és lélektani hadviselés*	45
Czettler Antal	*Lengyel tervek Közép-Európa újrarendezésére, és Kárpátalja visszatérése a magyar anyaországhoz 1939 márciusában*	63
Molnár Pál	*Stratégiai ágazatok – kiárusítás után*	82
Ocsenás Tamás	*Holt nyelv – élő kultúra*	104
Hornyik Miklós	*Beszélgetés Tornai Józseffel*	114
	„A 360 fok misztérium"	117
Szabados György	*Időszerűség és lábadozás*	146
	1% metafizika	155

KÖRKÉP

Borbándi Gyula	*Magyarország sorsdöntő három éve 1941–1944*	158
Török Bálint	*Kísérlet és kudarc?*	170
Sturm László	*Szenvedélyes közöny*	175
Gróh Gáspár	*Az időtlenség ideje*	180
Kubinszky Mihály	*Volt egyszer egy Déli Vasút*	185
Metz Katalin	*Démoni indulatok hálójában*	190
Tóth Klára	*Megkésett krónika*	192
Gáspár G. János	*Elvtársak, úrtársak*	194
Kiss J. László	*Osztrák külpolitika és az EU kibővülése: aktív szomszédpolitika avagy „közép-európai érdekközösség" az integráció útján*	202
	Summaries	216
	E számunk szerzői	219

E számunkban Bencsik István és Jovánovics György „párhuzamos beszélgetés"-ének illusztrálásául a két szobrász munkáiból mutatunk be néhányat. A borítóképen Bencsik István Has című szobra (1976–77, fa, 60 cm) látható.

VERSENY, MONOPÓLIUM, ALTERNATÍVA

Nem is oly régen a világ tőzsdéit is megrázta az a bírói döntés, amely szerint a világ szoftverpiacát meghatározó Microsoft céget föl kell darabolni, mert minden lehetséges versenytársával szemben olyan fölényre tett szert, hogy az a monopóliumellenes tilalmakba ütközik. A versenyre épülő piacgazdaság pedig nem tűrheti, hogy a verseny lefutott legyen, hogy a *fejlődés* (hm...) motorját eleve kikapcsolják. A döntés hírére a Microsoft-részvények árfolyama zuhant. Ezzel egyidejűleg amúgy is hektikus viszonyok kezdtek kialakulni a tőzsdén: elsősorban az „újgazdaság" cégei veszítettek „értékükből". Hogy a részvényárfolyamok szintje és az érték között milyen viszony van, arról most nem érdemes elmélkedni, amiként arról sem, hogy miként generálta maga a korszerű informatika a világ tőzsdéinek éveken át tartó, konzervatív szemmel nézve riasztó fellendülését. A zuhanás az aggodalmakat igazolta: egy idő után a fiktív pénzek elektronikus utazása is határához érkezett, s a pénzpiacok korrigáltak.

Látszólag tehát minden működik. A világ leggazdagabb emberének tartott Microsoft-vezér már az előtt visszaszerezte pozícióját, hogy cége fellebbezése eredményesnek mutatkozott. A Microsoft a dolgok jelen állása szerint maradhat egyben. Nem azért, mert túlereje ellenére feljövőben van a jövőbeli alternatíváját jelentő Linux, hanem mert az ügyvédek megtalálták a megfelelő formulákat. Azokat, amelyek megfeleltek a jogon kívül a világgazda(g)ság érdekeinek is.

A monopólium tehát marad, legfeljebb kiegészül. Tágabb értelemben nem az az érdekes, hogy melyik szoftvergyártó győz. A lényeg az, hogy mindennapi életünk átalakulásával, ha választhatunk is, csak szoftver és szoftver között választhatunk. Ez esetben pedig szinte mindegy, hogy az melyik. A számítógépekre épülő világ a maga módján megszerezte az életmódszervezés monopóliumát, ami hihetetlen energiákat szabadított föl, s diadalmenetével arra készteti az emberiséget, hogy új alapokon szervezze újjá életét. Úgy tűnik, hogy ez jó, s ezzel szemben csak szorongó értelmiségiek, nekivadult romantikusok, agresszív széplelkek tiltakoznak. A dolgok természete szerint párhuzamosan hódít a globalizáció és erősödnek az antiglobalizációs mozgalmak, így vált iparszerűvé a mezőgazdaság és értékelődtek fel a biotermékek, így uniformizálódik az emberiség és sokasodik a deviancia, bomlanak fel a közösségek és erősödnek a szekták, így uralkodik el a természettudományos alapú világnézet, és hódítanak a horoszkópok, a televíziós ráolvasók.

És folytathatnánk az ellentétpárok fölsorolását, időben akár ki is bővíthetnénk, még talán odáig is, hogy mikor a Föld élőhelyeit szinte kizárólagosan a dinoszauruszok uralták, megjelentek az emlősök is. Nem szívesen utalnék arra, hogy mit jelent a dialektika a filozófiában, mit az életben, s mit a mi ideológiai megnyomorításunk szótárában. De valahol mégis erre kell gondolnunk. Egyszerűbben arra, hogy a világ berendezésében ott van a törvény, hogy bizonyos egyensúlyok véglegesen nem borulhatnak fel, ha mégis, akkor a helyükbe új egyensúlyok jönnek. A világ természete szerint nem tűri a monopóliumokat, és ez nem bírósági kérdés: a dinoszauruszok monopóliumának ügyében sem ügyvédek és bírák döntöttek.

Arról persze fogalmunk se lehet, hogy miként alakul a világ a számítógépek kora után. Nem lehet erről fogalmunk azért sem, mert az a korszak még szinte el sem kez-

dődött. Éppen azért figyelünk rá olyan érzékenyen, mert most van áttörőben. Reflexeinkben, emlékeinkben még a chipek, szoftverek, monitorok, printerek előtti világ él. Nosztalgikusan meg tudunk állni, ha nyáridőben egy nyitott ablakból az utcára kihallatszik egy hagyományos írógép kopogása. Ugyanolyan sóváran hallgatjuk, mint a gőzmozdony dohogását, ugyanolyan asszociációkat indít meg bennünk, mint a nosztalgiavonat kéményének kénes kőszénfüst illata. Amitől még három évtizede is szinte ijedten fintorogtunk.

Emlékszünk még kézzel forgatott, mechanikus számológépekre, egyes adatok rendszerezését egykoron forradalmasító perem-lyukkártyás rendszerekre. Olyan forradalmi vívmányokra, amelyek történelmi léptékkel mérve villámgyorsan múzeumokba kerülhettek, ahogyan már ott vannak a számítástechnika hőskorának reprezentánsai, a Sinclairek, a Commodore-ok. Aligha végzik másként a mai sztárok. A technikai-technológiai változások mértékéről tehát lehet fogalmunk. De aligha tudjuk elképzelni, hogy mi lesz az alternatívája annak az életmódnak, amit a természet rendje szerint a mai technológiák egyre erősödő monopóliumával szemben ki fogunk (mert ki kell) alakítani.

Gróh Gáspár

V.: Hercegh Géza
Kád.: Kádár János
Ny.: életrajz

KÁDÁR ÉS KORA*

I.

„Kádár János a huszadik század legjelentősebb magyar államférfija" – jelentette ki magabiztosan az annak idején „udvari történetíróvá" előléptetett Gyurkó László a Rubicon századik számában. A nyomaték kedvéért hozzátette: „Véleményemet az ország közvéleménye is osztja." Nem olyan kérdésről van azonban szó, amit a szavazatok többségével lehet eldönteni. Mit tudnak az emberek Kádárról és viselt dolgairól? Ha a kérdések a tényekre is kiterjednének, a megkérdezettek túlnyomó többségét tájékozatlanság miatt ki kellene zárni az adatszolgáltatók köréből, a közvéleménykutatás eredménye pedig egészen más lenne.

Az viszont igaz, hogy Kádár mindenki másnál erősebben nyomta rá bélyegét arra a korszakra, amelynek során az ország élén állt, de a korszak is meghatározta Kádárt, mindazt, amit tett és azt is, ahogyan tette. A korszak egészének megítélése ezért Kádár felett is ítéletet mond. Szembe

* A kézirat már a *Magyar Szemle* szerkesztőségében volt, amikor Kopátsy Sándor azonos című könyve az üzletek polcaira került. Szövegét nem ismertem, megállapításaira nem reflektálhattam. A Kádár János személyével foglalkozó írások sora minden bizonnyal folytatódni fog, ami további helyreigazításokra, kiegészítésekre adhat okot – és alkalmat. A közelmúltban jelent meg két vaskos kötet: Huszár T.: *Kádár János politikai életrajza 1912–1956*, valamint Varga L. (szerk.): *Kádár János bírái előtt. Egyszer fent, egyszer lent. 1949–1956.* Ezeket a műveket felhasználom, de nem célom beható ismertetésük vagy bírálatuk, mint ahogyan az ezeket megelőző Kádár-irodalomról sem adhatok áttekintést – terjedelmi okokból sem. Kádárról azonban nem lehet hallgatni, mert nemcsak múltunk, de jelenünk megértéséhez is szükséges alkatának és gondolkozásmódjának megismerése.

kell néznünk vele, mert hiszen sokan munkálkodnak politikai okokból egy előnyös, de – mint látni fogjuk, hamis – Kádár-kép kimunkálásán. Nem kevesen vannak azonban azok is, akik ismerni és érteni akarják ellentmondásos személyiségének titkait. Én is megkísérlem.

Egy politikus ügyessége, rátermettsége bizonyára mérhető azzal az idővel, amit a kormány élén (vagy az állampárt főtitkári székében) eltöltött, de az államférfi nagyságát azok a döntések adják meg, amelyek nem rövid távon, hanem történelmi távlatban, nem átmeneti sikereket, hanem tartós eredményeket biztosítottak az ország népe számára.

Hogy állunk Kádár politikai tevékenységének legfontosabb, sorsunkat meghatározó döntéseivel? A történészek is zavarban vannak, ha a hajdani első titkár tevékenységének igazi kérdéseire kell válaszolniok. „Amikor a kommunista párt egyes vezetői úgy gondolták, hogy célszerű lenne, ha könyv jelenne meg róla, Kádár a leghatározottabban elzárkózott ettől – állította Gyurkó. – Önéletrajzot nem ír és abba sem egyezik bele, hogy életrajzot írjanak róla... Kategorikusan megtagadta azt is, hogy portréfilmet készítsenek róla."[1] Egy könyv mégis elkészült, *Arcképvázlat történelmi háttérrel*, de ez hézagos és sematikus. Szerzője azzal hivalkodik, hogy az „alapvető tényeket ismeri", de sajnos az alapvető tények mind az arcképvázlatból, mind a történelmi háttérből egyaránt hiányzanak. Azóta újabb könyvek jelentek meg róla, a cikkek száma is egyre bővül, de a kérdőjelek Kádár körül tovább sokasodtak.

Kádár rejtőzködő ember volt, és ő tudta, miért. A vele baráti viszonyban álló Aczél György szerint a következő öt kérdésről soha nem volt hajlandó beszélni: az 1943-as pártfeloszlatásról, a Rajk-ügyről, saját 1951-es letartóztatásáról és hároméves fogsága, 1956. november elejének moszkvai napjairól, valamint a Nagy Imre-ügyről.[2] A rövid felsorolás mindazokat a kérdéseket felöleli, amelyek Kádár János-

sal kapcsolatban érdekesek voltak és – a pártfeloszlatás ügyét kivéve – ma is azok. Amelyekről viszont Kádár szívesen nyilatkozott, teljességgel érdektelenek, és felesleges vizsgálni őket.

Az 1943-as pártfeloszlatás ügye legfeljebb a kommunista párttörténet kutatóinak figyelmét keltheti fel. Ki kezdeményezte, milyen meggondolások alapján? A Kommunisták Magyarországi Pártja tagjainak száma szerint kicsiny, jelentéktelen alakulat volt, Békepárt néven több szimpatizánsra, szélesebb körű támogatásra számíthatott. Kádár a pártfeloszlatás miatt szigorú (?) megrovásban részesült, ami nem egészen érthető. Karrierje ugyanis a megrovás dacára 1945-ben egy rakéta sebességével ívelt felfelé: a budapesti rendőrfőkapitány helyettese, a párt káderosztályának vezetője, a budapesti pártbizottság titkára, a politikai bizottság tagja, a KV titkára, főtitkárhelyettes, nemzetgyűlési képviselő. Mi lett volna még belőle, ha nem kap szigorú megrovást? Rákosiéknak szükségük volt arra, hogy a kommunista párt vezetésében legalább egy igazi proletárfiú legyen, akinek tapasztalatlanságból eredő hibái felett (első lebukásakor két társára is vallott!) gyorsan napirendre tértek. Az 1943-as pártfeloszlatás ügyét akkor kezdték firtatni, amikor Rákosi már a párt tagjaira alkalmazta sokat emlegetett szalámitaktikáját.

Másként áll a dolog Kádárnak a Rajk-perben vitt szerepével, mely bepillantást enged egyéniségébe és amely több vonatkozásban is meghatározta későbbi útját. „Ne higgyük el az 1956 után kitalált mesét – írta Gyurkó –, amit nem egy műben tényként közöltek, hogy ő vette rá Rajkot a vallomásra."[3] Ez azonban nem mese, hanem valóság. Tény akkor is, ha a kétes dicsőség nem kizárólag az övé. Amióta közölték annak a magnófelvételnek a szövegét, mely Kádárnak és Farkas Mihálynak a letartóztatott és meggyötört Rajkkal folytatott szópárbaját rögzítette, pontosan tudjuk, ki mire próbálta a másikat rábeszélni és azt

is, miért nem akart Kádár szólni róla. A felvétel őt a lehető legrosszabb színben mutatja be. Élvezte, hogy egy szellemileg magasan felette álló valakivel tetszése szerint gorombáskodhatott. „Ide figyelj, te nem vagy egy buta ember"[4] – förmedt rá. – „Hát mondd csak, Rajk, miért nézel bennünket hülyének?" Egy más alkalommal beismerte „...én ugyan primitív ember vagyok, én csak négy akkori elemit jártam és négy akkori polgárit".[5] Az Anti-Dühring lapjaival képtelen volt megbirkózni, és az elméleti kérdésektől akkor is idegenkedett, amikor már a hatalom csúcsára került. Gyűlölte a nálánál okosabb, tanultabb, jobb fellépésű Rajkot. Még 1954-ben is azt írta róla: „Rossz, hatalomvágyó, büszke, sértődékeny, fölényes természete és modora volt."[6] Készségesen asszisztált tehát tönkretételéhez. Az emlékezetes találkozó során már a Rajkra váró halálos ítéletet is közölte vele, még mielőtt a vád illetve a per jogi formát öltött volna: „Mi azért jöttünk ide, hogy módot adjunk neked, életedben utoljára a párttal beszélhess. Kevés időm van a te részedre..."[7] Életedben utoljára! Vagyis: az ítéletet már meghozták. Bűnösségének elismerésével Rajk megkönnyíti a pártvezetés dolgát, saját maga számára pedig eléri, hogy a kínvallatás befejeződjön.

Tény, hogy Kádár súlyosan kompromittálódott a Rajk-ügyben. Saját maga dicsekedett el azzal, miként kötötte le néhány sakkpartival Rajk figyelmét, hogy ne foghasson gyanút: „Mikor már úgy láttam, hogy közeledik Rajk László megbeszélt hazamenetelének ideje" – mondotta a visszaemlékezések szerint Kádár saját szerepéről az MDP központi pártiskolája hallgatóinak –, akkor döntésre vittem az éppen soros sakkpartinkat. Ránéztem az órámra, és azt mondtam Rajknak: most pedig matt."[8]

A sakkpartinál jóval szigorúbb megítélés alá esik az a tény, hogy Rajk megtörésével egyik kulcsfigurája lett a koncepciós pernek, társtettese egy súlyos bűncselekménynek.[9] Ha hitt Rajk bűnösségében, politikai analfabé-

taként kell elmarasztalni. Ha nem, gyűlölködésből vagy gyávaságból lihegte túl szerepét. Miután egyik változatot sem ismerhette el, a Rajk-ügyről haláláig hallgatnia kellett. A bennfentesek persze tudtak róla. „Rajknénak a követelései közül az egyik úgy hangzott, hogy sem Gerő, sem Kádár e.-ak, 'Rajk gyilkosai' azon (vagyis a temetésen) nem vehetnek részt".[10] A Farkas Mihály és Vladimir elleni per előkészítésével kapcsolatban Kovács István 1957. január 10-i levelében nem késett a szovjet elvtársakat figyelmeztetni: „Ezzel a perrel Kádár elvtárs önmaga alatt is vágja a fát, hiszen az ügy könnyen fordulhat nemcsak Rákosi elvtárs ellen, hanem Kádár elvtárs ellen is."[11]

Miért került sor ezekre az érthetetlen koncepciós perekre? Az orosz nihilista hagyományban gyökerezik – és személy szerint Necsajevhez kapcsolható – az az elgondolás, hogy egy forradalmár-csoport tagjait a közösen elkövetett bűn minden más köteléknél szorosabban fűzi össze."... van még sokkal egyszerűbb mód őket összetartani: – mondja Dosztojevszkij híres regényében, a *Megmételyezettek*ben, Sztavrogin – Vegye rá a kör négy tagját, hogy öljék meg az ötödik tagot azon ürügy alatt, hogy denunciáns és az általuk kiontott vérrel rögtön a legerősebben egymáshoz kötözi őket. Rabjaivá lesznek önnek, soha még pisszenni sem mernek."[12] Necsajevék tényleg megölték egyik besúgással gyanúsított társukat. „Sohasem fogjuk megtudni, vajon Necsajev valóban hitte-e a történetet, vagy csupán kitalálta azért, hogy a többieket eltéphetetlenül összeláncolja az együtt elkövetett bűn kötelékével. A megbűvölt tanítványok azonban nem kételkedhettek a vezér szavában és parancsát késedelem nélkül teljesíteniök kellett."[13]

Sztálin valami hasonló teóriát követett, és azt sajátos módon alkalmazta. A pártvezetés bármely tagját bármikor felelősségre vonhatta azért, amit tett vagy amiben részt vett. A felelősségre vonás lehetősége kitűnő eszköznek bizonyult engedelmességük kikényszerítésére.

A Rajk-pert végső formába öntő Bjelkin tábornok Szücs Ernővel levelet küldetett Moszkvába – Péter Gábor is odakanyarintotta a maga aláírását –, miszerint a Rajk-perrel nincs minden rendben. Ez Rákosi ellen irányult, akire szükség esetén rá lehetett volna bizonyítani a jogsértést, de bárki másra is, aki részt vett az ügyben. Persze Rákosi sem maradt tétlen. Farkas Vladimir szól arról, hogy 1949 nyarán „Farkas Mihály és Kádár János aláírásával távirat ment Moszkvába, amelyben Bjelkinre panaszkodtak, hogy lassan halad a Rajk-ügy vizsgálata". Amennyiben a távirat ötlete Rákosi fejében született meg – írja –, „akkor ennek célja talán az lehetett, hogy dokumentálja Farkas Mihály és Kádár János szerepét a Rajk-ügyben."[14] Nemsokára Bjelkin, Szücs és valamivel később Péter Gábor is lebukott, de azt a levelet és azt a táviratot bizonyára gondosan őrizték Moszkvában, hogy alkalmas időpontban elő lehessen venni.

Kádár viszont némi gondolkozás után rájött arra, hogy belőle ugyanúgy lehet árulót és összeesküvőt csinálni, mint Rajkból. Vetélytársának bukása az ő helyzetének ingatag voltát is jelezte. „Hát miért nem a Gerő vagy a Révai, vagy a Farkas vagy én ülök a te helyeden?! Miért nem velünk szemben téved tragikusan a Párt? Mondd, miért?" – kérdezte tőle.[15] Rajk erre a kérdésre nem felelhetett, de Kádár sem tudott megnyugtató választ adni rá. Péter Gábor 1956-ban azt írta, miszerint Kádár János 1949. augusztus elején a következőket mondta neki: „Tudod, Péter, sehogy sem mentek a fejembe ezek a jegyzőkönyvek. Nem tudom, hogy készülnek. Nem tudtam hinni bennük. Tele voltam kétkedéssel. Nem értettem, hogy lehet ez? Bementem az Öreghez, és az Öreg 1 1/2 órán át meggyőzött engem, hogy minden így igaz. Ezért most már hiszem."[16] Ha Péter Gábor igazat írt, Kádár nyugtalankodott amiatt, hogy – ha akarják – belőle is bármikor ellenséget csinálhatnak, de elég óvatos volt ahhoz, hogy hagyja

magát meggyőzni. Rákosi célzásaiból gyaníthatta, hogy szorul körülötte a hurok.

Nem telt el két esztendő, már ő ült Rajk helyén és őt vallatták hasonló hangnemben. A kihallgatásáról készített jegyzőkönyv egyes mondatai kísértetiesen emlékeztetnek a Rajk kihallgatásakor elhangzottakra. „Maga nem egy hülye ember – förmedt rá Farkas Vladimir –... magának csak rövid idő áll rendelkezésére és használja fel azt a nem hosszú időt, amig a Pártban hajlamosak a maga gyenge jellemeként értékelni ezt a magatartást. Mert ha oda eljutnak az elvtársak, hogy azt mondják, hogy ez a Kádár most is egy aljas gazember, maga teljesen el van veszve..."[17]

Aczél György szerint Kádár azonnal megtört, és mindent bevallott, amit akartak tőle. Akkor már úgy látta, hogy az 1943-as pártfeloszlatás súlyos hiba volt, amiért ő a felelős, de azt nem rendőri utasításra, spicliként tette. Később sem lett kém vagy összeesküvő. Rajk sorsából azonban tudhatta, mi vár rá, tehát jobb, ha azt is bevallja. Ügyéből mégsem lett nagyszabású kirakatper, halálos ítéletet sem mondtak ki rá. „A Kádár-ügy – Rákosi jellemzése szerint – olyan nyálas, széttaposott felöntése a Rajk-ügynek, hogy nyilvánosság elé hozni és belőle egy második Rajk-ügyet csinálni nem lehet. Megvan az ilyen pereknek is a maguk természetrajza."[18]

Vagyis propagandacélokra nem volt használható.

Kádár viszont utólag úgy érezte, beismerését magyarázni kell, és levélben kérte a politikai bizottságtól: „Kérem, tegyék lehetővé számomra, hogy személyesen adhassam elő a Központi Vezetőségnek: miért tettem fiktív vallomásokat 1951-ben durva fizikai kényszerítő eszközök alkalmazása nélkül".[19] „Fizikailag nem bántalmaztak" – mondotta 1954. július 22-én már szabadon, per-újrafelvételi tárgyalásán. Tehát nem igaz a szörnyűséges megkínzásáról szóló legenda, amit barátai, pártbeli szövetségesei széltében-hosszában terjesztettek azzal a kiegészítéssel,

hogy magától Kádártól hallották. Aczél Tamás és Méray Tibor hajmeresztő részletekkel is szolgált.[20] Így a kinzás sokak előtt bizonyított tényként szerepelt.

Az igazság az, hogy beismerő vallomását Kádár nem kínzás hatására tette, és bizonyára szégyellte, hogy nem úgy viselkedett, mint ahogyan a hivatalos történetírás szerint a munkásmozgalmi vezetők tették a rendőrség karmai között. Farkas Vladimirnak sem bocsáthatta meg, hogy tanúja volt gyöngeségének, gyávaságának. Nem szólhatott róla, mert az igazság elmondásához nem volt ereje, a színészkedéshez nem volt tehetsége. Végül pedig nem beszélt, nehogy megcáfolja a mártíromságáról szőtt legendát, mert tudta, hogy szükséges népszerűségének megalapozásához.

Nem vitás, az ellene folytatott vizsgálat módja, az ítélet és a magánzárkában töltött hosszú hónapok súlyos megpróbáltatást jelentettek számára. 1945-ben Kádár a társadalom szélein mozgó, bizonytalan egzisztenciájú emberből komoly hatalommal bíró „valaki" lett, majd 1951-ben hirtelen „senki", akit egy huszonhat éves ávós tisztecske útszéli hangon gyalázhatott. 1954-es rehabilitációja során viszont azt is megtanulhatta, hogy a tények felderítése éppúgy nem érdekelte az eljáró bíróságot, mint azt, mely életfogytiglani börtönt szabott ki rá. Az egyébként teljesen formális tárgyalás mindössze másfél óráig tartott,[21] s az ítélet már kész volt, mielőtt az elnöklő bíró a tárgyalást megnyitotta volna. Kádár alighanem azt szűrte le tanulságként, hogy a jog az osztályharc eszköze, és a mindenkori politika dönti el, hogy milyen irányban és kire sújt le.

Sejthetjük azt is, miért nem beszélt 1956. november elejének napjairól. Hirtelen frontváltását aligha tudta volna úgy megindokolni – kimagyarázni –, hogy száz ember közül kilencvenkilenc ne tekintse árulásnak, amit tett, és a hazugságok szövevényének ennek során elhangzott nyi-

latkozatait. Személyes indítékairól épp ezért célszerű volt hallgatnia.

Ki kérte az első szovjet intervenciót? Kénytelen vagyok Kádár utolsó beszédének zűrzavaros megfogalmazását idézni: „Én ismerem Hegedűs elvtárs nézeteit is, ismerem. Aki ugye történetileg nézve önkritikát gyakorolt, mert ő aláírta azt a levelet, amit két napig, ha jól emlékszem, az azóta elhunyt ember megtagadott... Énnekem is valahol, az isten tudja hol, alá kellett írni".[22] Nagy Imréről van szó, aki a szovjet csapatok beavatkozását kérő levelet nem volt hajlandó aláírni, és akinek a nevét – majd meglátjuk, miért – Kádár harminc évvel később nem tudta kimondani. Tény, hogy Kádár napokig ingadozott, taktikázott – mintha csak igazolni akarná Egri Gyulának 1956 júniusában róla adott jellemzését, aki „Kádárt elvtelen, sőt gyáva embernek tartotta".[23] Végül elfogadta a forradalom legfőbb követelését. Október 30-án döntés született a többpártrendszer visszaállításáról és koalíciós kormány alakításáról. Kádár is nyilatkozott a rádióban és – többek között – a következőket mondta:

„Pártunkra az elmúlt évek rossz vezetése következtében nagy, súlyos terhek árnyéka vetődött. Ezektől teljes mértékben, tiszta lelkiismerettel, bátor, egyenes elhatározással meg kell szabadulni. Elhagynak majd bennünket azok, akik önző egyéni érdekből, karrierből vagy más szándékból csatlakoztak hozzánk, de ettől a tehertől és vezetésünk egyes személyeinek múltbeli bűnei terheitől megszabadulva, ha bizonyos tekintetben elölről is, de kedvezőbb és tisztább feltételek között fogunk küzdeni eszméink, népeink, honfitársaink, hazánk javára."

„A beszéd Kádár János politikai pályájának egyik legemelkedettebb, fájdalmasan tiszta megnyilvánulása" – írja Huszár Tibor ugyancsak meglepő módon.[24] Valójában a leghazugabbak egyike! Lehet, hogy Kádár hitte, amíg a szöveget felolvasta, de hogy őszintén és igazán nem tette magáévá, azt rövidesen bebizonyította.

Igaz, november 1-jén még tovább ment. Az MSZMP Intéző Bizottsága nevében felolvasott rádióbeszédében – amelyet egyébként Haraszti Sándor és Horváth Márton szövegeztek meg – a következőket mondta: „Népünk vérével bizonyította, hogy rendületlenül támogatja a kormánynak a szovjet erők teljes kivonására irányuló követelését. Nem akarunk további függőséget... Fogjunk össze a magyar függetlenség, a magyar szabadság diadaláért!"

Andropov november 1-jén azt jelentette, miszerint: „Kádár hozzászólásában támogatta Nagyot", de a semlegesség kérdésére „kényszeredetten reagált".[25] Nyilvánosan viszont azt mondta, puszta kézzel is harcolna a szovjet tankok ellen, ha újra megindulnak.[26] Erről azonban, ha valaha is komolyan gondolta, pillanatok alatt megfeledkezett.

Közbevetőleg meg kell jegyezni, hogy nem a Köztársaság téri pártszékház ostroma, vagy a Varsói Szerződés felmondása váltotta ki a második szovjet intervenciót, hanem a felmondás, illetve a semlegesség kimondása válasz volt arra, hogy új szovjet egységek özönlöttek az országba. A moszkvai döntést a szuezi háború hírére, az amerikaiak érdektelenségének bejelentésére, a kínai és más kommunista vezetők fellépésének hatására hozták meg. Hogy a magyar kormány válaszlépése az adott helyzetben célszerű volt-e vagy sem, azt felesleges vitatni. Az események menetén mit sem változtatott.

Kádár pálfordulását sem a Köztársaság téri események váltották ki. Azokra október 30-án került sor, Kádár viszont még két nappal később elmondott beszédében is a szovjet erők teljes kivonását követelte. Hallhattuk, olvashattuk azt a magyarázatot, hogy a szovjetek „tőrbe csalták", vagy egyenesen „elrabolták", de egyik változat sem hihető. Annyit lehet tudni, hogy Kádár még november 1-jén a Parlamentből Münnichhez ment a belügyminisztériumba, majd onnan autóval a szovjet nagykövetségre haj-

tattak, ahol egy másik gépkocsiba szálltak át, amelyben két orosz ült. Erőszak alkalmazásáról senki sem hallott, ilyesmit senki sem látott.

Kádár ekkor – hiába nevezte Hruscsov „mologyecnek" – már nem volt a politikában kezdő, nem volt újonc, hanem bőséges tapasztalatokkal rendelkezett. Ha ő akkor beült két orosz tiszt mellé egy szovjet gépkocsiba, tudhatta, és nyilván tudta is, hogy ennek messzeható és megmásíthatatlan következményei lesznek. Döntött. Értesülhetett arról, hogy a szovjet tankok rövidesen újra megindulnak, és miután tudni lehetett, hogy senki sem fogja megállítani őket, fel kellett rájuk kapaszkodnia annak, aki szerephez akart jutni, éspedig annál gyorsabban, minél csábítóbb a kilátásba helyezett pozíció. Tudjuk, hogy Moszkva jelöltje eredetileg Münnich volt, Tito azonban a november 2-áról 3-ára virradó éjjel Brioniban Kádár mellett érvelt, és javaslatát Hruscsov végül is elfogadta. Bizonyára tudta, hogy „flekkes" ember. Vér szárad ujjain, tehát könnyen kézben tartható, és ez az adott pillanatban elegendő volt.

A hosszú repülőút magányában – Münnichet és Batát egy másik gépen szállították, tehát nem beszélhetett velük – Kádárnak volt ideje arra, hogy végiggondolja a történteket és főleg azt, hogy előző lépéseit hogyan és mivel lehet „kimagyarázni". Az eddig közzétett feljegyzésekből nehéz világos képet alkotni arról, hogy valójában mit ígért és mit nem – a jegyzőkönyvek nem mindig pontosak és igen gyakran megtévesztőek. Tény, hogy nemcsak vele tárgyaltak. Rákosi azt írja, hogy „... egyik este, valószínűleg október 29-én vagy 30-án újra behívtak a KPSZSZ prezidiumába... (ahol) megállapodtunk az új kormány felhívásának főbb vonalaiban és ennek alapján Gerő és Hegedűs e. ak kaptak megbízást, hogy végső formába öntsék..."[27] Hegedűs erről nem tesz említést. Úgy tűnik, az úgynevezett forradalmi munkás-paraszt kormány úgynevezett „szolnoki" (?!?) felhívását oroszból fordították magyarra, és annak szövegén

Kádár – eltekintve Marosánnak államiszterré való átsorolásáról – csupán néhány stiláris változtatást eszközölt, miután a Kreml végül mellette döntött. A többpártrendszer, a koalíciós kormányzat, a nemzeti függetlenség ügye mind füstté vált, úgy elfelejtődött, mintha sohasem lett volna szó róluk. Igaz, a kormányprogram első pontja „Nemzeti függetlenségünk és országunk szuverenitásának biztosítását"-t ígérte. Mi sem volt jellemzőbb a helyzetre – és benne Kádár szerepére –, hogy ennek is orosz volt az eredetije.[28]

Mit mondhatott volna minderről Kádár azon túl, hogy elfogadta a „muszkavezető" felajánlott szerepét, mert nem tudott ellenállni a hatalom igézetének, bármilyen alávaló módon és megszégyenítő feltételek mellett jutott hozzá? Szovjet harckocsik védelme alatt tért vissza Budapestre, amelyek ellen néhány napja még „puszta kézzel is felvette volna a harcot!" Annyi bizonyos, hogy amikor november 7-én valamivel 4 óra után a Kossuth téren kibújt a szovjet páncélosból, egy másik Kádár érkezett vissza Budapestre, mint az, aki egy héttel előbb onnan eltávozott: maga a helytartó, és nem valamelyik beosztottja. 1951-es letartóztatásáig tanítványként csodálta Rákosit. Szabadulása után sem fordult vele szembe – Rákosi akkor még nem volt bukott ember –, hanem az ő árnyékában, de már nem hű csatlósaként képzelte politikai karrierjének folytatását. Körültekintő volt és reálisan mérlegelt. A magánzárkában töltött hosszú hónapok során volt ideje végiggondolni a nagy játszma, vagyis: az adott politikai rendszer működési szabályait. Elfogadta Gerőt a párt első titkárának, tartózkodóan viselkedett az októberi napokban, de azzal, hogy Moszkva őt tette meg itteni helytartójának, elérte célját. Kételyek, fenntartások – és persze erkölcsi aggályok – nélkül ragaszkodott a neki juttatott hatalomhoz. Tudta, hogy ebben a térségben Moszkva akarata dönt, és őt senki és semmi nem veszélyeztetheti, amíg a szovjet vezetés bizalmát bírja. Ez az alapvető kérdés, amihez képest minden más mellékes! Kinek-kinek

a maga módján értésére adta, hogy a neki juttatott hatalommal maradéktalanul élni fog, és ami eszközeit illeti, nem lesz válogatós. Adott szavát bármikor megszegi, ha célszerűnek látja.

Ha belátjuk, hogy a „hátrányos helyzetű", többszörösen megszégyenített Kádárt elsősorban és kizárólag a hatalom érdekelte, cselekedetei egyszerre érthetővé válnak és egymáshoz kapcsolódó logikus sort alkotnak. Jó sakkozóhoz illően lépésről lépésre haladt. Ahogyan erősödött a mögötte álló állam- és pártszervezet, egyre kíméletlenebbül. Ezt bizonyítja a munkástanácsok irányában követett politikája, a forradalomban résztvevők elleni megtorlás és végül a Nagy Imre-per.

Nagy Imrét és társait a Hruscsov és Tito között november 2–3-ának éjjelén Brioniban létrejött megállapodás értelmében „gyűjtötték be" a budapesti jugoszláv nagykövetség épületébe. Micsunovics moszkvai jugoszláv nagykövet emlékezései nem hagynak ez iránt kétséget. Hruscsov és Tito a magyar forradalom minél gyorsabb felszámolását kívánták, amit megnehezített volna, ha Nagy Imre és társai más diplomáciai képviseletre, vagy éppen nyugatra menekülnek. A nagykövetségen nemcsak tétlenségre lesznek kárhoztatva, hanem – megfelelő lélektani-politikai nyomásnak kitéve – rá lehet venni őket a lemondásra és a Kádár-kormány elismerésére. A menedék tehát csapda volt, amelybe az áldozatok valóban besétáltak.

Az események azonban nem követték a Brioniban kidolgozott forgatókönyvet. A jugoszlávok nem közölték előre, hogy mi a menedékjog „ára", de – túlbecsülve érveik hatékonyságát – azt hitték, könnyűszerrel rávehetik Nagy Imrét a lemondásra. Rosszul számítottak. „Titot kezdettől bosszantotta, hogy többszöri kísérletezéssel sem tudta létrehozni a Kádár–Nagy Imre megegyezést!" – vallotta Vas Zoltánné. „Végül megüzente Nagy Imrének, nevetségesnek tartja, hogy jogfolytonossági alapon követeli

politikája érvényesítését, további miniszterelnökségét. És amikor Nagy Imre azt mégsem adta fel, Tito teljesen elfordult tőle."[29]

A folytatást ismerjük. A csoport tagjainak távozniuk kellett, aminek keretéül egy látszatmegegyezés szolgált: Kádárnak az az ígérete, hogy Nagy Imréék bántatlanul hazatérhetnek. A követségről történt távozásuk után azonban szovjet páncélosok körülvették és egy általuk megszállt laktanyába vitték őket. Ott jelent meg Münnich, hogy kompromisszumos ajánlatát megismételje.

Amikor Kádár bántatlanságot ígért Nagy Imrének, minden bizonnyal rosszhiszeműen járt el, még ha utóbb képmutató módon úgy viselkedett, mintha nem tehetne arról, hogy a szovjet kormány másként döntött. Zavaros utolsó beszédében is mentegetni, illetve magyarázni próbálta tettét: „Én kötelezettséget vállaltam azok biztonságáért, akik – tényleg kötelezettséget vállaltam én – akiknek a nagykövetségén akkor tartózkodott" – mondotta. Vagyis kötelezettséget vállalt azok biztonságáért, akik akkor a (jugoszláv) nagykövetségen tartózkodtak. „De én ilyen naiv ember, mint én... azért vállaltam kötelezettséget, mert arra gondoltam, hogy az én kérésem, hogy két ember annyi nyilatkozatot tegyen, hogy jogilag ne hivatkozhassanak a rangjuk szerinti emberek".[30] Azaz: ha a két (?) ember, Nagy Imre és társa vagy társai, lemondanak tisztségükről és elismerik Kádár-kormányát. Ilyen feltétel azonban nem hangzott el. „Sajnos egy tőmondat volt azon a nyilatkozaton" – mondotta, amit úgy kell helyesbíteni, hogy a nyilatkozatban elhangzott tőmondat semmiféle feltételt sem tartalmazott. Kádár, a meggyőződés nélküli ember,[31] nem értette, hogy valaki miért ragaszkodik a meggyőződéséhez, ha abból az adott helyzetben semmiféle előny sem adódik számára? Neki ez nem jelentett volna problémát, ő nem ragaszkodott elvekhez, meggyőződéshez, hanem egyedül és kizárólag a hatalomhoz. Saját

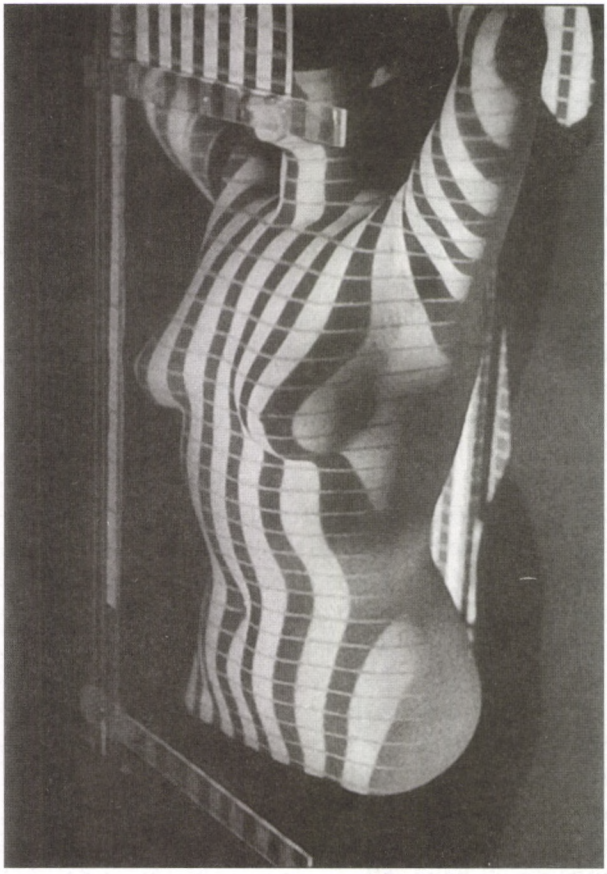

A négyzethálóval megvilágított felsőtest a kilégzés állapotában (a mérés során készült dokumentumfotó)

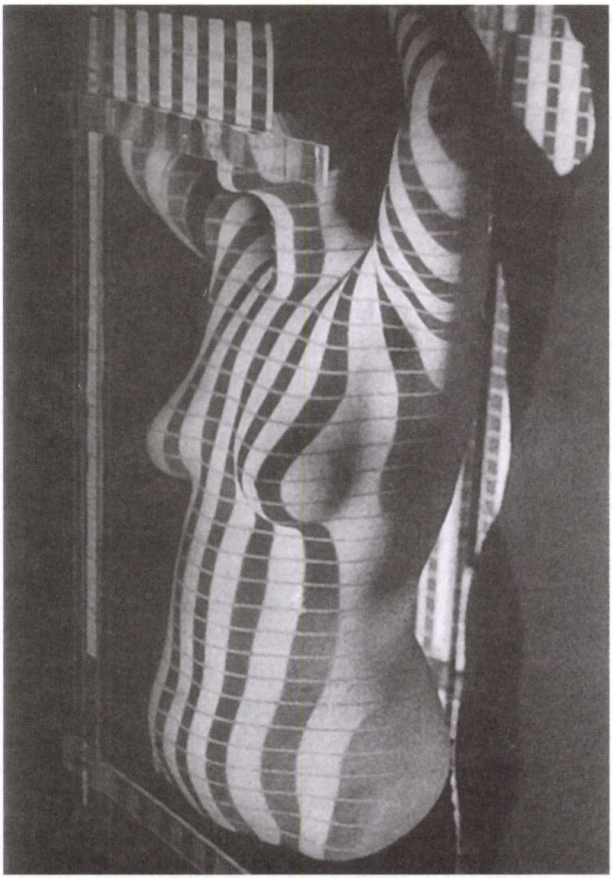

A felsőtest a belégzés állapotában
(a mérés során készült dokumentumfotó)

hatalmának biztosítása végett tőrbe csalta ellenfelét, ami bűn volt, és az egyik bűn szüli a másikat: Nagy Imréék elrablása az ellenük folytatott büntetőpert és kivégzésüket, dacára annak, hogy Kádár többször is biztosította őket, nem lesz bántódásuk.

Ma már tudjuk, hogy Nagy Imre kivégzését nem Moszkva, nem Hruscsov sürgette, hanem az MSZMP vezetése. „Mi vetettük fel" -mondotta Kádár. Ő, Münnich, Marosán, Biszku és társai nem tudták megbocsátani, hogy Nagy Imre kormányának forradalmi legitimitása volt. A kommunista propaganda egyik fő vonalát a proletárforradalom mítosza alkotta. Ilyesmi vagy ehhez hasonló az ország történetében csak egyszer akadt: 1956. október 23-án, amikor ledöntötték Sztálin szobrát és amikor a munkások – igen, a munkások! – felvették a harcot a fegyveres erőkkel. Ezen a napon Nagy Imre miniszterelnökségét százezrek követelték Budapesten. Népszerűsége ugyan sokat ingadozott a következő napok során, de személye nélkülözhetetlen maradt, és bizonyos, hogy tekintélye november 3-án nagyobb volt, mint bármikor azelőtt. Minden szavazás nélkül egyértelműen a magyar nép választott vezére lett. Az volt, amikor vasárnap hajnalban megindult a szovjet támadás.

Ezzel szemben állt az általános elutasítás, ami az úgynevezett „Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány" megjelenését fogadta. „Önök nagyon jól tudják, hogy ez mit jelent azok számára, akiknek a kormány legalitása fontos... mert hogyha nem ellenforradalom, hát akkor erre nem tudom, hogy ki hivatkozhat. Nem tudom, ki hivatkozhat."[32] Kádárnak nem volt kire, nem volt mire hivatkoznia szovjet tankokon kívül. Mitől volt kormánya forradalmi, mennyiben képviselte a magyar munkásokat és parasztokat? Ahány szó, annyi hazugság! „Az általánosan elterjedt ellenkező nézettel szemben le kell szögeznünk, hogy a politikában hazudni nem lehet." – írta Bibó István. „Pontosabban: lehet itt-ott hazugságokat mondani, de nem lehet hazugságokra politikai konstrukciókat, politikai programokat felépíteni."[33] Ilyen hazug konstrukció volt Kádár rendszere, és a hazugság előbb-utóbb – néha csak harminc év múlva –, de megbosszulja magát.

November derekán, amikor a harcok már elültek, és a Nagykörút egyes szakaszait ellepték az alkalmi árusok, saját fülemmel hallottam, amint a következő módon kínálták portékájukat: „Itt a finom forró lángos, le van szarva Kádár János." Újabb sortüzek, razziák, botozások kellettek ahhoz, hogy elhallgassanak. „... A hatalom a saját megszilárdításáért folytatott harcában" – írta a Berend T. Iván által vezetett kommunista munkabizottság 1989-ben, de legyünk pontosak: Kádár János hatalmának megszilárdításáért folytatott harcában, és most már folytathatjuk az idézetet: „különleges népszerűtlenségében kénytelen volt igénybe venni mindazon erőket, amelyekre csak támaszkodhatott". (Vagyis az ávót és a rákosista vezetés támogatóit.)[34] Nagy Imre puszta létezése Snagovban vagy a Gyorskocsi utcai börtönben állandóan emlékeztette Kádárt és társait arra, hogy a hatalom bitorlói.

Amikor Napóleon császárrá koronázása előtt elraboltatta és kivégeztette Enghien hercegét, külügyminisztere, Talleyrand azt mondotta: „Ez több, mint bűn, hiba!" Nagy Imre elítélése és kivégzése bűn és hiba volt egyszerre. Bűn, mert gyilkosság volt, és hiba, mert Kádár saját szavahihetőségét semmisítette meg, anélkül, hogy erre kényszerítették volna. Rákosi visszatérésétől Hruscsovnak a régi gárda felett aratott 1957. júniusi győzelme után már nem kellett tartani. Rákosi – szovjet pártfogóit elvesztve – legfeljebb nyugdíjasként somfordálhatott volna haza. Többen gondolták – a suttogó propaganda is terjesztette –, hogy Nagy Imre a Hruscsov és Tito közötti viszony újabb megromlásának lett az áldozata. Ez azonban így nem igaz. Kádár nyilván nem végeztethette ki Nagy Imrét Moszkva jóváhagyása nélkül, de ez egyáltalán nem jelenti, hogy a kivégzést Moszkva kezdeményezte volna. A Biszku 1957. augusztusi látogatásáról készített szovjet feljegyzés szerint Kádárék szeptember végén akarták „zárt tárgyaláson" az eljárást lefolytatni, és Nagy Imrére, Losonczyra, Donáthra, Gimesre, Maléter-

re, Szilágyira és Király Bélára a legsúlyosabb büntetést kiszabni. A szovjet kormány volt az, mely külpolitikai okokból a pernek három-négy hónappal történő elhalasztását javasolta, majd nyilván ugyanilyen okból újabb halasztás történt 1958 júniusáig.[35]

Nagy Imre kivégzése a Kádár-rendszer erejének demonstrálása volt, elsősorban befelé. (Most már ezt is megtehetjük, elég erősek vagyunk hozzá, végleg megtörtük a magyar forradalom gerincét stb.) Az ország megfélemlítésén túl azonban nagyobb cselekvési lehetőséget biztosított a maga számára a táboron belül. Nagy Imre kivégzésével ugyanis felégette háta mögött a hidat. Moszkva most már tudhatta, hogy Kádár nemcsak ügyesebb helytartó Rákosinál, hanem hívebb is, mert ezek után nincs és nem lehet más választása, mint a Szovjetunió. Még azt is megengedhette magának Kádár, hogy elismerő szavakat mondjon Hruscsovról, annak bukása után, de azt nem, hogy 1968 nyarán megtagadja a Csehszlovákia elleni akcióban való részvételt. Valójában nem is akarta. Nem rokonszenvezett Dubčekkel és a prágai tavasz szellemével. Amit helytelenül annak véltek, nem volt más, mint igazodás Brezsnyevhez, aki saját héjáihoz képest mérsékeltebb álláspontot foglalt el.[36]

(A következő számban folytatjuk.)

HERCZEGH GÉZA

Jegyzetek

1 Gyurkó L.: *Arcképvázlat történelmi háttérrel.* Bp., Magvető. 1982. 8. l.
2 Rubicon, 100. sz. 43. l.
3 Gyurkó i. m.: 189. l.
4 Társadalmi Szemle, 1992/4. 84. l.
5 Az 1989. ápr. 12-i (utolsó) beszéd. In: *Az MSZMP KB 1989. évi jegyzőkönyvei.* Bp., 1993. 758. l.

6 Huszár T.: *Kádár János politikai életrajza.* I. m: Bp., Szabad Tér – Kossuth, 2001. 406., 412. l., valamint Varga L.: *Kádár János bírái előtt. Egyszer fent, egyszer lent. 1949–1956.* Bp., Osiris, 2001. 728. l.
7 Társadalmi Szemle 1992/4. 76. l.
8 Farkas V.: *Nincs mentség.* Bp., Interart. 1990. 196. l.
9 Huszár i. m.: 145. és köv. l.
10 Rákosi M.: *Visszaemlékezések. 1940–1956.* Bp., Napvilág, 1997. 1030. l.
11 *A „Jelcin-dosszié" Szovjet dokumentumok 1956-ról.* Bp., Századvég-56-os Intézet. 1993. 160. l.
12 Dosztojevszkij, Fj.: *Megmételyezettek.* Bp., Révai. é. n. III. köt. 46. l.
13 Szamuely T.: *The Russian Tradition.* London, Fontana, 1988. 349. l.
14 Farkas i. m. 216. l.
15 Társadalmi Szemle 1992/4. 86. l.
16 *El nem égetett dokumentumok.* h. n. Szabad Tér, 1990. 27. l.
17 Kiszely G.: *ÁVH. Egy terrorszervezet története.* Bp., Korona. 2000. 267–268. l.
18 Huszár i. m. 190. l.
19 Berki M.: *Az államvédelmi hatóság.* Bp., 1994. 161. l.
20 Aczél T. – Méray T.: *Tisztító vihar.* Idézi: Farkas V. i. m. 350. l.
21 Huszár i. m. 190. l.
22 *Utolsó beszéd.* 761. l.
23 Huszár i. m. 264. l.
24 Huszár i. m. 320. l.
25 *A „Jelcin-dosszié".* 74. l.
26 Marton E.: *Tiltott égbolt.* Bp., Kairosz, 2000. 154. l.
27 Rákosi i. m. 1037. l.
28 *A „Jelcin-dosszié".* 90. l.
29 Tóbiás Á.: *In memoriam Nagy Imre.* Bp., Szabad Tér 1989. 407. l.
30 Utolsó beszéd. 761. l.
31 Ld. Varga L. zárótanulmányát a *Kádár János bírái előtt* kötetben.
32 Utolsó beszéd. 761. l.
33 Bibó I.: *Válogatott tanulmányok.* Bp., Magvető, 1986. II. köt. 590. l.
34 Történelmi utunk. Társadalmi Szemle. XLIV. évf. különszám. 36. l.
35 *A „Jelcin-dosszié".* 200. l.
36 Ld. Kun M.: *Prágai tavasz – prágai ősz. 1968. fehér foltjai.* Bp., Akadémiai, 1998. 224 l., valamint Huszár T.: Prága–Budapest–Moszkva 1968. Bp., Szabad Tér 1998.

G. Tamelmány

X 34

Gn

JOGREND ÉS JOGALKOTÁS A RENDSZERVÁLTOZÁS TÜKRÉBEN

A cím a sokat markolás és keveset fogás veszélyét rejti magában, és ezért már előre szeretném rögzíteni, hogy nem fogom nevesítve felsorolni és értékelni a rendszerváltozás jogi feltételeit és kereteit megteremtő, valamint a folyamat végrehajtását és megvalósulását elősegítő és biztosító összes törvényt és törvénymódosítást, mert ez a legbékésebb olvasók türelmét is próbára tenné. Megelégszem annyival, hogy valamilyen logikusnak tűnő csoportosításban tükröztetem a jogalkotás szerepét a rendszerváltoztatásban, habár a leltározás szárazsága miatt ez is a türelempróba veszélyével, sőt unalmával fenyeget.

Mégis egy kis kitérővel, egy tiszteletkört szeretnék futni az általam nagyra becsült és tisztelt kodifikátorok körül.

A jelentést hordozó szavaknak különös ízük és zamatuk van. Ha kimondom ezt a szót, hogy „alkotás", akkor valami váratlannak, eddig ismeretlen újnak és izgalmasnak az ízét érzem, hiszen az alkotás szó mindig valami újnak a létrehozását, a felfedezését, a megteremtését jelenti. Ez nem csak az irodalmi, zenei, képzőművészeti és egyéb műveket teremtő műalkotásra vonatkozik, hanem a jogszabályokat létrehozó jogalkotásra is, és ahogy egy egészséges, művelt társadalom nem élhet műalkotások nélkül, úgy nem létezhet jogszabályok nélkül sem. Már Arisztotelész is megfogalmazta: „...az egész életben szükségünk van törvényekre, mert az emberek legnagyobb ré-

sze inkább a büntetésnek, semmint az erkölcsi kötelességnek engedelmeskedik."

Persze azt ő sem állította, hogy a jognak bármilyen megváltó szerepe lenne, hiszen a jogalkotó a hagyományokból, a szokásokból, a viselkedési és erkölcsi normákból, az elvárásokból alkotja meg a kötelező erejű jogszabályt, vagy maga kíván teremteni egy bevett szokássá és erkölcsi normává nemesedő magatartási formát, de társadalmi és gazdasági viszonyokat nem tud létrehozni, legfeljebb elősegíteni, szabályozni, megengedni és tiltani, befolyásolni és akadályozni, vagy ahogy Király Tibor fogalmazta meg Jogalkotás és jogállam* című tanulmányában: „A jog a változásokat kifejezte, kísérte, de nem okozta."

A jó jogszabály mindig a társadalom által feltett kérdésre felel, és valóságos szabályozási igényt elégít ki, mert a kérdés nélküli válasz szükségtelenül tolakodó, az igény nélküli kielégítés pedig zavaró, és nem vált ki jogkövető magatartást.

A politikai stabilitás előfeltétele a társadalmi és gazdasági viszonyok működési feltételeinek biztosítottsága és rendezettsége. A rendezés nyilvánvalóan csak jogszabályok útján történhet.

Az elszánt és elkötelezett kodifikátorok két jogalkotási folyamatot ismernek: a szakaszosat és a folyamatosat. A szakaszos megnyugtató, a kódexek fölé hajló és egyes szavakon is hosszasan tépelődő jogalkotók terméke, ami ugyan időigényes, évekig is eltarthat, többszörös szakmai egyeztetést igényel, de a felhasznált időért kárpótlást nyújt az elkészült mű tökéletessége és időtállósága

A rendszerváltozás szabályozási igénye, a szüntelenül felbukkanó tűzoltási feladatok, a gyökeresen átalakuló társadalmi és gazdasági viszonyok jogi kereteinek megteremtése egy felgyorsult, folyamatos jogalkotást követelt,

* *Magyar Szemle*, 1995. január, 12. o.

és töredelmesen be kell ismerni, hogy az ilyenfajta „törvénygyártási" termelésnek érthetően és menthetően nagyobb a salakja is.

A mi történetünk 1989-ban, a Kukorelli István által „A koraszülés, a demokratúra" átmenetinek nevezett időszakában kezdődik, és szerinte ettől az időponttól kezdve „a nemzeti kerekasztal prekoncepciói (például a kétharmados törvények találmánya) végigkísérik a parlamenti ciklust."[1]

A magyar közjogtörténet 1848 utáni 36., 1990–1994 közötti parlamentje vállalta fel a rendszerváltozás jogi végrehajtását, amikor a már hivatkozott prekoncepciók a jogalkotással történő kormányzás elvét fogadták el. A jogalkotásnak annak az 1987. évi XI. tv.-nek az árnyékában és jegyében kellett történnie, amelynek preambuluma szerint a jogalkotásnak a szocialista társadalmi viszonyok védelmét és fejlesztését, a szocialista demokrácia kiteljesedését kell szolgálnia – ezt a preambulumot az Alkotmánybíróság csak 1998-ban semmisítette meg. A tárgyilagosság érdekében azonban el kell ismerni, hogy az egyébként ma is érvényben lévő törvénynek van számtalan, de a jogalkotók által sokszor mellőzött, hasznos rendelkezése is, mint például az, hogy „A jogszabály megalkotása előtt – a tudomány eredményeire támaszkodva – elemezni kell a szabályozni kívánt társadalmi-gazdasági viszonyokat, az állampolgári jogok és kötelességek érvényesülését, az érdek-összeütközések feloldásának a lehetőségét, meg kell vizsgálni a szabályozás várható hatását és a végrehajtás feltételeit."

Szerencsére a törvényhozók nem vették komolyan az idézett preambulumot, és a szociális és alkotmányos jogállam megteremtése iránti elszántsággal láttak hozzá a távolról sem egyszerű feladat megoldásának, hiszen egy összeomló diktatúra romjain kellett az építkezést megkezdeni.

A mennyiségi adatok lenyűgözőek, hiszen a rendszerváltozás első szabadon választott Országgyűlése az 1990–1994 közötti ciklusban 219 új törvényt alkotott, 213 törvényt módosított, és 354 országgyűlési határozatot hozott. Ugyanezek az adatok a második, 1994–1998 közötti ciklusban: 264 új törvény, 235 törvénymódosítás és 455 országgyűlési határozat. A jelenlegi Országgyűlés 2001. június 19-én 229 új törvénynél, 160 törvénymódosításnál és 324 országgyűlési határozatnál tartott, persze a törvények között mindhárom ciklusban szerepelnek a nemzetközi szerződések megerősítései is. Kukorelli István A parlament négy éve című tanulmányában meg is állapítja, hogy ez „a magyar közjogtörténetben, de nemzetközileg is rekordteljesítménynek számít", de megjegyzi azt is, hogy „a parlamenti ciklus alatt nem volt felüdítő dolog jogalkalmazónak lenni".[2] Említést érdemel, hogy a két háború között évente átlagosan 50–60 volt a törvények száma.

A jogalkotás eredményeit a meghozott törvények rendszerváltozást szolgáló jellege, hatékonysága, értéke és használjuk nyugodtan ezt a szót: minősége szerint többféle módon csoportosíthatom, de tagadhatatlanul mindig megjelenik benne a szubjektív elem.

Értékelhetem a meghozott jogszabályt abból a szempontból is, hogy szükséges, sikeres, sikertelen és semleges, de az értékelés történhet tárgy szerint is. E mostani tükörben igyekszem a minősítési szempontokat úgy ötvözni, hogy külön csoportosítom az intézményrendszer átalakítását és a közjogi változásokat, külön a piacgazdaság kialakítását, majd a tulajdont, a privatizációt, a gazdasági életet érintő törvényeket, a tájékoztatással, a tudásalapú társadalommal és a társadalmi értékrenddel foglalkozó jogszabályokat, a polgári, büntető- és gazdasági jogot, valamint az eljárási szabályokat tartalmazó változásokat, végül a múlttal szembenéző és az elszámolási kísérleteket tartalmazó jogalkotást.

Természetesen első helyen kell említeni az Alkotmány, az alaptörvény többszöri módosítását.

Alkotmányunk ugyan a mai napig változatlanul az 1949. évi XX. számot viseli, de lassan már szlogenné vált, hogy az eredeti szövegéből csupán annyi maradt, hogy „az ország fővárosa Budapest". Az Alkotmány lassan olyan lesz, hogy hozzá képest a viccbeli Samu nadrágja az öltönyházból újonnan kikerült hibátlan termék. Az intézményrendszer bármilyen változtatásánál hozzá kell nyúlni az Alkotmányhoz, egy rendszerváltoztatás pedig alapjaiban rázza meg egy alaptörvény korhadt szerkezetét.

Kukorelli István a magyar alkotmányjog újjászületése korszakának nevezi a 20. század utolsó évtizedét, amikor a rendszerváltoztatás új közjoga nem forradalmi, hanem békés, parlamentáris úton, folyamatos alkotmányozással jött létre.

Ezt a folyamatot Az alkotmányjog évtizede című tanulmányában több szakaszra különíti el.

Ebben a felosztásban az 1987–1989 közötti szakaszt, vagyis az eresztékek ropogásának és az első repedések jelentkezésének időszakát a prae-alkotmánymódosítások korának, az 1989. október–1990. augusztus közötti időszakot a közjogi fordulat időszakának, az 1990–1994 közöttit pedig a közjogi viták korának nevezi. Az 1994-ben kezdődő időszak már az alkotmánykonszolidáció kezdete elnevezést kapja, és csupán kitűzött célként szerepel a folyamatos alkotmányozást lezáró új alkotmány elfogadása. Az említett tanulmányban megállapítja, hogy „az 1985–1990-es utolsó rendi Országgyűlés – amint szellemesen nevezi – a ciklus második felében" közreműködött a pártállam lebontásában, a jogállam felépítésében, hiszen ez a folyamat valóban megkezdődött az 1987. évi, a jogalkotásról szóló XI. törvénnyel, folytatódott az egyesülési jogról, a gyülekezési jogról, a sztrájkról, a népszavazásról és a népi kezdeményezésről szóló törvényekkel, és tetőzött az úgynevezett köztár-

sasági alkotmánnyal",[3] az 1989. évi XXXI. törvénnyel, amely ugyan csak az 1949. évi. XX. tv. módosítása volt, viszont teljesen új, alkotmányos értékeken nyugvó normatartalmat hozott. A törvény a parlamentáris köztársaság, a független, demokratikus jogállam, a hatalommegosztás, a népszuverenitás, a többpártrendszer, az emberi jogok, a törvények uralmának elveit rögzítette az Alkotmányban.

A nemzeti kerekasztal 1989. június 13. és szeptember 18-a közötti nemzeti egyeztető tárgyalásainak lezárásáról szóló megállapodás szerint az alkotmányozás a választások után létrejövő Országgyűlés feladata lesz, de nevesítve hat törvény azonnali meghozatalát minősítette szükségesnek: az Alkotmány módosításáról, az Alkotmánybíróságról, a pártok működéséről és gazdálkodásáról, az országgyűlési képviselők választásáról, a Büntető Törvénykönyv módosításáról, a büntetőeljárási törvény módosításáról szólót.

A megállapodás eredményeként 1989. október 23-án kikiáltották a köztársaságot, kihirdették az előzőekben már említettek szerint alkotmánymódosításnak minősülő köztársasági Alkotmányt, és „az utolsó rendi Országgyűlés" az utolsó jogalkotásai között meghozta a hivatkozott hat törvényt, valamint megalkotta a külföldre utazáshoz és a hazatéréshez való jogot biztosító, a ki- és bevándorlásról, valamint az Állami Számvevőszékről szóló törvényeket.

Nem kívánok ezúttal kitérni a NEKA tárgyalásokra, a hiányosan aláírt, de valójában betartott megállapodásra, a négyigenes népszavazásra, hanem az első szabadon választott Országgyűlés 1990. május 2-i alakuló ülésénél folytatom, hiszen ennek az Országgyűlésnek kellett elvarrnia az alkotmányozás és a közjogi berendezkedés elvarratlan szálait.

A művelet a sokat vitatott „paktum"-mal kezdődött, amiről csak úgy mellékesen bátorkodom megjegyezni, hogy a fokozatosan elmérgesedő politikai légkörben a sokat szidott paktum nélkül kormányozhatatlanná vált

volna az ország. Ez a bizonyos paktum ugyanis három nagyon fontos kérdést érintett: a kormány alkotmányos helyzetét, a köztársasági elnök jogállását és az úgynevezett kétharmados törvények körét.

A megállapodás alapján egymást követően született meg 1990-ben 6 jelentős, 1991 és 1993-ban pedig 1–1 jelentéktelenebb alkotmánymódosító törvény, de a kormányzást érintő első alkotmánymódosító törvény szerint a miniszterelnököt már az Országgyűlés választotta, a kormány többi tagját pedig a miniszterelnök javaslatára a köztársasági elnök nevezte ki, megszületett a minisztériumok felsorolásáról és az államtitkárok jogállásáról szóló törvény, és az Antall-kormány 1990. május 23-án letette az esküt az Országgyűlés előtt. A hivatkozott „alkotmányrevízió" valójában bevezette a „kancellárdemokráciát" és ezzel összefüggésben a konstruktív bizalmatlansági indítvány intézményét, amely hatékonyan kizárja a kormányválságot. Az alkotmányrevízió helyreállította a köztársasági elnök eredeti jogállását. Az Alkotmány alapján a köztársasági elnököt az Országgyűlés ötévi időtartamra választja, és az új Alkotmány pontosan felsorolta a kétharmados többséget igénylő törvények körét.

Kukorelli István azzal jellemzi ennek az alkotmányos hatalomszétosztásnak az eredményét, hogy létrejött „egyik oldalon egy közjogilag rendkívül stabil, elmozdíthatatlan kormány, a másik oldalon pedig egy a végrehajtó-hatalomhoz képest önálló hatalmi ággá tett ellenzék, amely közjogi eszközökkel korlátozhatja a kormány felelősségét, cselekvőképességét."[4]

Sólyom László a még a közvetlenül a köztársasági Alkotmány utáni törvényszámot viselő 1989. évi XXXII. törvénnyel létrehozott, nagy hatalmú Alkotmánybíróság első elnöke A jog és jogász a rendszerváltozásban című tanulmányában hangsúlyozottan emeli ki, hogy „a politikai hatalomátadás a tömegek spontán részvétele nélkül zajlott le. Senki

sem beszélt forradalomról, még az új Alkotmány is a „békés átmenet" akkoriban használatos kifejezését alkalmazza."[5] Az Alkotmánybíróság is jogállami forradalomként jellemezte a fordulatot, és az Alkotmánybíróság a 11/1992. sz. AB határozatában egyértelműen kifejezésre juttatta, hogy „a rendszerváltás a legalitás és a kontinuitás talaján történt, minden hatályos jogi normának – keletkezésének időpontjától függetlenül – az új Alkotmánynak kell megfelelnie."

A paktum által kialakított, úgy-ahogy szabályozott mederben a „békés átmenet" jegyében, hol csendesen, hol zajosan folydogált azután tovább az intézményrendszert átformáló és kialakító közjogi jogalkotás.

Az ebben a tárgykörben megszületett törvények közül csak néhánynak a nevesítésére és néhány mondatos értékelésére jut hely. A nevesítést és értékelést a jelentősége miatt a helyi önkormányzatokról szóló törvénycsomaggal kell kezdenem, hiszen ez gyökeres változást hozott a szovjet típusú tanácsrendszerrel szemben, és visszatért a magyar közjogi hagyományokhoz.

A helyi önkormányzatokról, a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról, a polgármesteri tisztség ellátásának egyes kérdéseiről, valamint a köztársasági megbízott jogállásáról szóló törvények a választópolgárok közösségét tették az önkormányzás alanyává. A választópolgárok eszerint a helyi önkormányzást az általuk választott képviselő-testület útján, illetőleg helyi népszavazással gyakorolják. Ezek a törvények megállapították az önkormányzati alapjogokat, és ennek nyomán 1990. szeptember 30-án és október 14-én a Magyar Köztársaságban létrejött és legitimmé vált a szervezetében és hatáskörében önálló, a tanácsrendszert felváltó önkormányzati rendszer. 1991-ben azután további törvény rendelkezett az egyes állami tulajdonban lévő vagyontárgyak önkormányzati tulajdonba adásáról, és jelentős értékek kerültek önkormányzati tulajdonba.

A felsorolást a bíróságokról szóló 1972. évi IV. törvény módosításával (1991. évi LXVII. és az 1997. évi LXVI. számú törvények) kell folytatnom. A rendszerváltozáskor a koncepciós és törvénysértő perek következményeként roppant alacsony szinten állt a bíróságok tekintélye, és részben anyagi, részben pedig erkölcsi okokból jelentős volt az elvándorlás, a pályaelhagyás. Tagadhatatlan, hogy a bírói karnak is megvoltak a maga túllihegői, pártutasításra ítélkező lejáratói, de kevesen tudják, hogy a szocialista államok közül a magyar bírói karban volt a legkevesebb párttag, és különösen a polgári ügyekben, igyekeztek őrizni a színvonalat. A törvénymódosítás, valamint a bírák és ügyészek előmeneteli rendszeréről és javadalmazásáról szóló törvény jelentős lépés volt a megtépázott tekintély visszaállítása és a pálya vonzóvá tétele irányában. A törvény biztosította a teljes ítélkezési függetlenséget, és csupán igazgatási vonalon maradt az igazságügyminiszter és a bíróságok között egy vékony, az ítélkezés függetlenségét nem érintő szálacska, amiről az Alkotmánybíróság határozata is megállapította, hogy a kontinentális jogrendszerben általánosan ismert megoldás, és távolról sem veszélyezteti az ítélkezési függetlenséget. A hivatkozott törvény létrehozta a bíróság igazgatásában közreműködő önkormányzati jellegű testületként a megyei összbírói értekezletet, a Megyei Bírói Tanácsot, és ezeket a testületeket mind a tárgyi, mind a személyi feltételek tekintetében széles körű jogosítványokkal ruházta fel. A bíróságok költségvetése ezennel elkülönítve kerül az igazságügyi minisztérium költségvetési fejezetébe, és e költségvetés előterjesztéséhez az Országos Bírói Tanács egyetértésére lesz szükség. A törvény a vezetők kiválasztásához bevezette a pályázati rendszert. A történethez tartozik, hogy a második ciklusban ismételten sor került a bíróságokról szóló törvény módosítására, és ez a módosítás az akkori ellenzék, a jelenlegi koalíciós pártok ellenérvei ellenére létrehozta

a csupán néhány mediterrán államban működő, de ott is más összetételű Országos Igazságszolgáltatási Tanácsot.

A rendszerváltozáskor az ügyészségre rázuhant a szocialista törvényesség bástyája. Ennek eredményeként egymás után szűntek meg „testidegen" feladatai. Azonban az 1990–94-es Országgyűlés mégsem engedte visszatérni a tisztán csörgedező ősforráshoz, az eredeti feladathoz. A szükséges alkotmánymódosítás leszavazása miatt elmaradt az ügyészségi kormányfelügyelet, vagyis közvetlenül az igazságügyminiszter felügyelete alá helyezése. Érthetetlen módon nem hallgatták meg az Antall-kormány érvelését, miszerint a végrehajtó hatalom a büntetéspolitikáért fennálló felelősségének csak a megfelelő eszközök birtokában tud megfelelni. Az ügyészség az egyik legfontosabb büntető-végrehajtási és bűnmegelőzési eszköz; de hiába tartalmazott a törvényjavaslat garanciákat arra, hogy a miniszter nem adhat vádelejtésre, vagy nyomozás megszüntetésére utasítást, sőt vádemelésre is csak indokolt esetben, a szükséges kétharmadot nem kapta meg.

Az igazságszolgáltatás területén maradva: a közjegyzői kar is visszanyerte régi szabadságát. Az új törvénynek az volt a szépsége, hogy csak le kellett porolni a három apróbb módosítással 1952-ig élt és 1874-ben született első magyar közjegyzői törvényt, és ritka jelenségként a törvényt az Országgyűlés ellenszavazat és tartózkodás nélkül, egyhangúlag fogadta el.

A módosítás sorából nem maradhatott ki az ügyvédség sem. A rendszerváltozás előtt, ügyvédkedésem időszakában, nehezebb volt bekerülni az ügyvédi karba, mint a bíborosi testületbe. A módosítás alanyi jogúvá tette a pályát, minimális feltételekkel válhatott valaki ügyvéddé, ami érezhetően a pálya felhígulását eredményezte, ugyanakkor megnőtt a hivatásuknak élő ügyvédek megbecsülése.

Hosszas vita folyt arról, hogy kell-e nekünk „ombudsman, avagy szép magyar fordításban „állampolgári

jogok országgyűlési biztosa", hiszen Svédországban már a napóleoni háborúk, 1810 óta működött ombudsman, a finn ombudsman is 1920-ban lépett működésbe, és már Új-Guineában is országgyűlési biztos ügyel az állampolgárok alkotmányos biztonságára. Ilyen előzmények után nem csoda, hogy a magyar közjogban újszerű intézmény már az Alkotmányba is bekerült, majd 1993-ban megszületett az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról szóló törvény. Kétségtelen, hogy látszólag puhák az országgyűlési biztosnak a hivatalok packázásával szemben védelmet nyújtó eszközei, de a gyakorlati tapasztalatok szerint a megválasztott és az Országgyűlésnek felelős biztosok beváltották az intézményhez fűzött reményeket, és hatékonyan használják a nyilvánosságot és a parlamenti beszámolót. Itt kell még említést tenni a sok sorompót, sok garanciát tartalmazó rendőrségi törvényről (1994. évi XXXIV. sz. törvény). Franz-Josef Strauss annak idején azt mondta, hogy a jogállamnak foga kell legyen, hogy odaharaphasson, és egyesek szerint a magyar rendőrségi törvény nem gondoskodott valami erős fogsorról.

A rövidségre törekvés ellenére ebben a „közjogi" körben különösen meg kell említenem a személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról, a polgárok személyi adatainak és lakcímének nyilvántartásáról, a magzati élet védelméről, a szociális igazgatásról és ellátásról, az államháztartásról, a magyar állampolgárságról, a kisebbségekről, a címerről, az állami ünnepekről, a honvédelemről, a postáról, a köztisztviselőkről és közalkalmazottakról, a statisztikáról, vagy a pártokról szóló törvényt, a Btk. és az eljárási törvények módosítását és, hogy magunkat sem hagyjam ki a felsorolásból, a képviselők jogállásáról szóló törvényeket.

A sorból kilógni látszik, de mégis itt kell foglalkoznom néhány mondatban a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetéről szóló 1991. évi XXXII. sz. törvénnyel.

A nagy francia filozófus Jacques Maritain írja egyik tanulmányában: „Az ember két irányban él: Istennel szemben és az emberek közt. Mint polgár boldogulni akar, mint lélek üdvözülni. Mint boldogulni akaró, az állam tagja, mint üdvözülni akaró, az egyházé."

Az alkotmányos jogállamokban az *állam* és az *egyház* elválasztott, ez azonban nem jelenti azt, hogy az egyházak, a vallásgyakorlás közösségi intézményei a társadalomtól és a társadalom tagjaitól is elválasztva működnének. Az 1990. évi, a lelkiismereti és vallásszabadságról, valamint az egyházakról szóló IV. számú törvény biztosította a szabad vallásgyakorlás jogi feltételeit, míg a volt egyházi ingatlanok tulajdoni helyzetéről rendelkező törvény kísérletet tett a tárgyi feltételek megteremtésére, hogy az egyházak újból gyakorolhassák nevelési, oktatási, egészségügyi, szociális és kulturális tevékenységüket, és visszakaphassák fontos társadalmi szerepüket. A törvény preambuluma rögzíti, hogy „Az egyházak a magyar történelemben értékes kultúrateremtő, megőrző és átadó munkát végeztek." Az Országgyűlés a törvényt „az elkövetett súlyos jogsértések részbeni orvoslása, részben pedig az egyházaknak az 1990. évi IV. törvényben említett tevékenységük folytatásához szükséges tárgyi, anyagi feltételek biztosítása érdekében" alkotta. Az alkotmányosság próbáját kiállt szabályozó elv: a funkcionalitás alapján az egyházak csak az eredetileg a törvényben meghatározott célra szolgált, és a törvényben megjelölt célra hasznosítani kívánt ingatlan tulajdonjogát igényelhették. A rendezés tehát nem okozott újabb jogsérelmeket. A törvényt több oldalról támadták, de az sikeresen állta a támadásokat és messzemenően végrehajthatónak bizonyult.

A kormányzást, az intézményrendszert és az államgépezet lehetőleg zavartalan működését kialakító közjogi jogalkotás után nézzük meg a tükörben a rendszerváltoztatás másik nagy szeletét, a gazdaság világát, hiszen jogszabályok segítségével és forradalom nélkül itt is gyöke-

res, forradalmi változást kellett végrehajtani, létre kellett hozni a tervgazdaságot felváltó, az eddig a kapun belül rejtőző problémákat kapun kívülre hozó piacgazdaságot, meg kellett teremteni a tulajdonformák egyenjogúságát, szabályozni kellett a versenyt, és le kellett bontani a behemót, nehezen mozgó állami tulajdont.

Talán legjobb, ha mindjárt ennél a legtöbb vitát kiváltó témánál, a privatizációnál kezdem. Erre a már 1989-ben megkezdett jogalkotási folyamatra egyébként a rakéták fordított fellövése volt a jellemző. Először megszületett ugyanis a gazdasági társaságokról szóló törvény, amely még az egyszemélyes kft. megalakulását is lehetővé tette, ezt követte a vállalati átalakulási törvény, vagyis teljesen felszabadult a vadászterület, és csak ezt követően jöttek létre az állami vagyon védelmét megkísérlő törvények. Ez utóbbiakat az új Antall-kormány vitte az Országgyűlés elé.

A privatizáció első hulláma 1988–1990 között tehát a fenti törvényekkel, „spontán" módon kezdődött. A gazdasági társaságokról szóló és az átalakulási törvény alapján megindult decentralizált privatizáció fölötti állami ellenőrzés intézményei csak 1990 elején alakultak ki. A decentralizált vállalati döntésű privatizáció sértette az állami költségvetési érdekeket, és más társadalmi visszásságokkal is járt. Ezért 1990 őszén az átalakulási és vagyonvédelmi törvények jelentős módosításával kialakult az állami vezérlésű privatizáció, amely teljes döntési hatalmat biztosított az Állami Vagyonügynökségnek. Új, részlegesen privatizációs célú törvények is megjelentek, mint a koncesszióról, avagy a kiskereskedelmi, vendéglátó-ipari és fogyasztási tevékenységet végző állami vállalatok vagyonának privatizációjáról szóló törvények.

A második hullám az állami vezérlésű privatizáció megszilárdítását, a különböző időszakokban eltérő gazdaság- és jogpolitikai szándékok alapján keletkezett törvényi

szabályozások egységesítését szolgálta, 1992-ben. Az ebben az időszakban meghozott, a tartósan állami tulajdonban maradó vállalkozói vagyon kezeléséről és hasznosításáról, az időlegesen állami tulajdonban lévő vagyon értékesítéséről és hasznosításáról, végül az állam vállalkozói vagyonára vonatkozó törvényekkel összefüggő jogszabályok módosításáról szóló törvények szétválasztották az állami tulajdonosi szervezetet, a tartós állami tulajdon körében létrehozták az Állami Vagyonkezelő Részvénytársaságot, a privatizálandó vagyon felett pedig továbbra is az Állami Vagyonügynökség rendelkezett.

A harmadik hullámban (1995. évi XXXIX. sz. törvény) került sor az előbbi két törvény egybedolgozásával az egységes privatizációs törvény megalkotására, amely az addig túlzott privatizációs költségeket csökkentve egységesítette a privatizációs szervezetet.

A privatizáció céljai közé tartozott egy új magyar polgári, vállalkozói réteg megteremtése, de a szándék, mint tudjuk, nem az elképzeltek szerint valósult meg, sőt a magyar eredeti tőkefelhalmozódás egészen sajátságos arculatot mutat.

Erről a fájó témáról nagyon hosszan és nagyon sokat lehetne beszélni, ezúttal azonban röviden csak néhány mondat a polgári jog alkotmányáról, a Ptk.-ról. A polgári és gazdasági jog iránti nem titkolt tiszteletem és elfogultságom jegyében hangsúlyozottan szeretném kiemelni, hogy a módosítás a tulajdoni formák egyenjogúsítása mellett visszaállította és megújította a régi szép alapelveket. Külön kiemelésre került az alanyi jogok szabad gyakorlásának elve, alapelvvé vált a jóhiszeműség és tisztesség, a kölcsönös együttműködés elve. A szocialista együttélés elvont követelményéből tényleges alapelvvé vált a felróhatósághoz kötött felelősség elve, és a Ptk. módosítások között tallózva külön kiemelést érdemel a zálogjogi rendszer gondos kiépítése, valamint az új közjogi jogi személyeknek,

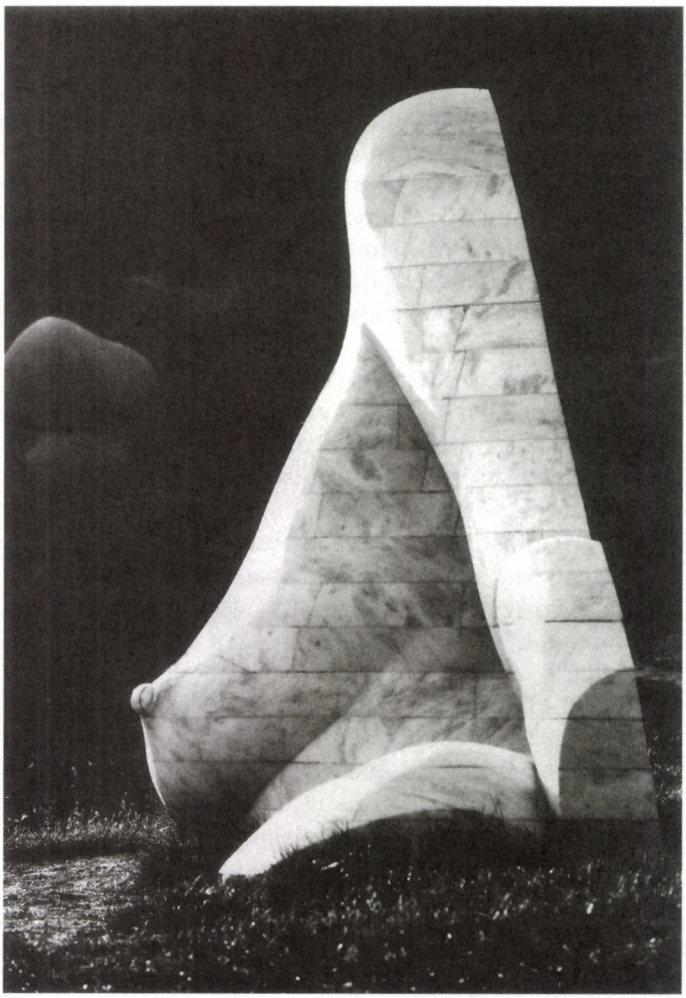

BENCSIK ISTVÁN: EURÓPA, 1979, FEHÉR MÁRVÁNY, 180 cm

a köztestületnek, a közalapítványnak kodifikálása, és annak biztosítása, hogy ezek a magánjogi jogviszonyok részesei lehessenek.

A gazdasági jogalkotás világából még ki kellene emelni a tisztességtelen piaci magatartás tilalmáról szóló törvényt, amely részletesen szabályozta a gazdasági versenyt, és igyekezett megteremteni a tisztességtelen versennyel szembeni hatékony védelmet.

A gazdasági törvényalkotás világából persze hosszasan lehetne sorolni a befektetési alapokról, a pénzintézetekről, a koncesszióról, a termékfelelősségről, az agrárpiaci rendtartásról, a szövetkezetekről, de az állattenyésztésről és erdőbirtokosságról, a gázszolgáltatásról és villamosságról szóló törvényeket is, de nem szeretném e tükröt száraz felsorolássá silányítani.

A rendszerváltozás jogalkotásának említett tömegét jól érzékelteti, hogy áttekintésemből még nem futotta említésre a tudásalapú társadalom kiépítését megcélzó jogalkotásról. Többek között a szakképzésről, a közoktatásról, a felsőoktatásról, a Magyar Tudományos Akadémiáról szóló törvényekről, valamint a későbbiek során a találmányokról és a szerzői jogról alkotott törvényekről.

Első helyen kellett volna, de szándékosan utoljára hagytam a múlttal szembenéző, az elszámolás és az elégtétel szolgálatában álló jogalkotási kísérleteket, mert sajnálatos módon és törvényhozóként szégyenkezve vallva be, ezen az érzékeny területen voltunk a legkevésbé sikeresek. Pedig minden olyan felemelően és szépen indult, hiszen a szabadon választott 1990-es Országgyűlés az első törvényét az 1956. októberi forradalom és szabadságharc jelentősége megörökítésének szentelte, ezzel a veretes szövegű preambulummal: „Az újkori magyar történelem e dicső eseménye csak az 1848–49-es forradalomhoz és a szabadságharchoz mérhető. 1956 őszének magyar forradalma megalapozta a reményt, hogy létrehozható a demokratikus

társadalmi rend, és hogy a haza függetlenségéért semmilyen áldozat nem hiábavaló. A forradalmat követő megtorlás visszahelyezte ugyan a régi hatalmat, de nem volt képes kiirtani a nép lelkéből 1956 szellemét." Nem okoztak bonyodalmat a semmisségi törvények, a Tanácsköztársaság emlékét és a magyar nép felszabadulása történelmi jelentőségét törvénybe iktató jogszabályok kigyomlálása, a nemzeti gondozás és hadigondozás rendezése.

A nehézséget a kárpótlás, az igazságtétel és az átvilágítás jelentette. A kommunista diktatúra az osztályharc és a bizalmatlanság jegyében felmérhetetlen károkat okozott életben, szabadságban és vagyonban. A rendszerváltozástól sokan a jóvátétel és az elégtétel valamilyen csodáját várták, és nem nagyon törődtek jogállami követelményekkel és gazdasági helyzettel.

Sokan felvetették azt a Király Tibor által is egyértelműen megfogalmazott kérdést: „miért orvosolja a törvénytelenségeket az okozásukban vétlen hatalom, és miért viselje annak terheit vétlen nemzedék?" Az állam azonban a nehezebb utat választotta, és Király Tibor így válaszol a saját maga által feltett kérdésre: „Az állam ez esetben nem jogi kötelesség teljesítését vállalta, hiszen ha másra nem, itt sikeresen hivatkozhatott volna a kártérítési igények elévülésére, hanem önként elfogadott erkölcsi normáknak és ebből fakadó kötelességnek engedelmeskedett."[6]

Az új Magyar Köztársaság kormánya tehát vállalta a jóvátétel terhét és minden következményét, pedig a gazdaságot 21 milliárd dollár államadósság terhelte, a gazdasági és médiahatalom nem az ő kezében volt. A földtulajdon esetében az Alkotmánybíróság még a részleges reprivatizációt is kizárta. Ugyanazon föld után valójában kétszer kellett kárpótlást fizetni: a földreform előtti és a földreform utáni tulajdonosnak. A kárpótlási törvényekkel úgy jártunk az Alkotmánybíróságra, mintha bérletünk lett volna, a földek természetbeni visszajuttatását alkotmá-

nyosan elősegítő, egyeseket nevetésre ingerlő „licit" ötlete egy éjszakába nyúló fejtörés eredménye volt... Összegezve megállapítható, hogy az önkormányzati lakásukat kárpótlási jeggyel megvásárlók, a licit eredményeként az eredeteinél nagyobb földterülethez jutók, vagy a kárpótlási jegyet sikeresen felhasználók elégedettek voltak, de elég sokan csalódtak és kielégítetlenek maradtak.

A legnagyobb csalódást az igazságtételi kísérletek kudarca okozta, a Genfi Egyezmény értelmezése körüli hosszadalmas alkotmányos vitában, a nehezen megindult eljárásokkal, és valljuk be, nem az igazi, nagy bűnösökkel szemben. Senki nem lihegett bosszúért, megelégedett volna egy megbocsátással, de bocsánatkérő hiányában nem volt kinek megbocsátani. Kennedy állítólag úgy forgatta ki a miatyánkot, hogy: „Bocsássatok meg az ellenetek vétkezőknek, de a nevüket ne felejtsétek el soha."

Ugyanígy jártunk az úgynevezett átvilágítási törvénnyel is, amelynek egyetlen jogkövetkezménye a nyilvánosság volt és néhány érintettnek az a cinikus válasza, hogy: „Na bumm, és akkor mi van?"

A kissé hosszúra nyúlt és ízlésemnek túlságosan száraz áttekintést egy Sólyom Lászlóra való hivatkozással szeretném a befejezés felé terelni: „A rendszerváltás alapkérdéseit kivétel nélkül jogi kérdésekké fordították." valamint „Nem csak a jog, de a jogászok is kitüntetett szerepet játszottak a rendszerváltásban".[7] A miénk, a jogászoké tehát a döntő felelősség, de ha a rendszerváltoztatás belenéz a jogalkotás tükrébe, vagy fordítva, akkor önámító szerénytelenség nélkül megállapíthatja, hogy általában egy világos, tiszta és megnyugtató képet lát.

Persze a kép egyúttal választ ad arra a kérdésre is, hogy valójában befejezett, vagy befejezetlen-e a magyar rendszerváltozás?

A képen jelentkező homályos pontok és elmosódó kontúrok inkább arra utalnak, hogy a folyamat bizonyos

vonatkozásokban befejezetlen. Kétségtelenül kiépültek és szilárdak a jogállami intézményrendszerek, kialakult a piacgazdaság, messzemenően biztosítottak az állampolgári jogok, zavartalanul intézményesül a gondolat- és véleményszabadság, de az ígéret szintjén maradt az új Alkotmány, és a társadalmi értékrend gépezete még akadozik. A régi ideológia homokszemei „a lét megelőzi a tudatot" és „az állam az osztályellentétek kibékíthetetlenségének terméke" – még beszorultan ott csikorognak a közgondolkodás fogaskerekei között. Még működik egy olyan hamis történelmi nosztalgia, amelyik Kádár Jánost Szent István és Mátyás mellett a legnépszerűbb három történelmi személyiség közé emeli. A „légy sikeres" még mindig fontosabb a „légy becsületes"-nél. De valljuk be őszintén, hogy a társadalmi értékrendet illető rendszerváltoztatáshoz nem elegendőek a jog fegyverei, ehhez az erkölcsre, az európai keresztény hagyományokra, a tudásra és nemzeti öntudatra épülő elszántság és akarat szükséges, és a társadalom tagjainak hatékony összefogása.

Isépy Tamás

Jegyzetek

1 Kukorelli István: *A parlament négy éve.* Társadalmi Szemle 1994. 8–9. szám, 10. l.
2 Uo. 5., 17. l.
3 Kukorelli István: *Az alkotmányjog évtizede* (Alkotmányjogi előadások ELTE 1995.) 14. l.
4 Uo. 22. l.
5 Sólyom László: *Jog és jogász a rendszerváltozásban* (Európai Tanulmányok 2. ELTE) 229. l.
6 Király Tibor: *Jogalkotás és jogállam* (Magyar Szemle 1995/1.) 14. l.
7 Sólyom László: *Jog és jogász a rendszerváltozásban* (Európajogi Tanulmányok 2. ELTE) 233. l.

HIDEGHÁBORÚ ÉS LÉLEKTANI HADVISELÉS

A Szabad Európa Rádióról

I.
A kezdet kezdetei

A SZER nem úgy született, hogy valamikor a negyvenes évek derekán összeült néhány jó szándékú amerikai, és elhatározta, hogy rádiót alapít, az éteren keresztül köti össze a vasfüggöny mögé zárt Közép-Kelet-Európát a Nyugattal. A SZER nem ilyen elszigetelt, karitatív, szinte romantikus vállalkozás volt, hanem a hidegháború nagyon is reális talaján szerveződött, annak terméke volt. A hidegháborús előzmények segítségül hívása nélkül nem is lehet egészen megérteni politikai filozófiáját, több évtizedes, nemegyszer vitatott tevékenységét. Kereken öt esztendő történetét kell áttekinteni. Az aránylag rövid időszakban sűrűn egymás után felröppenő, vadonatúj politikai fogalmak jelzik a SZER-hez vezető utat: vasfüggöny–hidegháború–Marshall-terv–Political Containment–Komintern–szovjet csatlós–lélektani (vagy: politikai) hadviselés…

1. Kennan Moszkvában

Már a kezdet kezdetén, tehát a második világháború befejezése körül, feltűnik a forrásmunkákban egy fiatal amerikai diplomata, George F. Kennan neve, s a továbbiakban néhány évig egyre gyakrabban szerepel a hidegháború, majd a SZER történetében, hogy aztán hirtelen szinte nyoma vesszen.

Ki volt Kennan? Princetoni egyetemi diplomával a zsebében 1926-ban lépett amerikai külügyi szolgálatba. Felettesei kívánságára elsősorban szovjet ügyekkel kezdett foglalkozni. A világháború második felét Moszkvában töltötte, mint W. Averell Harriman nagykövet helyettese. 1946. februárban tért vissza Washingtonba. Moszkvában kiváló megfigyelőnek, elemzőnek és stílusművésznek bizonyult. De bátor lélek is volt, aki akkor is ki merte mondani véleményét, ha az nem egyezett a hivatalos véleménnyel.

Kennan a szovjet fővárosból küldött jelentéseiben nem győzte figyelmeztetni Washingtont, hogy a világháborús győzelem után Sztálin nyugati politikája rohamos változáson megy át. Nincs többé szükség Amerika támogatására, döntéseit nem a kelet–nyugati érdekek összebékítése irányítja, mint a háború éveiben tervezték, hanem a nyers önérdek, a hagyományos orosz bizonytalansági érzéssel, nyugati bekerítéstől való félelemmel keveredve. Kennan szerint a fordulat egyik legszembetűnőbb jele az volt, hogy Moszkva sietett az új szovjet birodalom határait kitolni Nyugat felé, s hogy ezt megtehesse, egymás után likvidálta az útjában álló kisállamok függetlenségét. Hosszú távon pedig a szovjet diplomácia azon dolgozik, hogy megbontsa az egyetlen, a háború után ereje teljében maradt nyugati hatalomnak, az Egyesült Államoknak belső egységét, és elreteszelje nemzetközi befolyását. Elérkezett tehát az ideje, hogy Washington felhagyjon „a Szovjetuniót meg kell érteni" politikával, szüntesse be a Moszkvának nyújtott egyoldalú kedvezményeket, és gondoskodjék – a propaganda eszközeinek felhasználásával is – az amerikai érdekek hathatósabb védelméről.

Kennan sokáig úgy érezte, hogy a külügyben „különc"-nek nézték, nem vették túlságosan komolyan jelentéseit, intelmeit. 1946 tavaszán azonban megváltozott a hangulat. Mint Kennan emlékirataiban feljegyezte, benyomása szerint egy időre, talán két-három évre megszűnt „hivata-

los magánya", más szóval elszigeteltsége. Hozzá kell fűzni, hogy ebben része lehetett Churchill március 5-én, az amerikai Fultonban elmondott híres beszédének, amelyben felhívta a világ figyelmét a Szovjetunió vasfüggöny-politikájára. De sokkal inkább része volt benne az Egyesült Államok legfőbb vezetésében történt változásoknak. A hirtelen elhunyt Roosevelt elnök helyét Truman foglalta el, aki – mint tetteivel rövidesen elárulta – távolról sem tartozott a szovjet-szimpatizánsok közé, s közvetlen munkatársait is ezen az alapon válogatta össze.

2. A hidegháború felé

1947 januárjában lemondott Byrnes külügyminiszter; Truman Marshall tábornokot nevezte ki utódjául. A külügyminiszter-helyettes Dean Acheson maradt, külpolitikai kérdésekben Truman egyik legbizalmasabb tanácsadója.

Marshall külügyminiszter első hivatalos útja – április végén – Moszkvába vezetett, a szövetséges hatalmak külügyminisztereinek konferenciájára. A szovjet delegációval, majd személy szerint Sztálinnal folytatott hosszú, kemény és eredménytelen tárgyalásai meggyőzték, hogy a Szovjetunió bevonása Európa problémáinak megoldásába „naiv álom" volt, illetőleg csakis Moszkva feltételei alapján lehetne megvalósítani. Amerikának nincs más választása, mint hogy egyedül cselekedjék – hangzott Marshall végső konklúziója.

A hazatérését követő napra magához kérette Kennant. A miniszter szándékairól, terveiről Acheson tájékoztatta előzetesen Kennant. Kennan – emlékezete szerint – „rossz hangulatban" találta főnökét. Marshall beszámolt neki moszkvai tapasztalatairól, majd közölte, hogy elhatározta külügyminisztériumi tervezőcsoport felállítását s annak vezetésével őt, Kennant kívánja megbízni. Kennan,

a változások egyik legszorgalmasabb sürgetője, csak igennel válaszolhatott, s május elején a csoport már meg is kezdte működését. Első feladata – Acheson közreműködésével – a később Marshall-tervnek nevezett európai gazdasági újjáépítési program kidolgozása volt. Június 5-én a külügyminiszter már be is jelentette Harvard egyetemi beszédében, hogy a program elkészült: Amerika készen áll a gazdasági válságba süllyedt Európa megsegítésére.

Nem érdektelen, hogy az alapszabályok értelmében a Szovjetunió és a már szovjet irányítás alatt álló középkelet-európai kisállamok is folyamodhattak volna nyugati gazdasági segélyért. Moszkvában azonban még a párizsi előkészítő konferencián való részvételtől is eltiltották őket. Az indokolás úgy szólt, hogy az újjáépítési terv nem egyéb, mint politikai propaganda. Egyedül a csehek próbálkoztak még, háborús szövetséges rangjukba kapaszkodva. Az utolsó pillanatban, Beneš áldásával és a moszkovitának ismert csehszlovák kormányelnök, Klement Gottwald vezetésével népes delegáció repült Moszkvába, hogy jobb belátásra bírja a szovjet vezetőket. Az egy helyben topogó tárgyalásokon váratlan pillanatban Sztálin is megjelent és burkolt, de félre nem érthető fenyegetések kíséretében a prágai delegáció utolsó reményfoszlányait is eloszlatta. Ha Csehszlovákia részt vesz a konferencián – közölte –, a Szovjetunió ezt ellenséges cselekedetnek fogja tekinteni. Gottwaldék üres kézzel repültek vissza Prágába. Egy szovjet delegáció Molotov vezetésével megjelent ugyan Párizsban, de csak azért, hogy rövid idő múlva tüntetően elhagyják a konferenciát.

Cseh történészek az 1947. nyári, balsorsú moszkvai összetűzéstől datálják hazájuk privilegizált helyzetének fokozatos leépülését, és erőszakos integrálását az úgynevezett szovjet blokkba.

3. Containment

Az ismert és tekintélyes amerikai külpolitikai folyóirat, a *Foreign Affairs* 1947. júliusi számában tanulmánynak is beillő írás jelent meg „A szovjet magatartás forrásai" címen. A szerző nevét egy „X" betű pótolta. A cikk Kennan egy korábbi, csak szűk körben ismert tanulmányának rövidített változata volt, tehát a szerző kiléte sokáig nem maradhatott titok.

Kennan műve, mely a szerkesztő kérésére, gyors munkával készült, heves vitát váltott ki. A szerzőt („Mr. X"-et, ahogy a lapok elkeresztelték) minden oldalról támadták. Egyeseknek túl keveset, másoknak túl sokat mondott. Megint mások úgy találták, hogy megkerülte a kényes kérdéseket, vagy hogy kesztyűs kézzel bánt a Szovjetunióval; nem is említette a leigázott kis nemzeteket, javaslataival háborús konfliktust idézhet elő stb., stb. Legalaposabb kritikusa a kor vezető amerikai publicistája, Walter Lippmann volt. Tizenkét folytatásból álló cikksorozatban válaszolt Kennannak; jellemző a közvélemény érdeklődésére, hogy a sorozatot rövidesen könyv alakban is kiadták.

Lippmann volt az, aki a vita hevében az addig névtelenül zajló-növekvő kelet–nyugati konfliktusra ráakasztotta a *hidegháború* nevet. A „hadviselő" felek ugyanis mindkét oldalon kerülni akarták a tűzfegyverek használatát, a véres összetűzések kockázatát. „Hideg" eszközökhöz folyamodtak. A név telitalálat volt, máig sem évült el, különböző összefüggésekben ugyan, de újra és újra felmerül.

A cikkben Kennan messze túlment mindazon, amit a cím ígért. Foglalkozott ugyan „a szovjet magatartás forrásai"-val, de azután – s ez volt a lényeg – kifejtette, hogy véleménye szerint mi lehetne az Egyesült Államok válasza Sztálinék egyre aggasztóbb „békés" offenzívájára. Írásának viharos fogadtatása meglepte. Memoárjában külön fejezetet szentelt a vitának, hogy jobban megvilágítsa mindazt,

ami a reakciókból ítélve nem volt eléggé világos. Elismerte, hogy a gyors munka, de saját gondatlansága miatt is, hibák, tévedések, zavaros fogalmazások csúsztak írásába. Korrekciói kiegészítették, elmélyítették, közérthetőbbé tették eredeti cikkének egyes megállapításait.

Kennan kulcsszava a *containment* volt. A gazdag jelentéstartalmú angolszász kifejezés (német megfelelője az *eindammen*) Mr. X használatában valaminek a *megfékezését, korlátozását* jelentette. Konkrétan: a szovjet hatalmi törekvéseknek bizonyos határok közé szorítását. A cikk legfontosabb bekezdése ezt így fejezte ki: „Az adott körülmények közt nyilvánvaló, hogy az Egyesült Államok politikájának legfőbb eleme az orosz hatalmi törekvések hosszú távú, de határozott és éber *containment*-je kell legyen". Különböző félreértésekre célozva Kennan hangsúlyozta: az általa sürgetett megfékezés *nem* katonai eszközökkel végrehajtott fenyegetés lenne, hanem politikai eszközökkel kifejtett *politikai* fenyegetés, tehát hosszú távú feladat.

Mr. X. sajnálkozott, hogy cikkéből kimaradt az utalás a „kelet-európai csatlós térség"-re. A mulasztás azt a benyomást kelthette az olvasóban, hogy a szovjet rendszer gyengeségének okát a szovjet állam határain kívül kell keresni, s nem a szovjet hatalom kelet-európai terjeszkedésében. A valódi helyzet tudatában Amerikának a jövőben sokkal nagyobb figyelmet kell fordítania a kelet-európai térségre, mint bármikor azelőtt.

Egyes kritikusok úgy értelmezték Kennan cikkét (s nem egészen alaptalanul), hogy a containment politika egy engedelmesebb Szovjetuniónak meghagyná kelet-európai hódításait. Mr. X. az ilyen állításokra azzal válaszolt, hogy több változatban is megismételte: éppen ellenkezőleg, ez a politika nem állhat meg a *status quo* szentesítésénél. Az amerikai politikának élnie kell a lehetőséggel, hogy különböző módszerekkel befolyásolja a kibontakozást mind Oroszországban, mind az egész kommunista mozgalomban. Egy

helyen még nyíltabban fogalmazott. Amerikának minden tőle telhetőt el kell követnie – hangsúlyozta Kennan –, hogy „inspirálja és támogassa" a szovjet birodalom határain kívül, s mindenekelőtt a még szabad Európában, az ellenállást a további szovjet hódítások ellen. Mindezt abban a tudatban kell tennie, hogy az ellenállás szelleme át fog csapni a túloldalra, a szabadságuktól megfosztott kisállamokba, s az ottani fejleményekre is hatni fog.

Mit várt közelebbről Kennan ettől a „kibontakozás"-tól? A kérdésre voltaképpen már egyik moszkvai jelentésében megadta a választ. A különböző ellenállási formák következtében – írta Kennan 1945-ben – le fog szűkülni Moszkva mozgástere, magára marad a kis csatlósaival, s hirtelen váratlan nehézségekkel találja magát szemben. Az addig rettegett, vagy egyes körökben esetleg csodált hódítóra nehéz hétköznapok virradnak. Népeken kell majd uralkodnia, amelyek feléledtek aléltságukból, s mind bátrabban hangoztatják, hogy különböznek a szovjet világtól, de egymástól is – különböznek nyelvben, kultúrában, nemzeti érzésekben, hagyományokban, gazdaságpolitikai érdekekben. A Nyugattól remélt gazdasági támogatás elmarad s, enélkül a Szovjetunió belső felbomlása elkerülhetetlenné válik. Mindez úgy történik majd, hogy egyetlen fegyver se dördül el.

Kennan spekulációi úgy hangzanak ma, mintha megálmodta volna a „szovjet blokk" lassú felbomlásának forgatókönyvét.

A mozgalmas 1947-es esztendőt a Nemzetbiztonsági Tanácsnak, az elnök legfőbb tanácsadó szervének „szigorúan bizalmas" határozata zárta. A dokumentum kimondta, hogy az Egyesült Államok külpolitikájának egyik fontos komponense a „lélektani hadviselés" kell legyen. Az új fogalom – „lélektani hadviselés" – gyakorlatilag ugyanazt jelentette, mint amiről Kennan beszélt. A dokumentum tehát hivatalos biztatás is volt Mr. X. további munkájához.

4. „Szervezett politikai hadviselés"

Az általános, „stratégiai" program kidolgozása után Kennanra és tervezőcsoportjára maradt a második, taktikai rész is: a politikai-ideológiai-lélektani harci eszközök, módszerek kidolgozása. Nem voltak előzmények, minták, példák, amelyeket átvehettek, lemásolhattak volna. Józan eszükre, képzelőtehetségükre és a véletlenekre voltak utalva. De mindenképpen sürgősen cselekedniük kellett, mert a túlsó – szovjet – oldalról nem szünetelt a nyomás. Csaknem egyidejű három esemény igazolta ezt:

– 1948. februárban kizárták a prágai csehszlovák kormányból a nem kommunista minisztereket. Az aktus egyértelmű volt a kommunista hatalomátvétellel. Röviddel ezután megindult Beneš fokozatos kiszorítása az államelnökségből. Mindez moszkvai fedezettel történt, Sztálin jóváhagyásával, aki még 1943 végén, világszerte, s különösen Amerikában nagy feltűnést és reménykedést keltő nyilatkozatokban különleges szabad státust, kelet–nyugati közvetítői szerepet ígért Benešnek és Csehszlovákiájának. Nem egészen öt év múlva a Nyugat, az Egyesült Államokat is beleértve, tehetetlen szemlélőként nézte végig ugyanennek a Benešnek moszkvai típusú „defenesztráció"-ját.

– Közben, 1948 áprilisában, a szovjet megszálló erők a „berlini blokád"-dal megszüntették világháborús fegyvertársaik, az amerikai megszállók szárazföldi összeköttetését a (volt) német fővárossal. Néhány napig új, tűzfegyveres háború veszélye fenyegetett. Végül is az amerikaiak, váratlan elhatározással, „megépítették" a híres berlini légihidat, s ezzel szétfoszlatták a blokádhoz kötődő szovjet reményeket. (Később az incidens nyomós érv lett a NATO létrehozását szorgalmazó diplomácia kezében.)

– Ugyancsak áprilisra tűzték ki az olasz parlamenti választásokat. A Kominform-propaganda teljes bevetéssel

támogatta az itáliai kommunista pártot. Akkori vélemények szerint győzelme évekre visszavetette volna egész Nyugat-Európa demokratikus erőinek kibontakozását. Az amerikaiak azonban, az Egyesült Államokba kivándorolt olaszok hathatós, nemcsak morális, hanem anyagi támogatásával is, elérték, hogy a szavazatok többségét az olasz kereszténydemokrata és szocialista pártok kapták. A siker szárnyakat adott a hidegháború stratégáinak: bebizonyította, hogy a demokratikus erők összefogásával el lehet fojtani a közvetett, vagy közvetlen szovjet segítséget élvező erők felforgató tevékenységét.

A felsorolt események is közrejátszottak abban, hogy Kennan 1948. május elején terjedelmes, „Szervezett politikai hadviselés" címet viselő memorandumot nyújtott be a Nemzetbiztonsági Tanácsnak jóváhagyás céljából. A feljegyzés többek közt rangos amerikai személyekből tanácsadó bizottság életre hívását ajánlotta. A bizottság egyik feladata lenne, hogy felhívja a figyelmet az Európában és Amerikában tengődő emigránscsoportokra, s nyomdához, mikrofonhoz juttassa őket. Nyílt, s nem titkos, nem konspiratív tevékenység lenne; emigráns érdekek mellett amerikai érdekeket is szolgálna. A további javaslatok közt szerepelt két titkos vállalkozás: „antikommunista akciók szervezése a szovjet orbituson kívüli országokban", valamint „szubverzív tevékenység" támogatása a vasfüggöny mögött. (Erre vonatkozóan Grose könyvében találunk részleteket.)

A Nemzetbiztonsági Tanács 1948. júniusi határozatával jóváhagyta Kennan javaslatainak listáját. Kennan elsőnek a tanácsadó bizottságot hozta létre. A tagok névsora közismert. Eisenhower tábornoktól a New Deal-es Adolf Berle-ig bezárólag számos kiváló és közismert amerikai személyiség vállalt szerepet a bizottságban. Megbeszéléseiken újra tisztázódott, de most már formális következményekkel, hogy a hidegháború – Kennan eredeti elképzeléséhez

híven – az eszmék versenye lesz, színvonalas propaganda, és semmi esetre sem tűzfegyverek harca. A konzervatívnak elkönyvelt John Foster Dulles, a későbbi republikánus külügyminiszter, saját egyetértését a következő hasonlattal fejezte ki: az új küzdelemre való felkészülésben „a (hagyományos) fegyverkezés ugyanolyan felesleges valami lenne, mint a Maginot-vonal volt (a második világháborúban)".

Kemény dió volt a pénzkérdés: a hidegháború is tetemes, s egyre tetemesebb kiadásokkal járt, s nehéz volt tisztázni, hogy ki vállalja azok fedezését. A tekintetek ösztönszerűen a külügyminisztérium felé fordultak, hiszen a tervek a külügyi műhelyben készültek, s a külügyminisztérium mindenről tudni akart, ami az új, kész vagy félig kész hidegháborús intézményekben történik, vagy történni fog. (Kennan úgy vélte, hogy „A politikai hadviselés lényegében a külpolitika instrumentuma", tehát a külügy megbízottját, vagyis Kennant mindenről tájékoztatni kell. Vitás esetekben a végső szó a külügyé legyen s nem valamelyik közbeékelt segédszervé.) Másrészt a külügy óvatos is volt. Ugyanazokkal a szovjetbarát kormányokkal, amelyek a politikai hadviselés verbális pergőtüzébe kerülhettek, Washington normális diplomáciai kapcsolatokat tartott fenn, s nem óhajtott kompromittálódni a hidegháborús apparátus közvetlen, nyílt támogatásával.

Jó megoldásnak kínálkozott a „Keresztes hadjárat a Szabadságért" nevű szervezet. Abban a reményben alapították, hogy gyűjtéseivel megnyitja majd a privát pénzforrásokat, amelyek nagyrészt fedezni fogják a hidegháborús kiadásokat. A csábító terv azonban az adakozás lanyhasága miatt megbukott, s vissza kellett térni a hivatalos pénzforrásokhoz. Kennan azt szerette volna, hogy az egy évvel korábban alakult titkosszolgálat, a CIA vegye át a kényes közvetítő szerepet a külügy és a politikai hadviselés illetékes képviselői közt, és továbbítsa a kongresszus illetékes bizottságai által jóváhagyott pénzeket a címzetteknek. De

a CIA vezetője, Hillecoetter admirális hallani sem akart az ötletről. Azzal érvelt, hogy mivel szervezete kizárólag információgyűjtésre és kiértékelésre kapott megbízatást, nem végezhet aktív tevékenységet a szubverzív szférában. Ezután született a gondolat állítólag John Foster Dulles fivére, Allen Dulles fejében, hogy alakítsanak külön munkacsoportot a lélektani hadműveletek koordinálására, valamint a közvetítői feladatok (pénzelosztás!) ellátására. Egy ilyen szerv indiszkréciók esetén magára vállalhatná a felelősséget, mentesítve a külügyet.

Így jött létre a rövid életű, de szuperaktív OPC, teljes nevén *Office of Policy Coordination* (Politikai Koordinációs Hivatal). A Nemzetbiztonsági Tanács hosszas keresés után Frank Wisner OSS-veteránt bízta meg vezetésével. Az OSS – *Office of Strategic Services* – a világháború idején alakított katonai elhárító szervezet volt. 1945 után megszűnt, s több leszerelt tagja a hidegháborús intézményeknél helyezkedett el rövidebb-hosszabb időre. A szubverzív munkában szerzett korábbi tapasztalataik miatt mindenütt szívesen fogadták őket. Közéjük tartozott Allen Dulles, az OSS európai osztályának egykori főnöke is.

Az OPC eleinte a CIA-val párhuzamosan, de attól függetlenül működött. A karakán admirálist követő CIA-főnökök azonban fokozatosan bevonták a titkosszolgálat szervezeti keretébe, annyira, hogy négy év múlva elvesztette külön státusát. Beolvadt a CIA-be. A döntő fordulattal három legfontosabb feladata: közvetítés, pénzelosztás és bizonyos ellenőrzési jog átszállt a CIA-re. Ezen az alapon az utóbbi elvben beavatkozhatott a későbbi SZER munkájába is. Más kérdés, hogy mennyire gyakorolta, vagy gyakorolhatta ezt a sokat kritizált jogát.

Még néhány szót Wisnerről, az akkori idők egyik legszínesebb, gazdag fantáziájú és vállalkozó szellemű alakjáról. Kitűnő szervezőnek és pénzgyűjtőnek bizonyult. Az OPC-t átmenetileg sikeres vállalkozássá fejlesztette. Az el-

sők közt figyelt fel az európai „dipi" (*displaced person*=menekült) táborokban élő neves, tehetséges emberekre, s az elsők közt sürgette – többek közt Kennannál is –, hogy Amerika kapcsolja be a politikai hadviselésbe ezt az elhanyagolt szellemi erőpotenciált. Wisnert személy szerint elsősorban Albánia és Lettország sorsa érdekelte. Egy időben – s ebből következtetni lehet fegyelmezetlenségére is – menekültekből paramilitáris egységeket szervezett a két kis ország felszabadítására. Terveit az angol Kim Philby árulta el az oroszoknak. Wisner állt a SZER szerencsétlen léggömbakciója mögött is; a léggömböket az OSS háborús tartalékából mentette át. (A vállalkozás a vasfüggöny mindkét oldalán heves tiltakozásokat váltott ki; Washington állíttatta le, a SZER általános megelégedésére.)

Wisner már nem vehetett részt a SZER-műsorok irányításában – állítja könyvében Puddigton. – Szertelensége miatt az 1950-es évtized elején kénytelen volt megválni befolyásos munkahelyétől.

5. Az „emigritisz" áldozatai

Az OPC létrehozása után a következő jelentős esemény a SZEB (Szabad Európa Bizottság) megalakulása volt, 1949 februárjában. (A megalakulás tényét csak júniusban jelentették be a nyilvánosságnak.) A SZEB végrehajtó bizottságának első elnöke Allen Dulles lett, de ő alig hat hónap múlva lemondott. Joseph Grew, majd DeWitt Poole foglalta el a helyét – mindkettő tapasztalt diplomata.

Egy fiatal amerikai, John F. Leich, aki másfél évtizedig a SZEB-ben dolgozott mint az emigránsügyek egyik referense, hézagpótló tanulmányában így írta le az új hidegháborús szerv születésének hátterét:

„A külügyminisztérium, amely a politikai emigránsok ostroma alatt állt, tudatában volt (az emigránsok) fon-

tosságának, de mindaddig nem kívánt hivatalos kapcsolatba lépni velük, amíg az Egyesült Államok fenntartja a diplomáciai viszonyt a kelet-európai rendszerekkel. Támogatásuk pénzügyi terhei is szerepet játszottak a döntésben. Ez az állapot vezetett oda, hogy a minisztérium tervezőcsoportja igazgatójának, Kennannak javaslatára megalakult a SZEB."

Kennan lépése nem meglepő. Mint tudjuk, az elsők közt értesült a kelet-európai politikai menekültek növekvő számáról, s 1948. májusi memorandumában már szót emelt érdekükben.

Érdemes idézni John F. Leich írásának egy másik részét is, amelyben amerikai honfitársainak az emigráns politikusok iránti különleges figyelmességét emeli ki, s a figyelmességet lelkiismereti okokra vezeti vissza: „Számos amerikai úgy érezte – állapítja meg Leich –, hogy mi, a jaltai egyezmények aláírói, adósai lettünk az emigráns politikusoknak, amikor cserbenhagytuk őket, s nem kényszerítettük a Szovjetuniót, hogy váltsa be az általa felszabadított vagy megszállt államokban a szabad választásokra vonatkozó ígéreteit."

Az emigráns politikusok többsége is úgy érezte, hogy Amerika tartozik nekik, s hogy gyakorlati segítséget az elhagyott otthon felszabadításához elsősorban Amerikától remélhetnek. Egyre nagyobb számban igyekeztek tehát bejutni az Egyesült Államokba, különösen az után, hogy Washington a demokratikus szellemű közéleti személyiségeket felmentette a hosszadalmas bevándorlási eljárások alól s, rövid úton megkaphatták a beutazási vízumokat. A „prominent exile"-ok, közismert emigránsok többsége az amerikai politikai élet központjában, Washingtonban, vagy annak közvetlen környékén telepedett le, ott próbáltak hasznos új kapcsolatokat építeni és szervezkedni. Kisebb részük New York mellett döntött ugyan, de nekik is működtek a kapcsolataik a fővárosban. (A csehek például

eleve Washingtonra koncentráltak, míg a magyarok szervezete már New Yorkban székelt.)

A tervek szerint a politikai emigrációról teljes egészében a SZEB-nek kellett gondoskodnia. Kebelén belül négy autonóm főosztályt („division"-t) nyitottak. Az első a menekült politikusok szervezésével foglalkozott; a második a fiatalok továbbképzésével és általában anyaggyűjtéssel; a harmadik az amerikai társadalmi kapcsolatok ápolásával; végül a negyedikre várt egy rádióállomás még bizonytalan lábakon álló tervének megvalósítása.

Feltűnő módon, a SZEB hivatalos regisztrálását igazoló ügyirat az emigráns főosztályra váró tennivalókat ismertette legrészletesebben. Eszerint a SZEB támogatni óhajtotta az emigráns politikusokat, hogy hasznos munkát végezhessenek Amerikában, megismerhessék a befogadó ország népének gondolkodását, kapcsolatba léphessenek más országokban élő honfitársaikkal, s életben tartsák bennük az egyéni és nemzeti szabadság eszméit. A SZEB ígérte, hogy „megfelelő eszközök létrehozásával" lehetővé fogja tenni az emigráns vezetők számára, hogy hazájukban is segítséget nyújthassanak (bizonyos köröknek) a törvényes szabadság szellemének ápolásához. (Az utóbbi mondat óvatos utalás volt egy rádióállomás létesítésére és a vasfüggöny szellemi áttörésére.)

A program megfelelt az illetékes amerikaiak akkori felfogásának. Mindenekelőtt a menekült politikusokra építettek, az ő összefogásuktól és szóhoz juttatásától remélték a közép-kelet-európai diktatúrák megbuktatását. Rádióról majdnem mellékesen, vagy csak körülírva beszéltek, s mindössze az lett volna feladata, hogy prominens menekültek „üzeneteit" továbbítsa hazafelé. Rádióra, mint önálló, teljes napi műsort sugárzó hidegháborús eszközre felelős amerikaiak akkoriban még nemigen gondoltak. Ezt igazolja a SZER egyik veteránjának, az amerikai Paul B. Henzenek 1996-ban készült rövid esszéje is: „Amikor létre-

BENCSIK ISTVÁN: NŐI MELLKAS (BELÉGZÉS), 1968, FA, 50 cm

hozták a Szabad Európa Bizottságot – jelentette ki Henze nagy biztonsággal –, a rádiózást nem tekintették túlságosan fontosnak. Nem volt alapterv, precedens, amit követni lehetett volna, de részletes instrukciók se léteztek az amerikai kormánytól". A szerző szerint a rádiózás csak 1950 első felében kapott prioritást, amikor kitört a koreai háború, és a SZEB annyi pénzhez jutott, hogy erőteljes rádiós szervezkedésbe kezdhetett.

A már idézett Leich arról is beszámolt, hogyan akarták az amerikaiak felkészíteni az emigráns politikusokat a nekik szánt szerepre. Az első feladat lett volna a megszállt országok szerinti „nemzeti bizottság"-ok alakítása. A bizottságok tagjaira különböző tennivalók vártak (volna): „lobbyzás" Washingtonban, kapcsolattartás az Amerikába kivándorolt honfitársakkal, a nemzetközi sajtó tájékoztatása a vasfüggöny mögötti eseményekről és bedolgozás egy elképzelt rádió műsorába. Ezen túl az amerikaiak remélték, hogy egyes politikusok összeköttetést tudnak majd teremteni a szülőfölddel.

Leichnek be kellett vallania, hogy néhány kivételtől eltekintve, az emigráns politikusok (mint egyének és mint csoportok) nem feleltek meg a várakozásoknak. A csehszlovák és a lengyel nemzeti bizottság többé-kevésbé megalakult ugyan (a lengyel kevésbé), de munkájuk személyi ellentétek, frakciós harcok és – a cseh/szlovákok esetében – nemzetiségi villongások miatt csaknem egészen megakadt. Romániából és Bulgáriából kezdetben kevés közismert politikus távozott Nyugatra, s vagy nem tudtak bizottságot alakítani, vagy ha megalakultak, nem képviselték a hazai politikai színképet, s a románok a kimentett államkassza körüli viták miatt két részre szakadtak.

Leich beszámolójából meglepő kivételként emelkednek ki a magyarok. A Varga Béla–Nagy Ferenc-féle emigráció még 1947 őszén, Európában nemzeti bizottságot alakított, majd 1949 júliusában már amerikai földön és a SZEB

égisze alatt „Magyar Nemzeti Bizottmány" néven, New York-i székhellyel újjáalakult. Leich elismeréssel számol be a magyar „képviselet" tevékenységéről. Többek közt ezt írja: „Mi mindig a (magyar) Nemzeti Bizottmányt emlegettük, mint összetartó, hatékony szervezetet". (Akik közelebbről ismerték a Bizottmány belső életét, tudták, hogy az együttműködés ott sem volt tökéletes. Úgy látszik azonban, sokkal, de sokkal jobb volt, mint a többi emigráns csoportban.)

Sokkal sikeresebbnek bizonyultak – s ezt Leich is megerősítette – a nemzetek feletti, ideológiai vagy foglalkozási alapon szervezett emigráns politikai összefogások. Ilyen volt a Rab Nemzetek Közgyűlése, a Közép-európai Kereszténydemokrata Unió, a Parasztszövetség, a liberálisok és szocialisták hasonló mozgalmai. Ezek a csoportosulások főleg a nemzetközi kapcsolatok kiépítése és ápolása terén végeztek jó munkát, s ezzel némileg enyhítették a nemzeti bizottságok mulasztásait.

Leich az emigráns politikusok és emigráns politika negatívumait a „menekült állapot"-tal magyarázta: a politikai számkivetettség, a vele együtt járó reménytelenséggel és elbátortalanodással terhelve, egészen sajátos helyzetet teremt. Az emigráns politikusok – folytatta Leich – a választói mandátum hiányában egymás elleni áskálódásokkal próbálták saját pozíciójukat megerősíteni, fontosságukat kiemelni. Emigráns zsargonhoz folyamodva: az „emigritisz" áldozatai lettek. Leich szerint a SZEB-nél dolgozó amerikaiak idejük jelentős részét arra fordították, hogy meghallgassák az emigráns politikusok panaszait, és békíteni törekedjenek az ellenfelek közt.

Az emigráns politikusok védelmében meg kell jegyezni, hogy az emigritisz nemcsak a rangos emigránsok idegeit viselte meg, hanem az egyszerű menekültek többségét is megtámadta. Azzal a különbséggel, hogy az utóbbi

esetben a betegség lezajlása ritkábban okozott politikai bonyodalmakat.

Az emigráns politikusok nem maradtak meg panaszaikkal új munkahelyük határain belül, hanem külső amerikai kapcsolataikat is elárasztották ügyes-bajos dolgaikkal. Terhes viselkedésükkel sokat ártottak a közös érdekeknek. Dr. Varga László képviselő, aki ezt az időszakot mint az egyik legősibb SZER-munkacsoport tagja Washingtonban élte át, elmondta e sorok írójának, hogy az amerikaiak lassan megelégelték kelet-európai partnereik szüntelen kilincseléseit, s elérték, hogy 1950 derekán a SZEB-nek valamennyi főosztályával együtt át kellett költöznie Washingtonból New Yorkba. A döntés nem a kapcsolatok megszakítását célozta, hanem szükséges mértékre való leszállítását, ami sikerült is.

(A következő számban folytatjuk.)

ANDRÁS KÁROLY

Felhasznált irodalom

Borbándi Gyula: *Magyarok az Angol Kertben.* Európa, Budapest, 1996.
Grose, Peter: *Gentleman Spy: The Life of Allan Dulles.* Boston, 1994.
Grose, Peter: *Operation Rollback* Boston – New York, 2000
Kennan, George F.: *Memoirs 1925–1950.* Boston–Toronto, 1967
Kissinger, Henry: *Diplomacy*
Meyer, Cord: *Facing Reality.* New York, 1980
Puddington, Arch: *Broadcasting Freedom.* Lexington, Kentucky, 2000
Folyóiratok:
Dessewffy Gyula: *„A Szabad Magyarország Hangja."* Új Látóhatár, München, 1953. IV. évf. 1. szám
Leigh John Foster: *„Great Expectations: The National Councils in Exile 1950–60."*
The Polish Review, Vol. XXXV. No. 3. 1990: 183–196.

X 327(438) k: Gzellér Antal
323.1X

LENGYEL TERVEK KÖZÉP-EURÓPA ÚJRARENDEZÉSÉRE, ÉS KÁRPÁTALJA VISSZATÉRÉSE A MAGYAR ANYAORSZÁGHOZ 1939 MÁRCIUSÁBAN

I.

Lord Palmerstonnak, Victoria királynő liberális külügyminiszterének és miniszterelnökének tulajdonítják az alábbi mondást: „Her Majesty's government has neither permanent friends nor permanent enemies, only permanent interests" („Őfelsége kormányának nincsenek sem állandó barátai, sem állandó ellenségei, csak állandó érdekei"). A nagy brit államférfi ezzel azt akarta kifejezésre juttatni, hogy az államközi kapcsolatokat nem az érzelmek, hanem a reális érdekek befolyásolják.

Palmerston e megállapítása vonatkozik a lengyel–magyar kapcsolatok történetére is. A két nép közötti erős szimpátia ellenére Magyar- és Lengyelország gyakorta egymással szemben álló szövetségi rendszerekhez tartoztak. Ez volt a helyzet az első világháború után is. Lengyelország legfőbb szövetségese a győztes Franciaország volt, az a nagyhatalom, amelyik döntő szerepet játszott a történelmi Magyarországot szétszabdaló trianoni béke létrehozásában, s amelyik életre hívta a Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia közötti úgynevezett kisantant-szövetséget, amelynek egyetlen célja a békeszerződés revíziójára törekvő Magyarország féken tartása volt. Persze, a franciák által vezetett szövetségi rendszer nem volt homogén. Míg Csehszlovákia – elsősorban Beneš külügyminiszter ösztönzésére – a harmincas évek folyamán szövetségi szerződést kötött a Szovjetunióval, addig Lengyelország vezető államférfia, Pilsudski marsall éppen a bolsevista Oroszországot tekintette Lengyelország első számú ellenségének.[1] A Szovjetuniónak Besszarábia

bekebelezésére irányuló igénye miatt ugyanígy vélekedett az orosz ambíciókról a román vezetőréteg is. Érthető tehát, hogy Románia és Lengyelország még a húszas évek elején defenzív jellegű katonai szövetséget kötöttek egy várható szovjet agresszió kivédése céljából. E védelmi szövetség az 1939. évi európai krízisig a lengyel külpolitika axiómája maradt.[2]

Jozef Beck külügyminisztersége. A „harmadik Európa" terve.

Pilsudski marsall már a harmincas évek eleje óta arra törekedett – félvén egy esetleges német–szovjet bekerítéstől –, hogy lazítsa az egyoldalú francia kapcsolatokat és rugalmasabb, mai nyelven „multilaterális" külpolitikát folytasson. Ezért 1932. július 25-én megnemtámadási szerződést kötött a Szovjetunióval. Igazi fordulat a lengyel külpolitikában azonban akkor következett be, amikor 1932. november 2-án Jozef Becket, a fiatal államtitkárt és egykori légionáriust nevezték ki külügyminiszterré. Beck és helyettese, Szembek gróf, arra törekedtek, hogy szakítva Franciaország és a kisantant merev status quo-politikájával, lengyel vezetéssel újrarendezzék a kelet-közép-európai térséget.

Beck első külpolitikai sikere az 1934. január 26-án aláírt lengyel–német megnemtámadási paktum volt. Létrejöttét előmozdította a lengyel vezetőket aggodalommal eltöltő francia–szovjet közeledés, valamint – utólag bármilyen különösnek tűnik is ez – Hitler kormányalakítása Németországban. Ennek oka abban rejlett, hogy az osztrák alsó rétegekből származó Hitler nem osztotta a weimari köztársaságban is vezető szerepet játszó porosz-konzervatív vezetőréteg (Hindenburg, Papen, Schleicher és mások) hagyományos lengyelellenességét. Hitler elsősorban Ausztria és a Szudétaföld bekebelezésére törekedett, hosszú tá-

von pedig szövetségest látott Lengyelországban egy későbbi időben megindítandó szovjetellenes háború esetére. Természetesen éppen hosszú távon voltak a német és lengyel célkitűzések összeegyeztethetetlenek. Hitler forradalmi, az európai hatalmi rendszert alapjaiban megrendítő külpolitikát folytatott. Beck ugyan ellenfele volt a status quónak, Csehszlovákiát német, magyar és szlovák közreműködéssel fel akarta darabolni, de – mivel állandóan történelmi kategóriákban gondolkodott – végső célja annak a nagyhatalmi szerepnek a helyreállítása volt, amelyet Lengyelország a Jagelló-királyok idején játszott. Beck külpolitikai koncepciója az úgynevezett „harmadik Európa" létrehozása volt, egy laza államszövetségé, amely Magyarországból, az autonóm Szlovákiából, Jugoszláviából, Romániából állt és Olaszországra támaszkodott volna, de jó baráti viszonyt tartott volna fenn a két nyugati hatalommal: Angliával és Franciaországgal. Beck szerint ez az általa megvalósítani kívánt államrendszer elég erős lett volna ahhoz, hogy mind a nemzetiszocialista Németország, mind a bolsevista Oroszország expanziós törekvéseivel szemben erős gátat képezzen.

Becket nemcsak a nemzetiszocialista Németország dinamikus expanziós politikája aggasztotta, hanem Beneš csehszlovák külügyminiszter 1935 óta követett, nyíltan szovjetbarát külpolitikája is. Utóbbival szemben azért voltak aggályai, mert attól félt – s a II. világháború alatti és utáni események tükrében nem is egészen alaptalanul –, hogy a beneši külpolitika megnyitja az utat a Szovjetunió kelet-közép-európai expanzív törekvései előtt. Félelmét igazolni látszik Litvinov szovjet külügyi népbiztosnak 1937 novemberében Bullitt amerikai nagykövettel folytatott megbeszélése. E megbeszélés során az orosz diplomata nyíltan kijelentette, hogy a Szovjetunió célja nemcsak Besszarábia, de egész Románia bekebelezése, s egy későbbi időpontban Lengyelország „abszorbeálása" is.

1936. december 21-én Beck a lengyel külügyminisztérium vezető tisztviselői előtt körvonalazta a lengyel külpolitikai célokat. Ezek – szerinte – az alábbiak voltak: a csehek által 1919-ben jogellenesen elfoglalt tescheni körzet visszaszerzése, Kárpátalja Magyarországhoz való visszacsatolása, egy „autonóm" Szlovákia létrehozása, Magyarország és Románia kibékítése, s a fent említett – lengyel vezetés alatt álló és Olaszországra támaszkodó – Szlovákiából, Magyarországból, Romániából és Jugoszláviából álló blokk megteremtése. Még ugyanebben az évben sikerült Becknek egy diplomáciai sikert elkönyvelnie. Carol román király – nagyrészt Beck befolyására – a szovjetbarát és Benešsel szorosan együttműködő Titulescu külügyminisztert elbocsátotta, és utódjául Victor Antonescut nevezte ki, aki a lengyel–román barátság elmélyítésének híve volt.[3]

Beck koncepciójának gyenge pontját az a körülmény képezte, hogy sem Ausztriának, sem a történelmi cseh tartománynak nem tulajdonított jelentőséget. Az Anschlusst előbb-utóbb bekövetkező természetes történelmi folyamatnak vélte, ugyanúgy a Szudétaföld Németországhoz csatolását is, s nem realizálta, hogy a Szudétaföld elvesztése után a maradék Csehország szinte érett gyümölcsként hullik a Harmadik Birodalom ölébe.

Magyarország fő külpolitikai célja: Trianon revíziója

Az 1920. június 4-én aláírt trianoni békeszerződés következtében Magyarország területe – Horvátországot nem számítva – 282 ezerről 93 ezer négyzetkilométerre, lakosainak száma 18,2 millióról 7,6 millióra csökkent. Több mint hárommillió magyar került idegen uralom alá: kb. 1,7 milliót csatoltak Romániához, kereken 1 milliót Csehszlová-

kiához és félmilliót a szerb–horvát–szlovén királysághoz.[4] Különösen a két balkáni állam, Románia és Jugoszlávia nyomta el az uralmuk alá került nemzetiségeket. Jobb volt a nemzetiségek helyzete a Csehszlovák Köztársaságban, azonban e polgári demokrácia is központosító politikát folytatott, jóllehet a csehek arányszáma az 50%-ot sem érte el. A prágai kormány által erőltetett centralizáció azzal az eredménnyel járt, hogy a magyarok, németek, rutének, lengyelek, de még az államalkotó szlovákok sem érezték hazájuknak az új, történelmileg gyökértelen köztársaságot.[5] S nem szabad elfelejtenünk, hogy a nyugati publicisztikában ma is mint „egyetlen demokrácia a Rajnától keletre" emlegetett heterogén köztársaság kormánya 1922-ig ostromállapottal kormányozta az országot, nehogy az új államot el nem fogadó nemzetiségek azt darabokra szakítsák.

Ha e tanulmányban a Csehszlovákiában uralkodó helyzettel bővebben foglalkozunk, mint a másik két utódállam problémáival, ennek kizárólag abban rejlik az oka, hogy fő témánk, a magyar–lengyel együttműködés, elsősorban a Csehszlovák Köztársasággal szemben folytatandó politika koordinálására szorítkozik.

Közvetlenül a Trianont követő időkben a Felvidék lakosságának szlovák többsége a Magyarországgal fennálló ezeréves kapcsolatok helyreállítására törekedett, amennyiben a magyar kormány hajlandó lett volna a szlovákok részére a területi autonómiát biztosítani. Erre Budapest tett is ígéretet, s támogatta a Genfben Frantisek Jehlicka és Viktor Dvorzsák vezetésével megalakult Szlovák Nemzeti Tanácsot. E nemzeti tanács azonban az idők folyamán elvesztette befolyását a szlovák tömegekre, akik többsége az Andrej Hlinka páter és Jozef Tiso páter vezette Szlovák Néppárt köré tömörült (Hlinka-párt). A Hlinka-párt is autonómiára törekedett, de a Csehszlovák Köztársaság területén belül.[6]

Magyar szempontból nézve kedvezőbb helyzet alakult ki Kárpátalján. Itt két csoport küzdött egymás ellen: az Andrej Brody és Stepan Fencik vezette ruszin magyarbarát párt – a területi autonómia garantálása esetén – Magyarországhoz óhajtott csatlakozni. Ezekkel szemben az Avhustyn Volosyn páter és Julian Revay által vezetett ukrán nemzeti párt eleinte a Csehszlovák Köztársaság kebelén belül megvalósítandó autonómiáért küzdött, távolabbi céljuk egy önálló ukrán állam magvának, egy „ukrán Piemontnak" a létrehozása volt. E párt szoros kapcsolatban állt a Dél-Lengyelországban tevékenykedő Ukrán Nemzeti Organizációval (OUN), amely illegális szervezet volt, mivel működését a lengyel kormány betiltotta.

A magyar kormányok a békeszerződés aláírását követő években eleinte arra szorítkoztak, hogy az elszakított területeken élő magyar kisebbségeknek nagyobb kulturális és politikai jogokat biztosítsanak. Nem adták fel azonban soha a trianoni szerződés területi rendelkezései revíziójára irányuló igényeket sem. Bethlen Istvánnak már a húszas években sikerült az elszigeteltségből kitörnie, először az Olaszországgal, majd az Ausztriával kötött baráti szerződések útján. A Német Birodalommal és Lengyelországgal csak a harmincas évek elején alakult ki szorosabb kapcsolat. Mindkét állam külpolitikája elsősorban Csehszlovákia ellen irányult. Elsősorban Beck törekedett a Csehszlovák Köztársaság likvidálására, Hitler 1938-ig a látszat szerint csak a szudétanémeteknek nyújtandó nagyobb autonómiát akarta kiharcolni. Beck és Hitler koncepciói között azonban óriási szakadék tátongott. Amíg ugyan Hitler az önrendelkezési jog wilsoni elvei megvalósításáért küzdő „Bayard-lovag"-nak tüntette fel magát, de csak azért, hogy újabb keleti területek bekebelezéséért csatlósként tekintett kisebb szövetségeseivel: Lengyelországgal, Litvániával, Magyarországgal és Romániával a Szovjetunió ellen meneteljen, addig Beck csak azért akarta szétfeszíteni

az általa mesterséges képződménynek tekintett Csehszlovák Köztársaságot, hogy egy szerinte stabilabb és igazságosabbnak tartott új Közép-Európát teremtsen.

Amint fentebb említettük, Beck e koncepcióját 1936 decemberében fejtette ki először egy, a lengyel külügyminisztériumban tartott konferencián. Politikája sarkkövének számított az Olaszországhoz fűződő barátság elmélyítése. E törekvésében támogatta őt Bastianini, a varsói olasz követ, valamint Kánya Kálmán magyar külügyminiszter. Bastianini terve – a német hegemóniatörekvések ellensúlyozása érdekében – egy „Róma–Belgrád–Budapest–Varsó tengely kiépítése volt egy esetleges elágazással Bukarest felé".[7]

Magyar–lengyel együttműködés a szudéta krízis idején

Beck már az 1938-es európai válság előtt igyekezett elmélyíteni a magyar–lengyel kapcsolatokat. Gondos előkészítés után 1938 februárjában Horthy kormányzó és Kánya Kálmán külügyminiszter hivatalos látogatást tettek Lengyelországban. Négynapos tárgyalás után a magyar és lengyel államférfiak megállapodtak abban, hogy összehangolják Csehszlovákiával szemben követendő politikájukat.[8] Szembek gróf emlékiratából tudjuk, hogy Kánya már ekkor aggályának adott kifejezést a Harmadik Birodalom növekvő túlsúlya miatt.

A lengyel kormány megbízható információkkal bírt azt illetően, hogy Hitler rövid időn belül Csehszlovákiával szemben felveti a németek lakta Szudétaföld kérdését. Lipski berlini és Lukasewicz párizsi követ jelentései alapján Beck szilárdan meg volt arról győződve, hogy a német–csehszlovák válság nem fog európai fegyveres konfliktust kiváltani. Litvinov 1938. május 12-én Georges

Bonnet francia külügyminiszterrel folytatott beszélgetése során kijelentette, hogy a Szovjetunió csak abban az esetben siet a csehek segítségére, ha Lengyelország és Románia átengedi a szovjet csapatokat. Erre viszont egyik kormány sem volt hajlandó, Franciaország pedig szovjet együttműködés nélkül nem volt hajlandó háborúba menni Csehszlovákiáért.[9] Ezen információk birtokában Beck nyíltan támogatta a szlovák autonomista párt Karel Sidor vezette szárnyát, akik egy Lengyelország és Szlovákia közötti perszonáluniót óhajtottak létesíteni.[10] E lengyel–szlovák együttműködés egy időre befelhőzte a magyar–lengyel kapcsolatokat, mivel Kánya arra törekedett, hogy Szlovákia Magyarországgal lépjen perszonálunióra. Az emiatt keletkezett nézeteltérések kiküszöbölése céljából a magyar kormány a csehszlovákiai magyar kisebbség vezetőjét, gróf Esterházy Jánost 1938. július 17-én Varsóba küldte. Beck – aki számára létfontosságúnak látszott a magyarokhoz fűződő jó kapcsolatok ápolása – engedett Esterházy kérésének, és beleegyezését adta ahhoz a magyar javaslathoz, amelynek értelmében Szlovákia a magyar királyság kebelén belül autonómiát kapott volna.[11]

A magyar kormány – tekintettel a honvédség gyenge felkészültségére – nem volt olyan magabiztos, mint a lengyelek. Budapesten attól féltek, hogy Csehszlovákia elleni fegyveres fellépés esetén Románia és Jugoszlávia fegyveresen lépnek fel Magyarországgal szemben, és sem Németország, sem Olaszország nem voltak hajlandók a románokkal és jugoszlávokkal szemben Magyarországot megvédeni.[12] Beck igyekezett a Romániával fennálló szövetségi és baráti viszony alapján a román fenyegetést elhárítani. A románok, akik a fenyegető szovjet beavatkozástól való félelmükben a csehszlovák–német–lengyel–magyar kapcsolatok békés rendezésére törekedtek, tettek is néhány biztató ígéretet. Beck legfőbb célkitűzését, Kárpátalja Magyarországhoz való csatolását és a közös lengyel–magyar határ helyreállítását azon-

ban sem Károly király, sem Comnène külügyminiszter nem voltak hajlandók támogatni.[13]

1938 augusztusában a magyar diplomácia jelentős sikert ért el. A kisantant külügyminiszterei 1938 augusztusában a jugoszláviai Bledben tartott értekezletükön elismerték Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, és Apor Gábor magyar külügyminiszter-helyettesnek komoly ígéretet tettek a magyar kisebbségek helyzetének javítására. Ellenszolgáltatásként Magyarország lemondott a katonai erőszak igénybevételéről Csehszlovákiával szemben.[14] A bledi egyezmény beárnyékolta a Horthy vezette magyar küldöttség és a német államférfiak között 1938. augusztus végén Németországban folytatott tárgyalásokat, amelyek amúgy is feszült légkörben folytak, mivel a magyar kormány vonakodott részt venni egy Csehszlovákia elleni fegyveres akcióban.[15]

A magyarok és a lengyelek abban a tekintetben teljesen egyetértettek, hogy saját kisebbségeik részére ugyanazokat a jogokat fogják követelni, amelyeket a prágai kormány hajlandó a szudétanémetek részére megadni. Szeptember 8-án a magyar és a lengyel kormány megállapodott abban, hogy olyan kérdésekben, amelyek mindkét felet érintik, tanácskozni fognak egymással, és Csehszlovákiával szemben azonos politikát fognak folytatni.[16] Különösen szorosan működött együtt a magyar és a lengyel kormány fenti „gentlemen's agreement" szellemében Chamberlain angol miniszterelnök 1938. szeptember 15-i berchtesgadeni látogatása után. Szeptember 16-án a magyar és lengyel követek Londonban, Párizsban, Berlinben és Rómában azonos tartalmú jegyzéket nyújtottak át, és népszavazást követeltek Csehszlovákia magyar és lengyel kisebbségek lakta területein. Mivel az angol és a francia kormány a magyar és lengyel követeléseket elutasította, Beck egy lépéssel tovább ment. Szeptember 19-én az angol, francia, magyar és román kormány tudomására hozta, hogy a Hitlernek időközben tett

angol engedmények értelmében most már népszavazás nélkül követeli a tescheni terület Lengyelországhoz való csatolását. Szeptember 21-én a lengyel követek hasonló tartalmú jegyzéket nyújtottak át Londonban, Párizsban, Berlinben és Rómában.[17] Ugyanezt tették a magyar követek a négy nagyhatalom fővárosában.[18]

Amikor Hitler és Chamberlain második, godesbergi tárgyalása után az angol–német feszültség kiéleződött, Lord Halifax brit külügyminiszter szeptember 24-én jegyzéket nyújtatott át Varsóban és Budapesten, s ebben közölte, hogy a szudéta kérdés rendezése után lehetőséget lát arra, hogy a lengyel és a magyar kisebbség ügyét is tárgyalások útján lehessen rendezni.[19] A lengyel magatartás e kissé homályos brit ígéret ellenére megmerevedett. Amikor szeptember 28-án nyilvánvalóvá vált, hogy a négy nagyhatalom kormányfői Münchenben tanácskozásra ülnek össze a csehszlovák–német feszültség rendezése céljából, Beck jegyzéket intézett Prágához, s követelte a tescheni terület azonnali átadását.[20] A magyar kormány ugyancsak jegyzékben követelte Prágától a magyarok lakta területek azonnali átadását.[21]

Az 1938. szeptember 29-i müncheni konferencián a magyar és lengyel igények nem szerepeltek a napirenden. Mussolini indítványára azonban a müncheni egyezmény szövegéhez az alábbi kiegészítő nyilatkozatot csatolták: „A négy nagyhatalom kormányfői (Anglia, Franciaország, Németország és Olaszország, *Cz. A. megjegyzése*) kijelentik, hogy a csehszlovákiai lengyel és magyar kisebbségek kérdése, amennyiben azt a következő három hónapon belül az érdekelt kormányok közötti megállapodás útján nem rendezik, a négy nagyhatalom itt jelenlévő kormányfői újabb összejövetelének tárgya lesz."[22]

Mussolini e diplomáciai lépését az a régebbi koncepciója sugallta, amelynek értelmében a német délkeleti terjeszkedés útja elé egy lengyel–magyar–olasz gátat kell

emelni. Egyébként a müncheni egyezmény a magyar és a lengyel diplomácia vereségeként volt értékelhető. A szlovák és ruszin kisebbség kérdését nem is tárgyalták. A nyugati hatalmak a magyar és lengyel igények rovására oldották meg a szudétanémet kérdést.

Az 1938. szeptember 29-i müncheni négyhatalmi konferencia határozatait – amelyre Lengyelországot nem hívták meg – a II. világháború utáni történetírás többnyire egyoldalúan tárgyalja. Általában úgy tüntetik fel, mint „egy kis nemzet megerőszakolását" a nagyhatalmak által. E sorok szerzője úgy véli, hogy nincs a nemzetközi jog szemszögéből nézve eltérés a Párizs környéki békeszerződés és a müncheni egyezmény között. Mindkét esetben olyan területrendezésről volt szó, amelyet illetően az érintett lakosság beleegyezését nem kérték ki. Ha alaposan elemezzük akár a Csehszlovák Köztársaság belső struktúráját, akár a müncheni egyezmény előzményeit, 1938 őszére vonatkoztatva a „csehszlovák Dávid és a német Góliát" példáját a legendák birodalmába kell sorolnunk bármennyire is elítéljük Hitler agresszív és a második világháború kitöréséhez vezető politikáját.

Hasonlóképpen a legendák birodalmába tartozik a „naiv" Chamberlain meséje, aki hitt Hitler békevágyában, sőt ezen túlmenően a Szovjetunió ellen akarta fordítani a német hadigépezetet – az egyetlen állam ellen, amelyik hajlandó lett volna fegyveres segítséget nyújtani a Csehszlovák Köztársaságnak. Ez a tévhit az elmúlt fél évszázad folyamán olyan közhellyé vált a publicisztikában, hogy alig lehet vele a tényeket szembeállítani. Az angol „appeasement"-politika elemzése túllépi e tanulmány kereteit. Elég, ha csak néhány tényt idézünk emlékezetünkbe:

Anglia és a Csehszlovák Köztársaság között nem volt szövetségi viszony. Csehszlovákiát azonban szövetségi viszony fűzte Franciaországhoz és a Szovjetunióhoz. A szovjet–cseh szövetség eleve irreális volt, mivel az oroszok csak

akkor tudtak volna segítséget nyújtani, ha lengyel vagy román területen vonulnak át. Ez azzal a következménnyel járt volna, hogy a Szovjetunió háborúba keveredik Lengyelországgal és Romániával. Litvinov külügyi népbiztos még 1938 tavaszán közölte Coulondre francia nagykövettel, hogy csak az esetben tud segítséget nyújtani a cseheknek, ha a francia kormány kieszközli a lengyelektől és románoktól, hogy átengedik a szovjet csapatokat.[23] Ez irreális követelés volt, Franciaország viszont angol támogatás nélkül nem tudott volna háborút indítani Németország ellen.

Az angol kormány viszont a dominiumokkal egyetértésben és a parlament óriási többségére támaszkodva már 1938 áprilisában leszögezte, hogy nem hajlandó európai háborút indítani olyan országért, amely a nemzetek önrendelkezési joga megsértésével jött létre, és amelyet a háború győzelmes befejezése után sem lehetne a versailles-i békeszerződés által megvont határok között helyreállítani.[24] S nem szabad elfelejteni, hogy a nemzetközi politika eseményeit nemcsak hatalmi érdekek vagy machiavellisztikus törekvések irányítják. Irracionális, emocionális tényezők szintén nagy szerepet játszanak. 1938 őszén Európa népei nem akartak háborúba menni. Az első világháború vérzivatara, a verduni és doberdói mészárlás emléke még sokkal élénkebben élt az emberek tudatában, semhogy ezt a békevágyat semmibe lehetett volna venni.

E tanulmány szerzője azonban e tényezők figyelembevétele mellett is osztja a brit történész, Macartney professzor véleményét, aki Chamberlaint nem az úgynevezett „appeasement"-politika miatt bírálja, hanem azért, mert az egész csehszlovák és közép-európai kérdéskomplexumból kizárólag a cseh–szudétanémet kérdésre fordította figyelmét.[25] Ahelyett, hogy bátor kezdeményezéssel hozzáláttak volna Közép-Európa újjárendezéséhez, az angol és francia államférfiak csak a szudétanémet probléma megoldásával

foglalkoztak, és azt a látszatot keltették, hogy a béke mindenáron való fenntartásáért engedtek a hitleri erőszaknak. Mussolini kezdeményezésének és Beck rendíthetetlen magatartásának volt köszönhető, hogy a magyar és lengyel kisebbség problémája egyáltalán szóba került. A két nyugati nagyhatalom érdektelenséget tanúsított a középeurópai kérdések globális rendezése iránt. E magatartásuk nagyban hozzájárult Hitler ama hiedelméhez, hogy Közép- és Kelet-Európában saját elgondolásai szerint cselekedhet. E téves premisszából kiindulva foglalta el Prágát, szüntette meg Cseh- és Morvaország függetlenségét, és ezáltal elindult azon az úton, amely Európát a II. világháború szakadékába taszította.

A lengyel–magyar közös határ helyreállítására tett első kísérlet

A lengyel kormány nem törődött a müncheni egyezményhez csatolt kiegészítő nyilatkozat határozataival. Szeptember 30-án a prágai lengyel követ átnyújtott egy 12 órás ultimátumot, és követelte a tescheni terület azonnali átadását. Prága engedett, és a lengyel csapatok bevonultak Teschenbe. E terület gyors annektálása ellenére Münchent a lengyel diplomácia vereségeként kell értékelnünk. Csehszlovákia német csatlóssá vált, amelynek az lett a szerepe, hogy a lengyel–magyar határ helyreállítását megakadályozza. Mivel azonban a köztársaságot a szlovák és rutén mozgalmak miatt belső válság gyengítette, Beck úgy értékelte, hogy Csehszlovákia fel fog bomlani. Még München előtt Genfbe küldte kabinetfőnökét, Lubienski grófot, hogy közölje Comnène román külügyminiszterrel: a lengyel külpolitika legfőbb célja – a német terjeszkedés megakadályozását biztosítandó – a lengyel–magyar közös határ létrehozása, és ennek érdekében Szlovákiának és

BENCSIK ISTVÁN: NŐI FEJ, 1969, FA, 28 cm

Kárpátaljának autonóm területként Magyarországhoz való csatolása. Károly király és a román kormány e lengyel tervet élesen ellenezték. Nyíltan közölték Beck külügyminiszterrel, hogy amennyiben Magyarország fegyveres kísérletet tesz Kárpátalja visszaszerzésére, akkor Románia a kisantant-egyezmény értelmében megtámadja Magyarországot.[26]

Október első napjaiban a lengyel kormány abban reménykedett, hogy Szlovákia proklamálni fogja a függetlenségét. E remény illúziónak bizonyult. A Szlovák Néppárt 1938. október 6-i, zsolnai gyűlésén Sidor és a lengyel kapcsolatok kiépítésére törekvő szárny vereséget szenvedett. A Néppárt Tiso páter javaslatára óriási többséggel úgy határozott, hogy Szlovákia autonóm területként megmarad a Csehszlovák Köztársaság kebelében. Az autonóm jelleg hangsúlyozása érdekében az állam nevét – egy kötőjel beiktatásával – Cseh-Szlovákiára változtatták.

E diplomáciai kudarcok ellenére a lengyel–magyar együttműködés elmélyült. 1938. október 5-én a külügyminisztérium kabinetfőnöke, gróf Csáky István Varsóba utazott, ahol hosszas megbeszéléseket folytatott Beck külügyminiszterrel és Lubienski kabinetfőnökkel. A lengyel államférfiak diplomáciai támogatást ígértek arra az esetre, ha Magyarország helyre akarja állítani a közös lengyel–magyar határt. Beck jegyzékben hozta az angol, francia, német, olasz és román kormány tudomására, hogy Lengyelország támogatja a közös határ helyreállítására irányuló magyar törekvéseket. A román kormánnyal külön közölte, támogatja Szlovákia függetlenségét és Kárpátalja autonóm területként Magyarországhoz való csatolását, s egy Varsó–Budapest–Róma tengely kialakítását, amelyhez Románia is csatlakozhatna.[27]

A közös lengyel–magyar határ létrejöttét azonban ebben az időben nemcsak Románia ellenezte, hanem elsősorban a Német Birodalom. Az OKW, a német fegyveres erők

legfőbb parancsnoksága egy október 6-i keltezésű feljegyzésében közölte a német Külügyi Hivatallal, hogy Csehszlovákia fennállását elsőrendű német érdeknek tekinti, és ezért a közös lengyel–magyar határ létrejöttét határozottan ellenzi.[28]

A magyar kisebbség sorsának békés úton történő rendezése érdekében 1938. október 9-től 13-ig közvetlen magyar–csehszlovák tárgyalások folytak Komáromban. A magyar küldöttséget Kánya Kálmán és Teleki Pál, a csehszlovák küldöttséget Jozef Tiso, a Szlovák Néppárt elnöke vezette. Mivel a tárgyalások eredménytelenül végződtek, a magyar kormány a fent említett müncheni zárónyilatkozat útján a négy nagyhatalomhoz akart fordulni, és Mussolinit kívánta felkérni a négyhatalmi értekezlet összehívására. Varsóban megütközést váltott ki, amiért Lengyelországot nem kérték fel közvetítésre, s emiatt Beck megbízásából Orlowski lengyel követ éles tiltakozó jegyzéket nyújtott át a magyar külügyminisztériumnak. Ennek hatására Hory András varsói magyar követ Lengyelországot is meghívta az összehívandó értekezletre, amely azonban Hitler vétója miatt nem jött létre. Amikor Szembek gróf szemrehányást tett Horynak a szerinte túlságosan óvatos magyar magatartás miatt, a magyar követ a honvédség gyenge felszerelésére és a csehszlovák hadsereg nyomasztó túlerejére hivatkozott. A müncheni tárgyalások előtt – 1938. szeptember 23-án – Beneš csehszlovák elnök általános mozgósítást rendelt el, s 1938 októberében a csehszlovák haderő volt Közép-Európában a legjobban felszerelt és legerősebb fegyveres alakulat.[29]

Mivel október közepén úgy látszott, hogy Kárpátalja Magyarországhoz csatolása nehézségekbe ütközik, Beck ismét feleleventette a szorosabb lengyel–szlovák kapcsolatok kérdését. Október 19-én gróf Szembek fogadta Sidor szlovák vezető politikust, aki közölte vele, hogy Szlovákia lengyel protektorátus alatt önálló államiság kialakítására

törekszik[30]. Hitler azonban félt a lengyel befolyás megerősödésétől, és eltökélte, hogy egyelőre Szlovákiát a Cseh-szlovák Köztársaság kebelében óhajtja megtartani. Ez volt az oka annak, hogy az 1938. november 2-i bécsi döntés alkalmából Ribbentrop a magyar követelésekkel szemben inkább a szlovák álláspontot támogatta.[31]

1938. október 19-én a lengyel külügyminiszter még egy utolsó kísérletet tett, hogy Romániát a lengyel–magyar határ kérdésében eddig képviselt álláspontja revideálására bírja rá. Beck Galacba utazott, ahol Carol királlyal és Comnène külügyminiszterrel tárgyalt. Comnène hajthatatlannak mutatkozott, a de facto már nem létező kisantant szövetségre hivatkozott és nem akarta tudomásul venni, hogy Cseh-Szlovákia a müncheni egyezmény után német csatlós államma vált.[32]

Időközben belső válság keletkezett Kárpátalján, amely a müncheni egyezmény óta a Cseh-Szlovák Köztársaságon belül autonóm területté vált. Volosyn páter elnöklete alatt összeült október elején az Ukrán Központi Tanács, proklamálta „Kárpát–Ukrajna" autonómiáját és megválasztotta az új autonóm terület első kormányát. Miniszterelnök a magyarbarát Andrej Brody lett, de a belügyminisztériumot az ukrán érzelmű Edmund Bacsinszki vette át.[33] A lengyel és a magyar kormány Brody kinevezésétől azt remélte, hogy ő proklamálni fogja Kárpátalja perszonáluniójá Magyarországgal. A komáromi tárgyalások utolsó napján útban volt Komárom felé, és be akarta jelenteni Kárpátalja csatlakozását Magyarországhoz. Erre azonban nem került sor, mivel a cseh-szlovák delegáció kompromisszumra nem hajlandó magatartása miatt Imrédy miniszterelnök arra utasította a magyar delegációt, hogy szakítsa félbe a tárgyalásokat és térjen vissza Budapestre.[34]

Brody nyíltan magyarbarát magatartása láttán a prágai kormány elhatározta, hogy véget vet tevékenységének. 1938. október 25-én egy Prágában tartott cseh–szlo-

vák–rutén tárgyalás során Syrovy tábornok – aki Beneš október 5-i lemondása óta ideiglenes államfőként működött – elrendelte Brody letartóztatását, és Kárpátalján erőszakos módon Volosyn pátert ültette be a kormányfői székbe, aki egy száz százalékig ukrán érzelmű kormányt alakított. E változás következtében a lengyel–magyar határ helyreállítására irányuló törekvés egy időre meghiúsult.[35]

(A következő számban folytatjuk.)

CZETTLER ANTAL

Jegyzetek

1 Roos, Hans: *Polen und Europa* (Lengyelország és Európa). Tübingen 1967, 3–14. l.
2 A szerződés szövege megtalálható in: Beck, Jozef: *Mon dernier rapport. Politiquw polonaise 1926–1939.* (Utolsó jelentésem. Lengyel politika 1926–1939.) Neuchâtel 1951. 330–330. l. 2
3 Nem tévesztendő össze a háború ideje alatt a teljhatalmat gyakorló Ion Antonescu marsallal.
4 1929 óta az új állam neve Jugoszlávia.
5 Hoensch, Jörg K.: *Der ungarische Revisionismus und die Zerschlagung der Tschechoslowakei.* (A magyar revizionizmus és Csehszlovákia szétverése.) Tübingen 1967, 18. l.
6 Tilkovszky Lóránt: *Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon.* Budapest, 1967. 17–25. l.
7 Szembek, Jan, gróf: *Journal* (Napló) 1933–1939. Paris, 1952. 276. l.
8 Hoensch: 60–61. l., Roos: 281–282. l.
9 *Akten zur deutschen auswärtigen Politik* (Német külügyi dokumentumok = ADAP) II. kötet, 92., 96., 100., 127. sz. jegyzet; Szembek 308–309. l., Bonet, Georges: *Defense de la paix* (A béke védelme), Genf, 1946. 125. l., Allard, Sven: *Stalin und Hitler.* Bern, 1974. 153. l.
10 Roos: 323. l.
11 *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához* (DIMK). A müncheni egyezmény és létrejötte. Összeállította Ádám Magda. Budapest, II. kötet, 251. sz. jegyzet.
12 DIMK, II. 209. sz., Macartney, C. A.: *October Fifteenth. A History of Modern Hungary* (Október tizenötödike. A modern Magyarország története.) I–II. kötet. Edinburgh, 1956. I. kötet, 234. l.

13 Szembek: 327. l.
14 ADAP, II. 383., 390., 402. sz., ADAP V. 221., 223. sz., Kertész, Stephen: *Diplomacy in a Whirpool* (Diplomácia örvényében). Nòtre Dame, Indiana, 1953. 33–35. l.
15 ADAP II. 383., 402. sz., Erdmannsdorff, Otto: *Die politischen Ereignisse in Ungarn während der Zeit vom Mai 1937 bis zum Juli 1941.* Kézirat, amelyet Gosztonyi Péter bocsátott a szerző rendelkezésére.
16 DIMK II. 320., 342. sz., Szembek: 332. l., Macartney: I. 249. l.
17 *Dokuments of British Foreign Policy* (Brit diplomáciai iratok). II. 13., 15., 20. sz., ADAP II. 540., 551., 553., 589. sz., Beck: 163. l., Bonnet: 97. l.
18 Macartney: I. 259. l.
19 DBFP III. 25., 44. sz.
20 Beck: 164. l., Szembek: 343. l., ADAP II. 667. sz., DBFP III. 61. sz.
21 ADAP II. 630., 658. sz., Macartney: I. 270. l.
22 ADAP II. 670. sz.
23 Alard: 82. l., Coulonre, Robert: *De Staline à Hitler.* Paris, 1950. 153. l.
24 Feiling, Keith: *The Life of Neville Chamberlain,* London, 1944. 353–360. l., Henderson, Nevile Sir: *Fehlschlag einer Mission* (Egy küldetés kudarca). Zürich 1944. 147–152. l.
25 Macartney,: I. 253. l., Henderson: 176–180. l.
26 DBFP III. 27., 46., 65., 67. sz., ADAP V. 609., 650. sz., Szembek: 350. l.
27 Szembek: 344–345. l.
28 ADAP IV. 39. sz.
29 Szembek: 354. l.
30 Szembek: 359. l.
31 ADAP IV. 99. sz., DIMK II. 621–622. l., Hoensch: 188–195. l., Macartney: I. 298–304. l.
32 Beck: 174–175. l., Hoensch: 158–159. l.
33 Zlepko, Dmytro: *Die Entstehung der polnisch–ungarischen Grenze* (A lengyel–magyar határ létrejötte). München, 1980. 19–25. l.
34 Hoensch: 142. l., Macartney, I. 287. l.
35 Adam, Magda: *A kisantant.* Budapest, 1981. 323–330. l., Beck: 162–175. l., Macartney: I. 305–306. l., Zlepko: 65–70. l.

9 interjú X 332.3 X 620
L: Molnár Pál

STRATÉGIAI ÁGAZATOK – KIÁRUSÍTÁS UTÁN

Járosi Márton helyreállítaná a nemzeti energiapolitikát

Az energiaprivatizációról

A legnagyobb nyugati befektetők a villamos és a gázpiacot szinte térségenként felosztották maguk között. Magyarországon is fennállnak már a „mindenes" közműszolgáltatók létrejöttének feltételei. Így „teljesült" hazánkban az energetikai privatizáció sokat hangoztatott fő célkitűzése: a monopóliumok felszámolása! – vázolja a tragikus folyamatot Járosi Márton, a hazai energetika egyik eredeti személyisége. Az első polgári kormány idején, 1991-től 1994-ig az MVM Rt. vezérigazgató-helyetteseként lett az ágazat ismert alakja. Az 1994. évi kormányváltás után száműzték az iparágból. Vélekedése szerint az 1995-ben és '96-ban végrehajtott rombolás ellenére még van esély nemzeti energiapolitika gyakorlására.

– Már jócskán a polgári kormány idejében, 2000-ben jelent meg Petz Ernővel közösen írt könyvük, amelynek mottója meglehetősen provokatív: A közjó a legfőbb törvény. A tanulmány meglepetésre azt hangsúlyozza, hogy az energiapolitikában – két évvel a kótyavetyélő privatizációt végrehajtó Horn-kabinet után is – irányváltás szükséges. Miből jutottak erre a következtetésre?

– Könyvünk ajánlásában *Lévai András* akadémikus professzorunk ezt így fogalmazta meg: „A hazai energetika az 1990-es évek második felében rossz irányba fordult, és ez a folyamat sajnos még ma is tart." A rendszerváltozás utáni energiapolitika jól indult, nagy reményekkel kezdtünk hozzá a nemzeti érdekű energiapolitika kialakításához. Ebben magam 1991-től az MVM Rt. általános vezérigazgató-helyetteseként részt is vehettem. Megszerveztük az állami

tulajdonú Magyar Villamos Művek Részvénytársaságot. Csakhamar kiderült azonban, hogy – nyilvánvaló külföldi nyomásra – a politikusok és az őket kiszolgáló hazai konformista „szakemberek" a nemzeti érdekű energiapolitikát az önfeladás energiapolitikájává degradálják. Közelről láthattam és tapasztalhattam, hogy a közösség érdeke, a közjó hogyan esik a privatizáció és a liberalizáció áldozatává ezen a területen is.

– Pedig éppen az ön által idézett Lévai professzor irányításával a magyar villamos ipart a francia modell alapján elsőrangúvá fejlesztették a pártállam évtizedei alatt. Hogyan lehetett ezt lerombolni demokratikus körülmények között?

– Az energiarendszerek háború utáni fejlesztését az extenzív típusú gazdaságpolitika, a „szocialista iparosítás", az energiaigényes ipar térnyerése határozta meg. Ez és az 1956 után növekedésnek indult lakossági fogyasztás tette szükségessé a nagy energiaellátó rendszerek kialakulását. A nemzeti energetikai szemléletet a Lévai András akadémikus nevével fémjelzett iskola hozta létre, a másik, üzleti szemléletű energetikai iskola megteremtője Heller László akadémikus volt. A Lévai– és a Heller-tanszékek 1978. évi felszámolása, majd később az általuk alapított tervezőintézetek – az Erőterv és az EGI – privatizálása következtében mára megszűntek a magyar energetika független szellemi műhelyei. Ez a szellemi leépítés is előkészítője volt a nemzeti energiapolitika felszámolásának.

– A rendszerváltozás kezdete utáni energiapolitika kidolgozása az első polgári kormány, az Antall-kabinet idejére esik! Miért nem tudták meggyökereztetni akkor a társadalom érdekeit védő szakmai irányzatot?

– Az új nemzeti energiapolitikát az 1993-ban országgyűlési határozattal megerősített Magyar energiapolitika című dokumentum foglalta össze. Hangsúlyosan szerepelt benne a legfontosabb fogyasztóvédelmi elv: a legkisebb költség elve. További fontos alapelvek voltak: a társadalmi nyil-

ványság és a piaci környezet fejlesztése. A rendszerváltozással egyidejűleg megkezdődött a nyugati irányú energetikai orientáció. Ez 1990-ben az energiaipari import- és árliberalizációval kezdődött. A visegrádi országok magyar kezdeményezésre 1992-ben létrehozták villamosenergia-rendszereik együttműködésének szervezetét, a CENTREL-t. 1993-ban leváltunk a KGST villamosenergia-rendszeréről, napjainkra eredményesen megvalósult a CENTREL-országoknak a nyugati villamosenergia-rendszerekhez való kapcsolódása. Nagyfeszültségű távvezetékekkel is erősödtek a nyugat-európai villamos kapcsolatok. Még 1994–1996-ban földgázvezeték épült nyugati irányba. A magyar energiapolitika a stratégiai jellegű energetikai iparágakban a többségi állami tulajdon mellett foglalt állást, és jelentős szerepet szánt a hazai közösségi: önkormányzati és intézményi, továbbá a személyi, kisbefektetői magántulajdonnak is. A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi törvény szerint a teljes belterületi közművagyont át kellett volna adni az önkormányzatoknak. A külföldi tőke részvételét a koncepció az energiapolitikai célok megvalósítását szolgáló tőkebevonáshoz kötötte. Az átalakulás során jelentősen megváltozott az energetika vállalati struktúrája is. 1990-ben a gázszolgáltatók kiváltak az OKGT-ből, 1991-ben megalakult a Mol Rt. 1992-ben jött létre az MVM Rt. konszern típusú részvénytársasági rendszere. 1994 közepére a szénbányászat helyzete rendeződött. Szétválasztattak a szénbányászat fejleszthető bányaüzemei a bezárásra ítéltektől, és a legalacsonyabb önköltségű bányák egyesültek a termelésüket felhasználó erőművekkel. A városi hőszolgáltató társaságok az önkormányzatok, a távfűtött lakások 90 százaléka pedig a lakók tulajdonába került. 1994-ig az energetika szabályozási környezete is kialakult. Ezek a törvények – az önkormányzati törvénnyel együtt – minden szempontból alkalmassá tették a magyar energetikát a nemzeti érdekek figyelembevétele melletti uniós csatlakozásra. Létrejött a Magyar Bányászati Hivatal és a Magyar

Energia Hivatal a törvények által szabályozott piacok felügyeletére.

– *Amit elmond, az a nemzeti érdek jó értelemben vett bebetonozását sejteti. Mégis a Horn-kormány szinte pillanatok alatt hajthatta végre a kótyavetyét 1995 végén. Miért?*

– Az igazsághoz tartozik, hogy a meghirdetett elvek ellenére az energiaipar privatizációjának előkészítése már az Antall-kormány alatt, 1993-ban elkezdődött. 1993 decemberében kötötték meg a nyugati tanácsadóval az első szerződést a villamosenergia-ipar privatizációs koncepciójának kidolgozására. A korábbi szovjet tanácsadók helyébe a nyugati tanácsadók léptek, és sajnos a hazai „szakemberek" egy része is szolgálatukba állt. A lényegében nemzeti konszenzust tükröző említett Magyar energiapolitika című dokumentumban foglaltaktól lényegesen eltérve, a nyugat-európai rendszereket is „megelőzve", egyre inkább előtérbe került a külföldi dominanciával megvalósuló szélsőséges privatizáció. Az ÁPV Rt. elnöke és az MVM Rt. vezérigazgatója már 1994 márciusában írásos javaslatba foglalták a később megvalósult privatizáció lényegét, és szorosan együttműködtek a nyugati tanácsadóval.

– *Beavatkozott-e a magyar gazdaság belügyeibe ekkor a Világbank?*

– A villamosenergia-ipar rendszerváltozás utáni első korszerű beruházásai, a Dunamenti és Kelenföldi Erőművek gázturbinái, a Világbank „olcsó" hiteleivel indultak. A világbanki hitelvizsgálatok mélységeiben tárták fel az iparág helyzetét, és alapul szolgáltak a későbbi privatizációhoz. Lényeges kölcsönfeltétel volt az energiaszolgáltatási árak emelésére vonatkozó kormányzati ígéret, amely a liberalizációt készítette elő. Nem lehet véletlen, hogy e fejlesztések eredményeit, a leghatékonyabb erőműblokkokat az elsők között privatizálták. A hiteltörlesztéseket még a privatizációt követően is hosszabb ideig a hitelfelvevő MVM Rt. fizette, a hasznot azonban már az új tulajdo-

nosoknak termelték ezek a blokkok. Nehéz szabadulni a gondolattól: a világbanki közreműködés igazi célja is a nemzetközi tőke érdekeinek szolgálata volt.

– *Erről a társadalom azóta sem tud semmit! Hogyan volt képes az emberek előtt törvényesnek láttatni a Horn-kormány a katasztrofális kiárusító privatizációt?*

– 1995 májusában a privatizációs törvény elfogadásával, illetve annak 1995. júniusi gyors módosításával jelentősen szűkítették az energetikai társaságokban az állami tulajdon körét. Az MVM Rt. ötven százalék plusz egy szavazat, a Mol Rt. 25 százalék plusz egy szavazat állami tulajdonát kivéve valamennyi erőmű, áramszolgáltató és gázszolgáltató privatizálható lett az egy darab úgynevezett „szavazatelsőbbségi részvény" kivételével. Az önkormányzatokról szóló törvény 1995. évi lényeges módosítása az önkormányzatokat jelentősen megrövidítette: az őket megillető teljes belterületi villamos, illetőleg gázközmű vagyont, a közműveket üzemeltető gazdasági társaságok állami tulajdonú részvényeinek 25, illetve negyven százalékában határozta meg.

– *Miképpen szivárgott el az addig sikeres, busásan jövedelmező magyar gázipar?*

– A gázszolgáltató társaságokat külföldi – főleg német és francia – szakmai befektetőknek adták el. A gázszolgáltató társaságok tulajdoni összetétele a privatizáció után: külföldi tulajdon ötven százalék, magyar tulajdon negyven százalék, ebből az önkormányzatoké 22 százalék. Ugyanakkor a Mol Rt. 1996-ig még megőrizte egységes nemzeti olaj- és gáztársasági jellegét, a részvények relatív többsége nemzeti, mintegy harmadrészben állami tulajdonban maradt. Mára azonban a Mol-részvények többsége már külföldi pénzügyi befektetők kezébe került, csak 25 százaléka maradt az ÁPV Rt. tulajdonában.

– *Hogyan került a stratégiai villamosenergia-ipar – a világon azóta is egyedülálló módon – külföldi kézre?*

– A villamosenergia-ipart rövid távú kormányzati érdekeknek alárendelve adták el külföldi, részben külföldi állami befektetőknek. A befektetőknek garantált nyolcszázalékos tőkearányos nyereséggel „megfizetett" privatizációs bevétel – amelyet nagyrészt adósságcsökkentésre fordított a kormányzat – tulajdonképpen egy rossz hitelfelvételnek minősíthető. Az erőművi társaságokban 31 százalékos – a Paksi Erőmű nélkül 53 százalékos –, az áramszolgáltató társaságokban 75 százalékos lett a külföldi tulajdoni hányad. Az önkormányzatok gyakorlatilag csak az áramszolgáltató társaságokban rendelkeznek csekély, négyszázalékos tulajdoni hányaddal.

– A távfűtés éppen a legkevésbé tehetős családoknak fontos. Kiszolgáltatottabbá tette-e őket a baloldali kormány?

– A távhőellátást *is* hátrányosan érintette, hogy az önkormányzati törvény az 1995. évi, privatizáció miatti módosítása következtében az önkormányzatokat megfosztottak a városi villamos és gázközműveiktől, s ez megakadályozta a városi önkormányzati tulajdonú energiaszolgáltató művek kialakulását. Az 1998-ban elfogadott távhőtörvény sem oldotta meg a távhő legnagyobb problémáit, máig nincs a távfűtött lakótelepeknek reális jövőképük.

– A privatizációnak nevezett kiárusítást a külföldi cégek jól fizetett kijárói kezdettől összefüggésbe hozták az Európai Unióhoz való csatlakozással, azt a csatlakozás feltételeként tüntették fel. Igaz-e ez a beállítás?

– Az Európai Unió energiapolitikáját a liberalizálás jellemzi. Ezt elsősorban az uniós gazdasági érdekek, a villamos piac túlfinanszírozottsága, a felesleges erőművi kapacitások, és a kelet-európai energiapiacokra való behatolás igénye indokolja. Még 1996-ban a villamos energiára, majd 1997-ben a gázszolgáltatásra irányelveket – a hivatal bikkfanyelvén: „direktívákat" – fogadtak el, amelyek a liberalizált energiakereskedelem módozatait szabályozták. A végső cél az egységes energiapiac létrehozása a már korábban

liberalizált nemzeti piacok egyesítése révén. Ennek fő eszköze az arra feljogosított – a liberalizáció során ellátást választani jogosult – fogyasztók szabad hozzáférése a szükséges hálózatokhoz, a közvetlen, liberalizált kereskedelem érdekében. Ezt nevezik piacnyitásnak.

– Miért tűnik alapvetőnek: az unióban elvileg lehetséges, hogy az áramtermelési, szállítási, és elosztási szerepet egyetlen, „vertikálisan integrált" cég is betöltheti?

– Mert a privatizáció során az MVM-et azzal a hamis hivatkozással fosztották meg az áramszolgáltató cégeitől, hogy a vertikum ellentétes a piaci működéssel. Az irányelv szerint valamennyi szállító és elosztó rendszernek központi irányítás és ellenőrzés alatt kell állnia. Ezért ki kell jelölni egy rendszerirányítót, és meg kell bízni a rendszer üzemeltetésével, fenntartásával és szükség szerinti fejlesztésével. A rendszerirányítónak átláthatóan és diszkriminációtól mentesen kell feladatát ellátnia. Ennek érdekében a „vertikálisan integrált" vállalkozások szállítási, illetve elosztási tevékenységét el kell különíteni többi tevékenységétől a könyvelésen kívül legalább az igazgatás tekintetében, de nem kötelező a tulajdonosi elválasztás.

– A szép irányelvek miként érvényesülnek az unión belüli nyers érdekek szövevényében?

– A tagállamok helyzetük és saját érdekeik szerint viszonyulnak a piacnyitáshoz és a liberalizációhoz. A 2003-ra megcélzott átlagos piacnyitási értéket a tagállamok általában már túlteljesítették, de vannak, amelyek csak a minimális követelményeket teljesítették. A gyakorlatban lényeges különbség van a jogi helyzet és a tényleges verseny között, a fogyasztók többségét továbbra is a korábbi áramszolgáltatók látják el, a korábbi monopóliumok ma is dominálnak a piacon. Az átviteli hálózatok változatlanul a piacot uraló szolgáltatók kezében vannak. A rendszerirányító többnyire a nagy társaságok, illetve Franciaországban az ál-

lam tulajdonában van, legfeljebb szervezeti és számviteli leválasztás történt.

A gyakorlatban – a meghirdetett elvekkel szemben – új típusú monopóliumok, integrált tulajdonosi szervezetek kialakulásának lehetünk tanúi, amelyek az egész energetikára, sőt a hírközlésre és egyéb vezetékes szolgáltatásra, például a vízművekre is kiterjednek. Külső szereplőknek gyakorlatilag nincs esélyük e piacokra bejutni.

– Itthon a társadalom csak a közműdíjak alig fékezett emelkedését érzékeli, ennek okát azonban a magyar családok nem ismerik. Miképpen rombolt a „privatizációnak" nevezett kótyavetye?

– A privatizáció kedvezőtlen tulajdonosi szerkezethez vezetett a hazai energiaiparban. Az 1995. és 1996. évi privatizáció következtében az állami tulajdonrész 37 százalékra csökkent, és 45 százalékra növekedett a külföldi befektetők induló részesedése. A közösségi, önkormányzati tulajdon mindössze nyolc százalékra zsugorodott, ami méltán nevezhető az önkormányzatok tulajdonfosztásának. Az összes többi kisbefektetői és egyéb tulajdon csak tíz százalékot tett ki. A külföldi szakmai befektetők tulajdonosi részesedése részvényvásárlásokkal azóta folyamatosan növekszik, s a külföldi befektetők már valamennyi társaságnál többségi tulajdonossá váltak. Az önkormányzati és kisbefektetői tulajdonhányad pedig tovább csökkent. A hazai energiaszolgáltató piac legnagyobb része külföldi monopóliumok kezébe került, amelyek jelentős részben nemzetközi cégek leányvállalatai.

– A privatizációt követő négy év alatt a villamos energia, a földgáz és a távhő átlagára mintegy kétszeresére emelkedett. Megerősödött-e ettől a hazai tulajdonban maradt MVM?

– Az áremeléseket diszkriminatív módon úgy hajtották végre, hogy az állami tulajdonban maradt társaságoknál a költségek elismerése és a tőkearányos nyereség csak évekkel később realizálódott. Vagyis a villamos privatizáció nyerteseinek profitját – a lakosságot sújtó áremelések

mellett – az MVM Rt. és leányvállalatai folyamatos vagyonvesztése finanszírozta. Így 1999-ben már mintegy ötvenmilliárd forintos alaptőke-leszállítást kellett végrehajtani az MVM Rt.-ben. Ez a folyamat egy olyan privatizációs spirál, amely a nemzeti tulajdon folyamatos gyengítése mellett annak teljes elvesztését készíti elő.

– A társadalom erről a döbbenetes tényről sem tud semmit. Milyen érdeksérelem bújhat meg a még bonyolultabb összefüggések világában?

– A korábbi egységes energetikai rendszerek *átmenetileg* szétaprózódtak, miközben az Európai Unióban ezzel pontosan ellentétes folyamat, a különböző társaságok integrációja figyelhető meg! Hiszen az uniós piacon az új körülmények között csak nagy és tőkeerős, teljes „vertikumú" szolgáltató cégek lesznek képesek a versenyben fennmaradni. Ugyanez a koncentrációs és integrációs folyamat tapasztalható a nálunk tulajdont szerzett szakmai befektetőknél is. Tőzsdén kívüli felvásárlásokkal növelik részesedésüket az energia- és általában a közszolgáltatói iparban. A legnagyobb befektetők a villamos és gáziparban egyaránt tulajdont szereztek. A villamos és a gázpiacot együttesen, szinte térségenként felosztották maguk között, országrésznyi energiaszolgáltatási piacokat vásároltak. Magyarországon is fennállnak már a „mindenes" közműszolgáltatók létrejöttének feltételei. Így „teljesült" hazánkban az energetikai privatizáció sokat hangoztatott fő célkitűzése: a monopóliumok felszámolása!... Az állami – nemzeti – monopóliumok helyébe sokkal nagyobb és komplexebb nemzetközi monopóliumok léptek.

– Lényegében ennek 1998-as, részleges leleplezése buktatta meg a kótyavetyélő Horn-kormányt. A polgári kabinet már enyhíteni próbált az örökölt bajon. Mennyire sikerült neki?

– Az energiaipar külföldieknek való eladása miatt bekövetkezett megrázkódtatás különös hangsúllyal vetette fel egy új nemzeti energiapolitika alapjainak lefektetését.

Szükséges volt az uniós csatlakozás előtt az energetikában is a nemzeti érdekeket világosan kifejező, szakmai közmegegyezésen alapuló energiapolitika meghatározása. Fontos ígéretek hangzottak el, amelyek közül a lényegesebbek: nemzeti konszenzuson alapuló energiapolitika állami szerepvállalással; a privatizáció leállítása, nemzeti villamos társaság létrehozása; a közüzemi díjak emelésének korlátozása, a fogyasztók kiszolgáltatottságának felszámolása. A kormány energetikai döntéseiben idáig sajnos nem teljesültek a meghirdetett programok. Nem történt meg az energiaprivatizáció felülvizsgálata; az energiaszektorban ugyan nem volt további privatizáció, de nem módosították a privatizációs törvényt, amely szerint jelenleg az MVM Rt., a Paksi Atomerőmű Rt. és az Ovit Rt. ötven százalék plusz egy szavazatarányú állami tulajdonrészét leszámítva a teljes villamosenergia-ipar privatizálható. Sőt 1999 decemberében a privatizációs törvényt úgy módosították, hogy már a Mol Rt. még állami tulajdonban maradt 25 százalékos tulajdonrésze is privatizálható.

– *A külföldről megfizetett lobbik mind erőszakosabban sürgetik az árampiac átszervezését. A szakma ereje megállíthatja-e a drámai folyamatot?*

– Érzékelhetően nagy nyomás nehezedik a kormányzatra, a nemzeti elkötelezettségű szakemberek érvelése eddig csak fékezni tudta ezt a folyamatot. A rendszer technikai irányításáért felelős Országos Villamos Teherelosztót Mavir Rt. néven szervezetileg leválasztották az MVM Rt.-ről, s állami tulajdonú, minisztériumi irányítású társasággá akarják átalakítani, annak ellenére, hogy nemigen szokásos Európában az alaphálózati társaságtól független rendszerirányító. Az ÁPV Rt. és az MVM Rt. tulajdonában lévő Vértesi Erőmű privatizációja változatlanul napirenden van. Ma már alig esik szó a kormány programjában meghirdetett nemzeti villamos társaságról, az energetikai privatizáció végleges leállításáról.

– A külföldi monopóliumok lobbistái gyakran emlegetik az úgynevezett „befagyott" költségeket, ezek jövőjét aggasztónak mondják, nem törődve azzal, hogy a társadalomnak halvány sejtelme sincs arról, mi az a bizonyos „befagyott költség". Miért hallgatják el a napi gondokkal küszködő családok elől, hogy ezen a címen – még ha taktikai okból „átállási költségnek" is nevezik – el nem végzett munkáért zsebelne be pénzt a külföldi monopólium?

– A privatizáció következtében a hazai villamos piac, gyakorlatilag kizárólagosan hosszú távú áramvásárlási szerződésekre épül. Ezek a 15–25 éves, államilag garantált szerződések gyors piacnyitás esetén úgynevezett befagyó költségekhez vezetnének. Az erőművektől szerződéses áron átvett villamos energiát az MVM csak veszteséggel tudná értékesíteni. Ez a veszteség évi többször tízmilliárd forintra tehető, ami jelentősen drágítaná a villany árát. Különösen az átmeneti „dömpingáras" import szoríthatja ki a villamos piacról a hazai termelőkapacitásokat. Csak a tényleges uniós csatlakozás időpontjához illesztett, lehető legkésőbbi piacnyitással és addig az MVM importmonopóliumának fenntartásával lehet ezeket a súlyos hátrányokat elkerülni. Szükséges a privatizáció érdekében létrehozott hosszú távú áramvásárlási szerződéses rendszer kifuttatása. Ellenkező esetben a befagyó költségeket az állampolgároknak kellene megfizetni áramdíj formájában, vagyis a védtelen kisfogyasztók fizetnék meg annak az árát, hogy a nagyfogyasztók olcsóbban jutnak áramhoz.

– A „liberalizáció" a világ egyik leggazdagabb régiójában, Kaliforniában szánalmasan megbukott. Sokan az energialiberalizáció „Csernobiljaként" értékelik az amerikai drámát. Szabad-e nálunk e bukott modellért fáradozni?

– Kaliforniában 1996-ban, éppen abban az évben liberalizálták a villamos piacot, amelyikben az EU villamos piaci irányelvei is hatályba léptek. Arra kötelezték a szolgáltatókat, hogy adják el erőműveiket, és megtiltották a határidős, hosszú távú áramvásárlási szerződések kötését. Meg-

szűnt a rendszerszintű távlati kapacitástervezés, és ennek következtében elmaradtak az erőműépítések, és az átviteli hálózat sem bővült. Ugyanakkor fenntartották a kisfogyasztói hatósági árszabást. A gazdaság négy-öt százalékos növekedése felemésztette a rendszer kapacitásfeleslegeit, a korábbi kínálati piac keresleti piaccá vált, hiány és ellátási zavarok következtek be. A drámához hozzájárult termelői oldalon a vízenergia idényjellege, fogyasztói oldalon pedig a szokatlan meleg. A szövetséges államok elzárkóztak a segítségnyújtástól. A termelők érvényesíteni tudták monopolhelyzetüket: a kereslet a termelői árakat felverte, az áramszolgáltatók csődbe mentek. A kaliforniai kormányzó felvetette a visszaállamosítás gondolatát, a törvényhozás alsóháza pedig elfogadta azt a törvényjavaslatot, amely lehetővé tenné, hogy az állam közvetítőként, kvázi nagykereskedőként, részt vehessen a piac szabályozásában. Hosszú lejáratú szerződések révén elfogadható áron vásároljon áramot, és ő adja tovább az ottani áramszolgáltatóknak, vagy fogyasztóknak. Mindez azért ismerős nekünk, mert a mi rendszerünk is ilyen, csak az „állami közvetítő" szerepét nálunk az MVM látja el. Hát azt a rendszert nem szabad idő előtt nálunk szétliberalizálni, amelyet most Kaliforniában kényszerűségből visszaállítanak.

– A „szakértő kormány" idején kikristályosodott-e komolyan vehető energiapolitika?

– A szakmai szempontok teljesen háttérbe szorultak. A Horn-kormánynak nem volt deklarált energiapolitikája, a gyakorlatban mindent a kiárusító privatizációnak rendeltek alá. A nemzeti energiaipar tönkretételének, idegen kézre adásának történelmi léptékű megvalósítása fűződik tevékenységükhöz. A privatizációnak nevezett kiárusítás a lakosság félrevezetése mellett folyt. „Az állam nem jó tulajdonos" – hangzott a hamis jelszó…

– A sajtó egy része megírta, hogy Franciaországban az állam az energiaszektor tulajdonosa, olyannyira, hogy a magyarországi

áramszolgáltatók egy részét, például az észak-dunántúlit a francia állam vállalata vette meg, azaz „privatizáció" címén a világon egyedülálló államosítás történt. Magyar újságírók franciaországi tanulmányútján egyes francia szakemberek is bevallották: nem értik a budapesti kormány, a Horn-kabinet privatizációs lépéseit...

– A villamosenergia-iparban a hivatkozott fő indok a szükségesként hangoztatott több ezer megawatt nagyságú új kapacitás igénye volt, amelyhez országon belül nem állnak rendelkezésre a pénzügyi források. Mintha a nemzeti tulajdonú táraság nem tudná kiépíteni a valóban szükséges kapacitásokat. A világon rendelkezésre álló jelentős kihasználatlan erőműépítési kapacitások alapján nagy verseny folyik az e beruházásokban való részvételért. Vagyis részvényeladás helyett tőkebevonásos privatizációval is be lehetett volna kapcsolni a külföldi tőkét a valóban szükséges fejlesztésekbe, amint ezt az MVM Rt. 1993-as fejlesztési stratégiája is tartalmazta. Ma már tudjuk, hogy a privát tulajdonosok alig fejlesztenek, és azt sem saját forrásaikból teszik. De hasonlóképpen megtévesztő volt az is, hogy a külföldi befektetők majd fejlett technológiákat, szakmai fortélyokat – idegen kifejezéssel know-how-t –, irányítási, gazdálkodási kultúrát hoznak az országba. A befektetőknek garantált fix profit és az új magánmonopóliumok kiszolgálása a fogyasztói energiaárak gyors, az indokoltnál nagyobb mértékű emelkedését okozta.

– A fejlett piacgazdaságokban éppen a hazai piacvédelemhez finomítottak ravasz fortélyokat a helyi monopóliumok. E tekintetben mennyire volt életképes a magyar kormányok tevékenysége?

– A rendszerváltozás utáni kormányok nem fordítottak figyelmet a hazai piac védelmére; a nyugat-európai partnerekhez való kritikátlan és túlzó alkalmazkodás volt a jellemző. Ez igazából nem növelte, hanem inkább csökkentette felzárkózási esélyeinket. A közbeszerzési törvényből például – az eredeti elképzeléstől eltérve – kimaradtak

a közszolgáltatások. Ma már megállapítható, hogy ez a közszolgáltató üzemek privatizálásának előkészítése érdekében történt. Az energetikai gépgyártás leépülésében ez is szerepet játszott.

– Az 1995-ös, 1996-os kótyavetye „csak" gazdaságunkat tette függővé, vagy némileg politikai szuverenitásunkat is kikezdte?

– A külföldi tulajdonosok az energetikában is első számú politikaformáló tényezőkké váltak. Sorra megalakultak a privatizált társaságok érdek-képviseleti szervezetei: Magyar Áramszolgáltatók Egyesülése, Erőművek Független Egyesülése, Ipari Energiafogyasztók Fóruma, Magyar Energiafogyasztók Szövetsége, s a többi. Jellemző, hogy e szervezetek vezetőségében helyet kaptak a rendszerváltozás előtti energetikai elit tagjai. Közös jellemzőjük, hogy a gazdag energetikai szolgáltató társaságok finanszírozzák őket, ezért anyagilag erősek, ami érdekérvényesítő képességüket növeli. Meghirdetett céljuk a beleszólás az energiapiac liberalizációját meghatározó jogszabályok kidolgozásába, részvétel a felszabadított piac működtetésében. Jellemző példa, hogy Magyar Energia Hivatal által alapított Energia Fogyasztók Lapját kiadó kht. alapító tagjai a nagy energiaszolgáltató társaságok. Az anyagi, egzisztenciális függőség miatt mára szinte lehetetlenné vált a független szakmai vélemény és a tényleges fogyasztói érdek megjelenítése és képviselete az energetikában. A szakmai társadalmi szervezetek is nagyrészt az új tulajdonosi érdekek szolgálatába szegődtek.

– A szakmai szervezetek miképpen léptek föl a magyar családok védelmében, lassították-e a kiárusító az energiaipari privatizációt?

– A rendszerváltozás előtti szakmai egyesületek szinte kivétel nélkül a hatalom szigorú felügyelete alatt működtek és annak kiszolgálói voltak, legtöbb esetben a „szakmai pecsétet" adták a politikai döntésekhez. A rendszerváltozás-

sal megnyílt a szellemi felszabadulás lehetősége a szakmai és civil szervezetek előtt is. A demokratikus civil szervezetek sajátos eszközeikkel és lehetőségeik szerint részt vállalhattak a politika, ezen belül az energiapolitika alakításában is. Lehetett már nemcsak európai módon gondolkodni, de szabadon véleményt nyilvánítani is a közösség érdekében. A gazdasági és társadalmi átalakulás eltelt időszakában azonban a szakmai és civil szervezetek többsége nem tudta az említett fontos szerepét betölteni. A régi, infrastruktúrával és sokezres tagsággal rendelkező szervezetek nem tudtak megújulni, a pártállami támogatást élvező régi vezető elitek megvédték pozícióikat. Ez általában érvényes a Műszaki és Természettudományi Egyesületek Szövetségére és a tagegyesületek többségére, amelyek szellemisége alig változott. A rendszerváltozás előtt az energetika „társadalmi tudományos" szervezete az Energiagazdálkodási Tudományos Egyesület volt, amely az energetikus műszaki értelmiség szerveződésének egyetlen lehetőségét adta. Az 1960-as években az egyesület mozgósító és szervező erő volt a hazai energetikai intézményrendszer kiépítésében, a villamosenergia-rendszer, az ipari energiagazdálkodás és a szénhidrogénipar létrehozásában. Az 1970-es évektől kezdve azonban a mindenkori hivatalos energiapolitikával azonosulva nem lépett fel a szakértelem erejével a társadalomért, és ezzel a szakértelem általános hitelvesztése közepette a maga tekintélyét – a szakma egy részének szemében – meglehetősen aláásta. Mind a rendszerváltozás előtti és az 1994. utáni hatalom, mind az új privát tulajdonosok szövetségest találtak az egyesületben. Az ETE vezetősége a rendszerváltozás után támogatta az energiaprivatizációt: 1996. és 1999. között sorozatban szervezte azokat a „szakmai rendezvényeket", amelyeknek célja minden esetben az aktuális privatizációs politikai döntések alátámasztása volt.

– *Akadtak-e a privatizáció szervezői között olyanok, akik személyes hasznot húzhattak az üzletekből?*

– A lezajlott privatizáció következtében a nagy energetikai cégek szakembereikkel együtt kerültek eladásra, így aztán az új tulajdonosok iránti lojalitás szükségszerűen befolyásolta a tagok magatartását is. Egzisztenciális okokból sokan passzivitást tanúsítottak, újból nem merték vállalni a nemzeti érdekekért való nyílt kiállást és fellépést. A tagság egy másik csoportja azonban előnyök reményében nem lépett fel a káros folyamatok ellen, sőt néhányan segítették a privatizációt. A rendszerváltozás más intézményeihez hasonlóan, sajnos a MET-ben is nyilvánvalóvá vált a bomlasztás, az a tudatosan szervezett akció, amelynek célja a MET irányvonalának megváltoztatása. Mivel ennek szervezői hivatali hatalmuknál fogva és azzal visszaélve, az ehhez szükséges szavazattöbbséget egyre inkább biztosítani tudták, s mivel az elnök felhívására a nemzeti irányvonal ellen fellépők nem távoztak a társaságból, ezért a vezetőség nemzeti elkötelezettségű többsége kénytelen volt tagságát kilépéssel megszüntetni.

– Eszerint a szalámitaktika bevált. Ám egy kisebb „szelet" 2000 áprilisában újabb energetikai egyesületet alapított. Mi lehet a célja a civil szervezetnek a mai, globalizációs rohamok közepette?

– Társaimmal együtt, akik meghatározó személyiségei voltak az eredeti útjáról letért MET-nek, továbbra is szükségesnek tartottuk – főleg a tervezett liberalizálás miatt – a nemzeti, fogyasztóbarát energiapolitika megvalósításáért való nyilvános küzdelmet. Megalapítottuk az Energiapolitika 2000 Társulatot. Célunk szakmai érdekvédelem és közéleti tevékenység folytatása a nemzeti elkötelezettségű, környezetbarát energiapolitika kidolgozásának segítésére, népszerűsítésére és védelmére, a közjó érdekében. Szakmai-tudományos tevékenység alapján nyilvános állásfoglalásokat dolgozunk ki. tanácskozásokat szervezünk az energiapolitika aktuális kérdéseiről. 2001 februárjában tartott Energia és társadalom az ezredforduló Magyarországán

című első rendezvényünk nagy visszhangot váltott ki a szakmai és politikai közéletben. Figyelemmel kísérjük, támogatjuk, szükség esetén bíráljuk a kormányzat energetikai tevékenységét. Fontosnak tartjuk az energiafogyasztók érdekvédelmének szakmai támogatását, s a közvélemény szakmailag megalapozott független tájékoztatását energetikai kérdésekben.

– *Ma, amikor fiatal pedagógusnők prostituálódnak, hogy pénzzel segíthessék családjukat, némelyek vitatják az energiapolitika szociális összefüggéseit, Mi bújhat meg a kísérlet mögött?*

– A liberalizációs folyamatok eredményeként növekvő energiaárak az amúgy is alacsony életszínvonalú rétegeket fenyegetik. Hazánkban a kisfogyasztók, elsősorban a lakosság szegényebb rétegei, milliós nagyságrendben ma még képtelenek alkalmazkodni a verseny feltételeihez, vagyis nem tudják kifizetni a „piaci" számlákat. Ha a liberalizációt korlátlanul hagyjuk érvényesülni, akkor a jelenlegi bérek mellett a szociálpolitika önmagában nem képes előteremteni a rászorulók hiányzó forrásait. Az energia- és a szociálpolitika összefüggésére az uniós energiapolitikai irányelvek is rámutatnak: „fontos, hogy a versenypiacon a szociális szerep is érvényesüljön." A nemzeti energiapolitika fontos célja a lakossági energiaszolgáltatások megfizethetősége, vagyis az, hogy ennek a közérdekű szolgáltatásnak a minimumát gyakorlatilag valamennyi állampolgár meg tudja vásárolni. Az alacsony árszínvonal a legkisebb költség elvének érvényesülésével valósítható meg. A közérdekű szolgáltatásokat nyújtó természetes monopóliumok esetében, társadalmi érdekből az állam által szabályozott, ellenőrzött árforma a költség típusú ár, amely a piaci szereplőknek az elismert költségeken felül megfelelő jövedelmi elemeket is garantál. A magánmonopóliumok által meghatározott liberalizált piacon a spontán piaci árat a még szükséges legdrágább termelői ár határozza meg, ami jelentős fogyasztói áremelkedést okoz. Az

árak kordában tartására az egyik lehetőség az energiapiacon olyan közösségi érdekű ár- és piacszabályozási eszközök alkalmazása, amelyek a már említett legkisebb költség elvének érvényesülését szolgálják. Emellett azonban szükség van az állami tulajdonú termelő és szállító társaságok legalább egyenrangú piaci jelenlétére is.

– Beleilleszthető-e a piacgazdaságba a piaci működéstől idegen „kompenzáció"?

– Az áremelésekkel különösen sújtott szegények *sokat emlegetett* támogatási rendszere a kompenzáció, amely valamilyen rászorultság kritériuma alapján pénzben vagy természetben támogatja az érintetteket. Az eddigi tapasztalatok bizonyítják, hogy e rendszereknek elsősorban csak propagandisztikus jelentőségük volt, a gondot nem tudták kezelni. Célszerűnek látszik ezért a támogatást az adott szolgáltatás tarifáin belül vállalt tudatos keresztfinanszírozással, szociális tarifával megvalósítani. Ez olyan, az éves fogyasztás alapján differenciált progresszív tarifa, amely szerint a – például évi 600–1000 kilowattóránál kisebb – lakáscélú fogyasztás kedvezményes, vagyis olcsóbb. Ezáltal egy igen jelentős lakossági réteg, a kevesebbet fogyasztók, döntően a szegényebbek, a nyugdíjasok terhei mérséklődnének, olyanoké, akik egyéb, keresethez kötött kedvezményekben, mint a nagycsaládosok, nem részesülnek. Ez a tarifa lényegében visszatérést jelent a korábbihoz. Energiatakarékosságra ösztönöz, mindenkire vonatkozik, vagyis a többet fogyasztók is olcsóbban kapják az első tömbnek megfelelő energiamennyiséget.

– A társadalom érdekeit a multik profitérdekeivel szemben érvényesítő energiapolitikáért mit tehet itt és most az állam?

– A kormányzat részéről már történt néhány biztató lépés. A múlt évben a kormány levette a parlament napirendjéről az új villamosenergia-törvény tervezetét. A Mol és az áramszolgáltatók áremelési nyomásának ellenállva, évi hat százalékra korlátozták a lakossági földgáz és a villany áreme-

lését, 2001-től az áramszolgáltatók profitját csökkentő, a fogyasztói érdekeket is figyelembe vevő új árképletet léptettek hatályba. Nem került azonban a parlament elé az új helyzetnek megfelelő átfogó energiapolitikai koncepció, pedig egyre nyilvánvalóbb, hogy szilárd alapokon nyugvó, törvényekkel alátámasztott, összefüggő energiapolitika, ezen belül energiaár-politika nélkül egyre nehezebb eredményesen és tartósan ellenállni a különféle érdekeket megtestesítő lobbik nyomásának. Elérkezett az ideje egy fogyasztóbarát energiapolitika meghirdetésének.

– Miféle „alapkérdések" megválaszolását várhatjuk az érdekellentétekkel szabdalt magyar törvényhozástól?

– Az állami – közösségi – és a piaci tulajdonosi szerepvállalás meghatározása. Az állami hatóságok jogosítványai az energiahordozó struktúra megfelelő arányainak biztosításában. A közérdekű szolgáltatás helyének és szerepének kijelölése a vezetékes energiaellátások – villany, gáz, távhő – területén az uniós irányelvekkel összhangban. A legkisebb költség elvének érvényesítése mellett az energetikai árszabályozás és árellenőrzés általános rendezése, beleértve a szociális tarifák meghatározását is. Az energetika állami intézmény- és információs rendszerének meghatározása. Ide tartozik a Magyar Energia Hivatal jogállásának, hatósági engedélyezési, árfelügyeleti, fogyasztóvédelmi feladatainak újraszabályozása. Erős és független civil energetikai fogyasztóvédelmi szervezet létrehozásának és szakszerű működtetésének törvényi szabályozása.

– Mitől reméli, hogy az „energiatörvényhez" az itt taglalt folyamatok után még hozzákapcsolódhatna a várt új „villamosenergia-törvény"?

– Az uniós jogharmonizáció folyamán az ágazati energiatörvények egyre inkább ágazati versenytörvényekké válnak. Ennek megfelelően ezen ágazati törvények felülvizsgálatára és módosítására csak az általános energiatörvény elfogadása után kerülhet sor. Az új villamosenergia-tör-

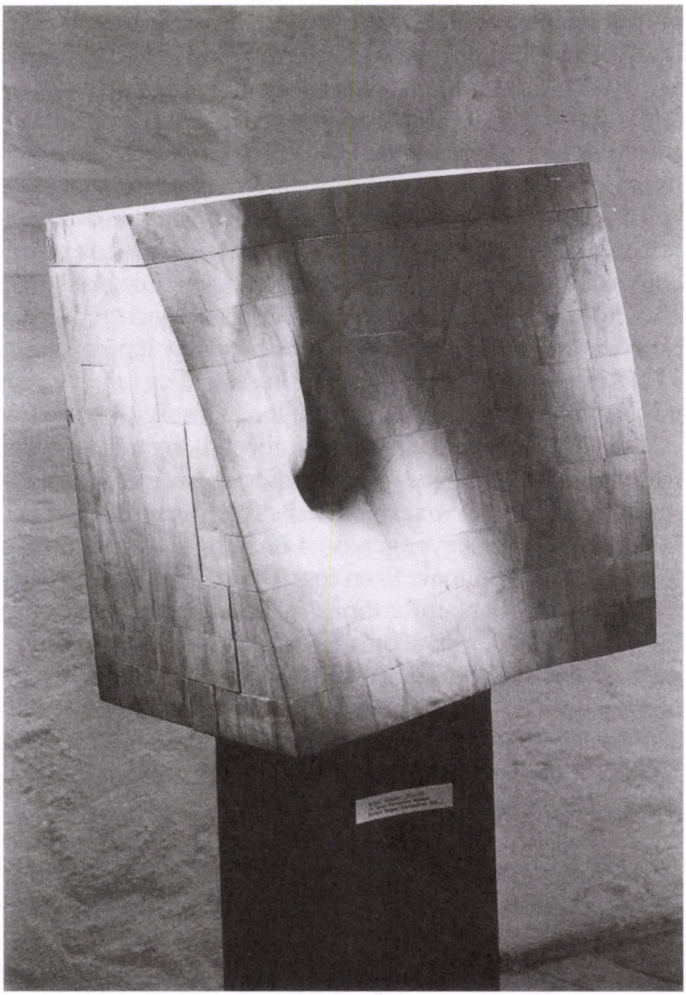

BENCSIK ISTVÁN: SPIRÁL (KÖLDÖK), 1976–77, FA, 50 cm

vény megalkotásánál a kialakult helyzetből, az ország érdekeiből és az uniós követelményeknek való megfelelésből kell kiindulni. A kormány azt vállalta, hogy az uniós követelményeknek megfelelően alakítja a szabályozást, és a csatlakozáskor az unióban fennálló mértékben végrehajtja a piacnyitást, a liberalizációt. Az új törvény fontos alapelvének kell lenni, hogy az állami és a magántulajdon, a közszolgáltató és liberalizált energiapiac egyenrangú. E piacok szabályait az EU irányelveivel összhangban egyidejűleg kell megalkotni, és törvénybe foglalni. A liberalizált piaci szegmenst csak az uniós csatlakozáskor kell hatályba léptetni, míg a közszolgáltatási piacot az után is hosszú ideig fenn kell tartani. Az új törvény koncepciójának a lakossági fogyasztók védelméből kell kiindulni, vagyis abból, hogy a gyengéket megvédje! A többi fogyasztónak viszont a versenypiaci körülményekhez alkalmazkodva kell érvényesítenie érdekeit. Ebben az esetben „gyengének" a háztartási kis és közepes fogyasztók számítanak. Ezen fogyasztók árai befagyasztásra jutnak, és csak az inflációnak megfelelően növekszenek. Ennek biztosítéka az állami tulajdonú Paksi Atomerőmű Rt. kedvező önköltsége. A többi fogyasztó számára teljes mértékű piacnyitást kell szavatolni. A nyitás időpontjával azonban célszerű kivárni az elavult, szénbázisú erőművek működési idejének lejártát, 2004 végét, vagy az uniós csatlakozás időpontját.

– *Csakhogy egyfajta szakmai terrorként a külföldi monopóliumok lobbistái bármikor elővehetik a „jogharmonizációs előírások" üres hivatkozását. Bevethetők-e észérvek az irracionális fenyegetőzés ellen?*

– A csatlakozás várható időpontját tekintve, az új törvény megalkotása nem sürgős, a jogharmonizációs követelményeknek eleget lehet tenni a meglévő törvény olyan módosításával, amely a közszolgáltatási piac fenntartása mellett – a csatlakozás időpontjában – garantálja a feljogosított fogyasztók részére a piacnyitást, vagyis a liberalizá-

ciót. Ennek megfelelően a meglévő törvényt ki kell egészíteni a piacnyitás fogalmaival és működési szabályaival. Ez a megoldás megfelel az EU jogharmonizációs követelményeinek, mérsékli a privát tulajdonú cégek részéről folyamatosan megnyilvánuló áremelési nyomást, vagyis nem szűkíti indokolatlanul a kormány mozgásterét. Illeszkedik a kormány következő négy évre szóló, idén kihirdetett ármegállapítási mechanizmusához az úgynevezett árképlethez. Ez a megoldás lehetővé teszi, hogy az új törvény már az uniós tapasztalatok figyelembevételével kerüljön kidolgozásra. Ugyanakkor megállítja a nemzeti villamos társaság további gyengítésének folyamatát, lehetővé teszi megerősítését és egyenrangú piaci szereplőként való fellépését. Megakadályozza, hogy a liberalizált piacra való szükségszerű áttérés terhei idő előtt, és a feltétlenül szükségesnél nagyobb mértékben terheljék a lakosságot.

Molnár Pál

HOLT NYELV – ÉLŐ KULTÚRA

Beszélgetés Vekerdi Józseffel

– Professzor úr, ön nagyon sok könyvet fordított; az indiai kultúrának nagyon jó ismerője, és a több évtizedes munkásságát tavaly betetőzte, hogy Indiában egy rangos nemzetközi díjat vehetett át.

Hogyan kezdődött az ön kapcsolata India kultúrájával és ősi nyelvével, a szanszkrit nyelvvel?

– Már diákkoromban érdeklődtem két dolog miatt India iránt. Egyrészt az én gyerekkoromban – a harmincas években – Baktay Ervinnek, a kitűnő írónak a könyvei népszerűsítették Indiát, az indiai művészetet, irodalmat, filozófiát Magyarországon. Ő kitűnő szakember volt, hosszú időt töltött Indiában. Unokahúga Amrita Sher-Gil volt, aki indiai apától és magyar anyától született, Budapesten nevelkedett fel, és a modern indiai festészetnek a megalapítója lett az 1920-as években – kihívta Baktay Ervint Indiába, aki a személyes indiai tapasztalatok után, első kézből ismertette meg az olvasókkal nagyon jó könyveiben az indiai irodalmat, jóga filozófiát és hasonlókat Magyarországon. Ezt nagy élvezettel olvastam.

Másrészt pedig én nyelvtudománnyal készültem foglalkozni, és az összehasonlító nyelvészetben a szanszkrit nyelv, India ősi nyelve, alapvetően fontos. A szanszkrit nyelvről érdemes tudni, hogy háromezer évvel ezelőtt virágzott, és két és fél ezer évvel ezelőtt már halott nyelv, de továbbra is az irodalom, a tudomány és a kultúra nyelve maradt.

Így már gimnazista koromban elkezdtem egy kicsit tanulni szanszkritul könyvekből, úgyhogy amikor 1945-ben,

a háború után beiratkoztam az egyetemre, úgy-ahogy tudtam szanszkrit könyveket olvasni-fordítani, ami bizony kivétel volt Magyarországon akkoriban.

Minthogy halott nyelv – élő nyelvmesterre nem volt szükségem. Ahogy latinul is meg lehet tanulni nyelvtankönyvekből és olvasva a latin szövegeket, úgy tanultam meg én német-angol-francia-orosz szakkönyvekből, szótárak segítségével olvasva a szanszkrit szövegeket magamtól.

– *Az egyetemen sem volt mestere, professzora?*

– Az egyetemen egy évig volt professzor, aki 1946-ban szanszkritot előadott, az azóta meghalt Szemerényi Oszvald, aki a Kommunisták Magyarországi Pártja Ideológiai osztályának vezetője volt 1945-ben, a Magyar–Szovjet Baráti Társaság főtitkára volt 1945/46-ban, a Bölcsészeti Kar kommunista párttitkára volt 1945/46-ban, 1946-ban pedig közvetlenül jól megismervén a Lenin–Sztálin–Rákosi Mátyás-féle pártvezetési-pártpolitikai elveket, úgy megundorodott ettől, hogy 1947-ben disszidált, és élete hátra lévő idejét Angliában és Németországban élte le.

Itt maradtam egyévi mester–tanítvány viszony után saját magam tanulására utalva, és elboldogultam szakkönyvek segítségével, professzor nélkül is.

Utána aztán részben az én tanítványaim, részben pedig a könyveim – tehát a szanszkritból magyarra fordított kiadványaim, a szanszkrit irodalomról írott tanulmányaim – váltak tanítómesterévé a következő nemzedéknek, akik már szintén nem egészen fiatalok; a jelenlegi 40–50–60 éves nemzedék azokból a könyvekből tanult, amiket a magyarországi kiadók segítségével lefordítottam, tanulmányokkal elláttam.

Visszatérve az 50-es évekre, amikor Szemerényi Oszvald professzor elhagyta az országot, alaposabban megtanulván a nyelvet, itt álltam én, mondhatni egyedül Magyarországon, aki a szanszkritot úgy ismerte, hogy fordítani tudjon belőle. Amikor az ötvenes években a kiadói politika

a keleti irodalmak fordítását tűzte ki céljául (kínait, arabot, perzsát stb.), akkor kellett valaki, aki fordít az Európa kiadónak a klasszikus India irodalmi nyelvén, tehát a szanszkrit nyelven.

Sok választás nem volt, én pedig örömmel vállaltam ezt a feladatot, és elkezdtem fordítani költőket, prózaírókat.

Először úgy, hogy nyersfordításokat készítettem költői művekből szanszkritból, és legjobb költőink versbe szedték.

Weöres Sándor, Rab Zsuzsa, Lakatos István Vas István és mások is lelkesedtek a tőlem kapott nyersfordításokért, és így szebbnél szebb szanszkrit versek jelentek meg az ötvenes évek első felében magyar nyelven.

Hadd idézzek Weöres Sándornak az egyik csodálatosan szép fordításából, egy XII. századi szanszkrit költőnek, Dzsajadévának a művéből.

Egy tavaszi éjszakáról van szó, amikor a pásztor alakjában testet öltött istenség tízezer pásztorleánnyal táncol éjszaka. Féltékenységi jelenet játszódik le kedvesével, aki az emberi léleknek a megtestesítője, és szerelmi jelenet, ami az embernek az isteni lélek felé való vágyódása jelképes kifejezése…

„Szekfűvirágleheletzuhatagos örömillatu délövi szélben,
fülemüleszavu kusza méhzizegésü tavasz
susogó sürüjében Hari vigad a gyönyörü dalu kikeletben,
sírjon az elhagyatott, ime táncol a vad örömü lányka seregben.
Mézfüvek illata gomolyog, a jázmin is éledez a tavaszi tájon,
a remeteszivet is átszövi a fiatal évszak, az illatos álom…"

Gyönyörű. Nem csoda, hogy Weöres Sándor is belelelkesedett a fordításba.

Hogy miért szerettem én a szanszkrit nyelvbe, fordításokba, kultúrába…?

Ugyanezt a kérdést feltette nekem múlt év novemberében Bombayban az újságíró szakos egyetemi hallgatók egyike is...

Akkor a válaszom a fiatalembernek ez volt: „Kedves uram! Ha maga beleszeret egy kislányba, akkor meg tudja mondani, hogy miért pont azt tartja a legszebbnek a világ összes leányai között? – mert azt maga megszerette..."

Így voltam én is: ahogy egyre jobban belemélyedtem, és amikor ilyen gyönyörű szövegeket vettem kézbe, mint az előző vers volt, természetesen megszerettem olyannyira, hogy később leépítettem magamról a költőket, hogy ne prózai nyersfordítást adjak, hanem én magam szedtem rögtön versformába a szanszkrit verseket.

Például egy gyönyörű kis epigramma négy sorban, fordításomban.

A női szépség dicsérete
Csábkenetektől csillog a teste,
Gyöngykoszorúkkal reng buja keble,
Színarany ékszert csördít a lába,
Nincs, ki a nőnek ellene állna.

A kiadó, látván a hatalmas népszerűséget, amit az olvasók körében élveznek az ősi szanszkrit művek, egyre-másra fordíttatott velem mást is, többek között meséket.

Az egész európai mesekultúrának az egyik forrása az indiai, kétezer éves mesekincs. Így elsőnek a legnépszerűbb szanszkrit mesegyűjteményt fordítottam le: „A Hulladémon huszonöt meséjé"-t.

Az ijesztő cím huszonöt bűbájos történetet rejt. Egy varázsló egy királyt megkér arra, hogy egy felakasztott hullában rejtőzködő démont az ő szolgálatába állítson. A király viszi a vállán a holttestet a varázslóhoz, s az úton huszonöt mesét elmond neki a holttest – egyik szebb szerelmi

történet, mint a másik, vagy hajótöréses történet, vagy királyok városalapítása, aminek a végén a király megszerzi a szellemek fölötti uralmat.

Ezután egyre-másra fordítottam meséket, regéket, a két klasszikus nagy szanszkrit eposzt, a Mahábháratát és a Rámájanát rövidítve, ami az egész indiai kultúrának annyira alapköve, mint ahogy Magyarországon Arany János Toldija nélkül elképzelhetetlen a magyar irodalom, vagy a Biblia nélkül a keresztyén vallás. Nos ugyanígy elképzelhetetlen a Rámájana vagy a Mahábhárata nélkül a jelenlegi hindu kultúra. Ennek egyik részlete a Bhagavadgíta – a Magasztos Szózata –, Indiának a mai napig szent könyve. Ezeket az alapműveket fordítottam magyar nyelvre nagy közönségsikerrel, mert valóban élvezetesek ezek a könyvek.

Minthogy India a buddhista vallásnak is szülőanyja, Buddhának, a 2500 évvel ezelőtt működő indiai vallásalapítónak a beszédeit, prédikációinak színe-javát nem szanszkrit nyelvből – merthogy ő nem szanszkrit nyelven prédikált, hanem népnyelven, tehát páli nyelven – megint csak kiadói kérésre kezdtem magyarra fordítani. Tizen-egynéhány évvel ezelőtt jelentek meg magyar nyelven. Utána a Terebess Kiadó öt év alatt öt kötetet hozott ki tőlem Buddha legendáiból, verseiből, szanszkrit bölcs mondásokból és hasonlókból.

Így mondhatom, egész életet betöltő munkalehetőséget biztosított számomra az indiai irodalom.

– *Az egyetemen milyen szakot végzett?*

– Mint nyelvész, latin–görög–orosz szakot vettem fel, aminek következtében az első orosz szakos tanári diplomát én szereztem, 1950-ben, Magyarországon. Közben 1949-ben mint reakciót zártak ki Keresztury Dezső igazgatóval és tizenegyedmagammal az Eötvös Kollégiumból, amikor akkori „pártunk és kormányunk" kezébe vette a magyar kultúra szétzúzását 1949/50-ben.

Ennek dacára, furcsa módon a párt egyetemén, a Lenin Intézetben az ötvenes évek elején én kerültem az orosz tanszékre professzornak, minthogy egyedül nekem volt akkor még hivatalos orosztanári diplomám. A minisztérium nyílt kártyákkal játszott, megmondták: „Vekerdi elvtárs, jól ismerjük az ön reakciós, antidemokratikus beállítottságát, de kényszerhelyzetben vagyunk, nincs más emberünk, és kénytelenek vagyunk a párt egyetemén, orosz szakos tanársegédnek kinevezni..."

Tehát így alakult a pályafutásom. Orosz nyelvet adtam elő, közben a bölcsészkaron latin nyelvet is tanítottam a másik diplomámmal, egészen 1956-ig, amikor aztán a forradalom után három évig börtönben voltam. Ott is fordítottam.

A börtönben, az Európa Kiadó jóindulatából könyvekhez jutottam. A kiadó hamis dátumú szerződést készített velem, amikor börtönbe kerültem, jóindulatból, hogy segítsen rajtam. Egy antedatált szerződést készítettek arról, hogy én a legnagyobb indiai költő, Kálidásza klasszikus műveinek a fordítására leszerződtem az Európa kiadóval, tehát: „... ezt a gonosz börtöntölteléket most kényszerítse a népi demokrácia arra, hogy a szerződésnek eleget tegyen..." – s így a börtönben fordítottam magyarra Kálidásza összes műveit szanszkrit eredetiből.

Szabadulásom után segédmunkás voltam jó néhány évig a Chinoin Gyógyszergyárban. Persze ott is folytattam a fordítói munkát.

Amikor éjszakai műszakban dolgoztam, és csak a műszerekre kellett vigyázni, egy megfordított vödörre ráültem, egy hordóra kitettem a Rámájana szanszkrit eposzt, és békésen fordítottam.

– *Az, hogy a börtönben dolgozhatott, az Európa Kiadónak volt köszönhető. Miért volt fontos a kiadónak, hogy megszülessenek ezek a fordítások, és ne maradjanak az íróasztal fiókjában?*

– Mert az Európa Kiadónak nem volt embere, aki szanszkritból vagy általában az indiai irodalomból fordítson, és így rákényszerült arra, hogy engem foglalkoztasson.

Természetesen a börtönparancsnokság részéről a legkevesebb jóindulat sem volt tapasztalható. Amikor 450 embert akasztottak fel 1957/58-ban, akkor nem az volt a börtönparancsnokságnak a szempontja, hogy egy ember dolgozhasson.

– A nemzetközi politikai légkör is alkalmas volt arra, hogy megszülethessenek ezek a művek. Gondolok itt a Szovjetunió távolkeleti, szövetségeskereső politikájára...

– Tény és való, hogy mikor a Szovjetunió a Nyugattal egyre jobban összerúgta a patkót, Kelet felé fordult. Először Mao Ce-tunggal szövetkezett Sztálin elvtárs. Később Hruscsov – 1956 nyarán – Indiával szövetkezett Kína ellen, mert akkor meg Kínával veszett össze. Ilyen légkörben a kiadók is a keleti, 56-ban pedig főleg az indiai irodalmak fordítását támogatták.

Nekem szerencsém volt ebből a szempontból.

Az a kultúrpolitika, hogy ne csak a nyugati, amerikai, angol stb. kultúrával ismerkedjünk meg, hanem a klasszikus, igen értékes keleti kultúrákkal is: a háromezer éves kínai, indiai, majd fiatalabb perzsa és arab kultúrával, jobbnál jobb kiadványokat eredményezett az ötvenes évek derekától kezdődően, majd a hatvanas-hetvenes években, a magyar könyvkiadásban.

– Miért került börtönbe?

– Amikor '56-ban a forradalom leverése után megkezdődött a magyar fiatalság tömeges deportálása a Szovjetunióba, akkor többen próbálkoztunk védekezni a deportálások ellen, amelyet ugyanaz a Szerov elvtárs intézett, aki a három balti államot: Észtországot, Lettországot, Litvániát embertelen kegyetlenséggel megtizedeltette 1941-ben, majd 1944-ben. Én, az indiai követséggel kapcsolatban

lévén – kulturális érdekeltségeim miatt – eljuttattam egyetemi hallgatóknak Nehru indiai miniszterelnökhöz intézett beadványát, kérvén a segítségét a szovjet deportálások leállítására.

Hruscsov a kezdődő barátkozás légkörében hallgatott Nehrunak a kérésére, és leállíttatta a deportálást.

Enélkül isten tudja, hogy hány tízezer magyar fiatal pusztult volna el a szovjet lágerekben...

– *A levélnek köszönhetően önt viszont bebörtönözték...*

– Megtalálták lakásomon a Nehruhoz intézett angol nyelvű beadványnak a másolatát és izgatás címen háromévi börtönre ítéltek.

– *Mikor és hogyan térhetett vissza a börtön és a segédmunkásévek után hivatalosan is a szellemi életbe?*

– 1963-ban a Széchényi Könyvtárba kerültem, a Régi Nyomtatványok Tárára, és utána harminckét éven keresztül ott dolgoztam. Ott a latin–görög nyelvtudásommal volt szükség rám. Később a magyar nemzeti könyvtár Nemzetközi Osztályának élére kerültem, 1973-ban, ahol szintén nyelveket tudó, kulturált emberre volt szükség, és egészen nyugdíjazásomig ennek az osztálynak a munkáját vezettem.

– *Professzor úr, hány nyelvet beszél?*

– Tízegynéhányat... Van köztük élő európai nyelv: orosz, német, angol, lengyel, olasz, francia, aztán a klasszikus európai nyelvek, a latin, görög, és keleti nyelveket: szanszkritot, pálit, máhárástrit, tibetit, perzsát és a cigányt.

A magyarországi cigány nyelvjárásokat a helyszínen tanulmányoztam. A cigány telepeken járva, nagyon jó barátságba keveredve a legegyszerűbb putrilakó cigánycsaláddal is, megtanultam jól a nyelvüket. Néhány tucat tanulmányt is közöltem cigány népmesékből, cigány népdalokból, valamint feldolgoztam a magyarországi cigány nyelvjárások szótárát. Indiai és cigány tudományos munkásságom alapján lettem a nyelvtudományok doktora.

– *Hány könyvet írt, fordított?*

– Néhány tucatot, nem tudnám megmondani fejből...

– *2000 őszén pedig Indiában egy rangos nemzetközi díjat vehetett át. Mi ez a díj, mi a története?*

– Indiában, másfél évtizede alapított egy igen rangos kulturális díjat a legnagyobb indiai iparvállalatnak, a MODI cégnek az alapítványa. Ez egy dúsgazdag vállalat. A tíz évvel ezelőtt elhunyt vezetője, Dajávati Modi asszonyság mélyen vallásos hindu volt a szó legnemesebb értelmében, kultúratisztelő, emberséges, és ő létesítette ezt az alapítványt. A cég tiszta jövedelmének, ha jól emlékszem, két százalékát erre az alapítványra adományozzák.

Ez az összeg olyan nagyságrendű, hogy belőle néhány ezer egyetemi hallgatót segítenek ösztöndíjjal, néhány tucat iskolát, néhány tucat kórházat, szeretetotthont tarthatnak fenn, és többek között minden évben kiosztanak jó néhány díjat kezdő költőnek, „végző" írónak...

Ezek között a kulturális díjak között a legrangosabbik az, amit öt évben egyszer egy személynek adnak az indiai kultúra külföldi terjesztésének elismeréséül. Ezt eddig egy ember kapta meg öt évvel ezelőtt, utána másodiknak én, azaz személyemben Magyarország kapta huszonkét külföldi pályázó közül, egyhangú szavazattal az indiai kultúra, elsősorban a klasszikus szanszkrit nyelv magyarországi megismertetése jutalmául. Hatalmas ünnepség keretében adták át Bombayban, ahová Delhiből az indiai kultuszminiszter utazott le, hogy saját kezűleg adja át nekem a megtisztelő jutalmat, terítse a vállamra a díszkötöst...

Ez az alapítvány az indiai hagyományokat hivatott erősíteni, őrizni. És minthogy a jelenlegi kormány Indiában nemzeti elkötelezettségű, kifejezetten óvakodni akar attól, hogy az amerikai szennykultúra elárassza Indiát, és a globalizációs gazdaság megfojtsa a hagyományos indiai gazdaságot. Ezért az indiai múlt felé előszeretettel fordul-

nak, és a klasszikus indiai nyelv, a szanszkrit nyelv tanulását szorgalmazzák. Így kapcsolódik az én jutalmam e törekvéssel össze, hiszen találtak egy olyan országot – hazánkat –, ahol az elmúlt harminc-negyven év során az indiai klasszikus kultúrát a világon – kicsinységéhez mérten – a legnagyobb arányban népszerűsítették…

Ocsenás Tamás

BESZÉLGETÉS TORNAI JÓZSEFFEL

Önéletrajzi esszé Tornai József új könyve, a Leszálltam anyám öléből (Ister, Budapest, 2000). Önnön életének és irodalmi munkásságának párhuzamos vizsgálata során Tornai meghökkentően nyílt önvallomást fogalmazott meg. A költővel Hornyik Miklós készített interjút.

– Kamaszkoromtól kezdve szerettem volna valamiképp körbefogni magam. Amint magamra ismertem, amint ráeszméltem arra, hogy a világ és énközöttem nem az az animális viszony a valódi, amelyben egy gyermek felnő s amiben gondolkodik – amikor ez a lepel lehullott rólam, szükségét éreztem annak, hogy egész valómat körbefogjam-átfogjam, hogy ne alaktalan lény legyek, akinek errearra lógnak a gyökerei.

Tavaly alkalom adódott arra, hogy végrehajtsam ezt az „átfogó hadműveletet". Mindazt, ami velem és a világgal történt és mindazt, amit a világról meg önmagamról gondoltam, *egy* csatornába akartam önteni. Talán furcsán hangzik, de azt szerettem volna elérni, hogy az egész életem leváljon rólam. Ez a személyiségemtől való megszabadulásnak egyféle buddhista kísérlete volt.

Már hosszú ideje a személyiséget, az Ént merő illúziónak tartom. Ha az ember feldolgozza a személyiségének a történetét, akkor egyúttal azt le is választja önmagáról. Olyanképpen, ahogyan egy mű megírásakor, a tárgyiasítás révén maga a mű mindenki tulajdonává válik.

– Ide kapcsolódik ítéleted, amely így hangzik: „A történelmi ember elveszett lény"…

– A történelmi ember: kifelé fordult ember, aki azt hiszi, hogy a zűrzavar, ami évszázadok során fölhalmozódott a lelkében – a reneszánsz, a reformáció, a felvilágosodás, a francia forradalom stb. eseményeire gondolok –, az külső technikákkal rendezhető. Amikor a történelmi embert elveszett lényként említem, két irtózatos világháborúra gondolok, s a két szörnyeteg rendszernek, a nácizmusnak és a sztálinizmusnak a megjelenésére. E két szisztéma nem az európai vagy az amerikai civilizáció ellentéte, hanem e megromlott civilizációk pöfeteg kirobbanása.

Mindez jóval korábban megvolt már, ez az erkölcsi elveszettség, ez a teljes metafizikai elveszettség. Ebből robbant ki ez a két rondaság a 20. században.

A korábbi századokban is öldököltek az emberek, de hogy ez alá az öldöklés alá ilyen hétszentséges ideológiát is rakjanak – ez most történt meg először. A modern kori öldöklés félelmetesen: filozófiailag is alá van támasztva. Asszurbanipal vagy IV. Ramszesz a szomszéd népeket mint erősebb fél mészárolta le vagy tette rabszolgává, de cselekedeteit nem indokolta meg valamilyen világmegváltó eszmével. A 20. század két szörnyűsége két világmegváltó eszme nevében történt meg.

Így válik nyilvánvalóvá, hogy az az ember, aki a saját belső zűrzavarát a történelem igazgatásával-rendezésével akarja megszüntetni, a semmibe tart és teljesen elveszett. Olyan lesz számára a világ, mint egy labirintus. Labirintusban jár körbe-körbe, mint Tolsztoj *Téli vihar* című elbeszélésében Jamscsik a szánnal. Jamscsik a társaival addig megy körbe-körbe, amíg mindnyájan megfagynak.

– *Könyvedben nem az olvasóhoz, hanem a Teremtőhöz fordulsz. Így szólítod meg: „Istenem"…*

– Számomra Isten nem metafizikai vagy vallási, hanem mitológiai fogalom, amelybe az ember a saját személyiségét vetíti. Isten mitológiája úgy születik meg, hogy az ember az Ént kettéosztja egy Én-re és egy Te-re. Így jöhet

létre az a párbeszéd, amely irodalmi és történelmi tapasztalataim szerint az ember leghitelesebb megszólalása – mert itt már nem lehet képmutatóskodni, itt nem lehet, nem szabad elhallgatni semmit. Ennek a Te-nek: Istennek mindent el kell mondani. Neki „vannak fülei a hallásra" – hogy a Biblia nyelvét használjam.

Könyvem megírásakor ez volt a mozgatóerőm. Folyton beleütköztem a nyelvnek, a vallásnak, a magyar történelemnek, a saját helyzetemnek, a nemek közti viszony értelmezésének az akadályaiba: számtalan nem irodalmi és nem gondolkodásbeli akadályba ütköztem, amikor le akartam írni, amit tudtam, és amit átéltem. Az akadályok leküzdésében segített Isten megszólítása.

– Irodalmunk fogyatékos voltát Pilinszky abban látta, hogy „magjában, tengelyében nem vallomásirodalom... Nincsenek nagy gyónóink, se önmaguk ellen forduló realistáink, akik vallomásaikkal próbáltak volna segíteni és irgalmazni maguknak és másoknak, ahelyett, hogy bármily nemes eszményképet tettek volna olvasóik elé"...

– Ha más irodalmakkal hasonlítjuk össze a magyart, ha például egybevetjük a latinnal (elsősorban Szent Ágoston művére utalnék), s ha az oroszokra, a franciákra, egyszer-kétszer az angolokra vagy egy olyan nagy filozófusra gondolunk, mint Kierkegaard, akkor bizonyos, hogy Pilinszkynek igaza volt. Valamire azonban felhívnám a figyelmet. Dosztojevszkij olvasása közben vált nyilvánvalóvá számomra, hogy a magyar lélek lényegesen puritánabb, mint mondjuk az orosz. Az orosz lélekben színek tekintetében, a jó és a rossz tekintetében, befogadóképesség és visszautasító hajlam dolgában rétegek vannak egymás mellett. A magyar lélek homogénebb, egyenletesebb. S az egyenletesebb lélekből nem csapódnak le a legérdekesebb mondanivalók.

Hornyik Miklós

x 731

„A 360 FOK MISZTÉRIUM"

Bencsik István és Jovánovics György párhuzamos beszédei a szobrászatról

Keserű Katalin:

„Párhuzamos beszéd a szobrászatról" címmel tartunk ma beszélgetést.

A beszélgetés két résztvevője két mester.

Tudni való, hogy minden mester a maga mestere, elsősorban a maga dolgát, a maga útját figyeli – így van ez a magyar szobrászatban is, meg más szobrászatokban is.

Az itt jelen lévő két mester Bencsik István, akinek a kiállításán vagyunk és Jovánovics György, akinek remélhetően lesz egyszer kiállítása itt is, az Ernst Múzeumban.

A „Párhuzamos beszéd" – hogy teljesen korrekt legyen – versenyszerűen zajlik: egyforma időt kap mind a két mester: ez kétszer öt perc; az időt egy sakkóra méri. Ez azt jelenti, hogy nem egyszerre fognak beszélni, hanem egymást követve, szakaszokban.

Ennek a beszélgetésmódnak az ötlete jóval korábbi, de nem tudott még megvalósulni; valamikor az Epreskertben tervezték a mesterek, hogy a hallgatók előtt egyszerre beszélve mondják a magukét a szobrászatról.

Most ezt annyi módosítással tartjuk meg, hogy nem egyszerre beszélnek – tekintettel a közönségre, amely azt hiszem, nem sokban különbözik az epreskerti hallgatóságtól; de azért tisztelettel viseltetvén egy múzeumi közönség iránt, egymást felváltva fognak beszélni. A fülüket fejhallgató takarja, tehát egymás mondandóját nem hallják.

Nem tudom, mi fog belőle kijönni, talán az, hogy különbözőek a dolgok – de mindenesetre az igen, hogy lehet egymás mellett beszélni…

A kétszer öt perc lejártakor, amikor 12-re ér a sakkóra mutatója, a zászló leesik, ahogy a sakkozók mondják, akkor, akár a mondat közepén, a beszélgetés véget ér.

A verseny tehát elkezdődik – csendet kérek, most megnyomom a gombot… az óra indul.

Bencsik István: Nem véletlen, hogy Jovánovics György barátomat, kollégámat kértem meg arra, hogy ezen a párhuzamos beszélgetésen (performance-on) részt vegyen.

Azért kértem meg, mert rájöttem arra, hogy Jovánovits Gyuri jó ember; nemcsak jó művész, hanem jó ember is.

Itt rögtön el kell mondanom, hogy eddigi életem során mint szobrász és mint tanár gyakran szembesültem azzal a kérdéssel, hogy a személyiségben megnyilvánuló morális kategóriák és a személyiség által létrehozott művészet között van-e valamiféle összefüggés.

Mindig azon a véleményen voltam, hogy az égvilágon semmi összefüggés nincs: tehát ahhoz, hogy valaki jó képet, vagy jó, plasztikus képet vagy szobrot csináljon, ahhoz tökéletesen mindegy, hogy milyen ember.

Nem mindenki ért ezzel egyet: nemrégiben tanúja voltam Kovács Attila előadásának, ahol ő kifejtette nagyon részletesen, hogy az a véleménye, hogy a jó művészet alapfeltétele az erkölcsösség.

Én a magam részéről erre természetesen nem tudok válaszolni a mai napig sem; egyet tudok határozottan: hogy amikor én eldöntöttem, hogy Jovánovics Gyurit kérem meg arra, hogy jöjjön ide és vegyen részt ezen a beszélgetésen, akkor számomra nagyon fontos volt, hogy én őt *jó* embernek tarom, hogy én szeretettel gondolok rá. Tehát érzelmi kapcsolatom van vele amiatt, hogy a jóságát többször megtapasztaltam; tessék ezt a *jó* embert vagy a *jóság*ot olyan kategóriának tekinteni, ami az emberi minőségre utal és nem arra, hogy a koldusoknak pénzt ad az utcán

vagy nekem kölcsönt adott; hanem olyan emberi kategóriának tessék érteni, amely potenciál.

Ismétlem: nem tudom, hogy ez értékként jelenik-e meg a műkészítésben – ma sem tudom, azok közé tartozom, akik ebben bizonytalanok. De ebben a konkrét esetben a számomra ez perdöntő volt; azért szóltam neki és kértem őt – így kerül ide.

El kellett ezt mondanom, hogy világos legyen, hogy hogy jött létre ez a párosítás.

Jovánovics György: A meghirdetett cím szerint, és annak idején az Epreskertben Bencsik Istvánnal általánosságban a szobrászatról akartunk beszélgetni: ami éppen az eszünkbe jut.

Én azonban most nem tudok eltekinteni attól, hogy én főleg Bencsik István kiállításáról, illetve Bencsik István és dr. Kováts Ferenc Junior orvos professzor kiállításáról szeretnék beszélni; leginkább arról a teremről, ami számomra rendkívüli élmény.

Tehát arról a falról lesz szó, amit Kováts doktor, tüdőorvos professzor kreált-rajzolt (Bencsik István is rajzolt bele, úgy látom) és aztán az ebből keletkező szobrászatnak az általános tanulságairól a szobrászatra nézve általában. Én szeretek a szobrászatról úgy beszélni, mint egészről: az asztalomon ott van a Willendorfi Vénusz másolata, amit Bécsből magammal hoztam, ahol az eredeti van, és mindennap (most már 45 éve) a szobrászatra nagyjából tizenkét órát gondolok így, hogy az első szobrot magam előtt látom.

Fölfedeztem azt – sajnos ezt még kevesen tudják –, hogy nem huszonötezer éves a szobrászat, hanem harminckettő, ez tehát a második szobor. Az első sajnos nincs az asztalomon, mert annak a másolatát még nem sikerült megszerezni, csak büszke vagyok arra, hogy én láttam a földön elsőnek a szakembereken kívül. A világ első női

BENCSIK ISTVÁN: A SZIGETVÁRI MAGYAR MILLENNIUMI EMLÉKMŰ RÉSZLETE, 2000, SÜTTŐI MÉSZKŐ, 300 cm

aktot ábrázoló szobra, ami megdöbbentő módon hétezer évvel idősebb, mint a Willendorfi Vénusz – nem gondoltuk volna, hogy ez lehetséges.

Amikor az újságokban Bécsben megjelent, hogy ezt egy hétre bemutatják, akkor otthagytam a konferenciát, a vendégséget, amire Bécsben hívtak, és reggel odarohantam a Naturhistorisches Museumhoz és odaálltam a sorba a lépcsőhöz, és amikor az ajtót kinyitották, akkor fölrohantam az emeletre, mert tudtam, hogy hol van a Willendorfi Vénusz, és ott volt a Galgenbergi Vénusz vele szemben. Az új szobor!

Azért térek erre ki, mert ez és István egyik szobra, amit most a második teremben látunk, nagyon hasonlít egymásra.

A legfontosabb két meglátásom a szobrászatról a következő: Az egyik – amit elméletnek is nevezek – a tudománnyal van kapcsolatban, nevezetesen: hogy a tudomány árt a szobrászatnak.

A másik: A tudás rögzítése – amennyiben materializálódott és amennyiben tudunk róla – a Willendorfi Vénuszon és az azóta birtokunkban lévő szobrokon történt (nem regényekben, nem zeneművekben) – én azt mondom, hogy a Willendorfi Vénusz, illetve most már a Galgenbergi Vénusz az első szoftver.

Az emberiség a szobrokban gyűjtötte össze a tudását – azt is ki kell mondanunk, hogy a szobrászatnak mindig reakciós művészetnek kell maradnia. Idézet: „A szobrászatnak mindig reakciós művészetnek kell maradnia… valójában primitív művészet. Barokkja (?) már a kitett lábbal kezdődik."

A világ ezen legszebb három mondatát, amit a szobrászatról valaha mondtak, 1913-ban Popper Leó írta németül. A fordítás nagyon szép, szó szerint mondtam.

Az, hogy a világ legprimitívebb dolga az, ami a legtöbbet mond az emberről és amikor a tudás elkezdi utolérni,

akkor a szobrászatnak tovább kell menekülnie. Ez a szobrászat története.

Egy ideig természetesen a szobrászat előremenekül, de aztán elfogy az út, és a szobrászat elkezd visszafelé menekülni.

Bencsik István és Kováts Ferenc doktor Junior furcsa együttműködésén be fogom bizonyítani, hogy van egy pillanat, amikor a szobrászat stratégiája nem az előremenekülés, nem a visszamenetel.

Van egy pillanatuk, ami megállítja a csatában az időt...

Bencsik István: Nem tudok úgy beszélni, hogy a fejemen van a fejhallgató, mert nem hallok semmit, magamat se hallom...

Fiatal koromban (számba véve saját emberi fogyatékosságaimat, hibáimat) nagyon nagy örömet okozott a számomra, amikor Tolsztoj Leónál azt olvastam, hogy a hiúság a motorja a kreálásnak, az alkotásnak. Én hozzáteszem bátran, hogy az irigység is motorja, a szakmai irigység.

Én mindig irigyeltem a Jovánovics Gyuritól a gipszet. Aki ismer engem, az tudja, hogy erősen elkötelezett vagyok a kő iránt mint anyag iránt, és pontosan tudtam-sejtettem, hogy a gipsz mint anyag, mint médium valami olyasmire képes, olyan gondolat hordozására képes, amire semmilyen más anyag nem képes. Ezért irigyeltem Jovánovics Gyuritól mindig a gipszet...

Mit is értek ez alatt... ? Én valóban meggyőződéssel vallom, akik találkoztak már velem akár a Képzőművészeti Főiskolán, akár a pécsi egyetemen, mindannyian tudják, sokszor elmondtam, hogy az anyag, amit a szobrász használ, nem a realizáció eszköze, hanem csak segítő eszköz abban, médium, hogy a gondolat kiteljesedjék.

Egy nagyon kedves barátom, Hiromi Akiama japán-német szobrász azt mondta egyszer, hogy a japán nyelvben van egy kifejezés a kőre, az, hogy „halott kő" – tehát

ugye ha van halott kő, akkor ebből logikusan következik, hogy van élő kő is.

Kérdeztem tőle, hogy a japán nyelvben van-e az élő kőre is szó, mondta, hogy arra nincs, csak a halott kőre van. Hogy miért, ezt én nem tudom megválaszolni, de én a magam részéről tapasztaltam és tudom, hogy a kő-anyag olyan elképesztő csodákra képes, oly mértékben élő anyag, amilyen mértékben tulajdonképpen semmi más nem.

Amint a kiállításon látszik, én a fával is megpróbálkoztam, nem jött össze a dolog úgy közöttünk: a fa és énközöttem, mint ahogy a kő és közöttem összejött...

Amikor 1971-ben Villányban elkezdtem komolyan a kővel foglalkozni, akkor a barátaimmal, akikkel ott dolgoztunk, kísérleteket tettünk, hogy valóban mennyire élő anyag a kő.

És kiderült, hogy a kő annyira élő anyag, hogy ha egy kétméteres kőhasábot föltámasztunk két ponton, a kőhasáb meghajlik néhány nap után. Annyira élő, hogy ha az ember egy jó minőségű kőből levág egy öt centi széles és egy centi vastag két méter hosszú csíkot, azt meg lehet hajlítani, mint az íjat.

De hát természetesen, visszautalva a Hiromi Akiamára, a halott kő az a kő, amelyik kikerül a bányából, kikerül a természetből, kikerül a földből, és utána a felszínen meghal.

Az élő kő kifejezést tudjuk a magyar nyelvben használni, az pedig a föld alatt mélyen, nyomás alatt van, a kikristályosodása tulajdonképpen teljes mértékben nem fejeződött be ezekben az úgynevezett élő kövekben.

A gipszről sajnos nem tudok ennyi szépet elmondani, csak azt tudom, hogy míg a kő nekem minden esetben – sematikusan fogalmazva – magát a természetet hozta be a munkába, az élő természetet, az élő valóságot, addig a gipsz olyan átszellemült gondolatok közlésére képes, amire semmi más anyag nem, talán a selyempapír

még, de hát selyempapírból nem csinált még szobrot talán senki. Amint tetszenek látni, itt a gipszszobor, amivel megpróbálkoztam…

Jovánovics György: Ez a végtelenül lebecsülő mondat, hogy „a szobrászat reakciós művészet", ez a legszebb, amit mondani lehet, mert olyan sok mindent fejez ki. Hiszen éppen nem a reakciósat szeretjük a művészetben.

Most rátérünk a tudományra: valamilyen összefoglalást próbálok adni arra, hogy milyen értelemben lehet viszonyban a szobrászattal.

1895. november 8-án Wilhelm Conrad Röntgen nevű úriember Würzburgban a laboratóriumában éjszaka tökéletesen sötétben dolgozott, amikor azt vette észre, hogy az asztalán bizonyos bárium-plutónium-cianid darabocskák, rögök foszforeszkálóan fölvillannak. Ez megmagyarázhatatlan volt, igaz, hogy egy Hittorf-féle csővel kísérletezett, de hát semmi fizikai oka nem volt a jelenségnek.

Utánajárt és rádöbbent, rájött, hogy itt valami ismeretlen van. A Hittorf-féle csőből kijön egy sugárzás, amit addig még nem ismertek, ami bizonyos elemekre illetve szilárd tárgyakra ha rávetül, akkor áthatol rajtuk, tehát úgy viszonyul a világ tárgyaihoz, mintha a tárgyak nem lennének.

Ez a sugár, amit azóta röntgensugárnak hívnak – ez a teljes ellentéte a szobrászatnak. A szobrász épp azt tudja, hogy valami van: tárgyakkal fejezi ki a világot, és hogy ezt le lehet fényképezni.

Ugyanakkor döbbennek rá a szobrászok valamire és elkezdenek menekülni, miközben még nem tudják, hogy mi elől. Csak öt év múlva tudják meg, mikor ünnepélyesen megkapja a Nobel-díjat Röntgen, hogy ez megtörtént.

De tökéletes szinkronban vannak a tudománnyal a művészek, és elkezdenek menekülni, elképesztő kreativitással, a 19. század végefelétől, vagy még egy kicsit

előbbről, mondjuk Rodinéktól (1880-tól) kezdve. Valamiért tudták, hogy föl kell készülni a veszélyre, hogy a tudással utoléri őket a világ, és akkor már a szobrászat nem lesz érdekes, mert a tudomány ugyanazt kimondja.

És érdekes módon szinkronban megérezték, hogy lesz egy ilyen átkozott würzburgi fizikus, aki megkapja érte a Nobel-díjat.

Ez az éjszaka, ennek az éjszakának a története az én előadásaimban fontos szerepet játszik. Volt, aki vitába szállt velem, de előbb-utóbb belátták, hogy ennek fontos következménye volt a szobrászatba és visszafelé is sok mindent meg lehet vele magyarázni. Előre is természetesen, az elanyagtalanodást, hogy az anyag jelentősége annyiban lesz nulla, hogy az anyag felértékelődik, amennyiben *minden anyag*. Tehát a köztes tér, amivel a szobrászat korábban nem foglalkozott, két klasszikus görög szobor között a köztes tér, az ma már nekünk nem üres.

Ha a sugár – tehát az Isten szeme – átmegy énrajtam, merthogy itt halad, majd a mellettem ülőn is átmegy és ez neki tökéletesen mindegy, akkor össze kell a dolgokat egymással hasonlítani.

Ha primitív szobrászként akarnám megmondani, hogy mit kell a szobrásznak csinálnia: meg kell mintázni azt, hogy „én nem vagyok", meg kell mintázni, hogy „ez van: az üres tér van" és meg kell mintázni azt a testet, hogy „az sincs", majd az újabb ürességet, és ilyeneket csinál a szobrászat.

És akkor háromféle stratégia lehetséges, amint mondtam: előremenekülni – visszafelé – és megállni.

És Bencsik és Kováts doktor Junior egy csodálatos álló pillanatot kreáltak.

És hogy ez hogy történik...?

Hatvan évvel Röntgen után jön egy híres ember, kitüntetett ember, akinek a munkája is, megélhetése is, hírneve is – külföldön tíz kiadást élt meg a könyve – a röntge-

nen múlik. Az ő tevékenységének is köszönhető, hogy a század elején pusztító kór, az egész világon pusztító népbetegség, a tuberkulózis eltűnt. Mellékesen azzal foglalkozott, hogy azt, amit én a szobrászattal kapcsolatban állítok, bizonyítsa. Ez a sejtés a szobrászat előző ötezer évében benne volt. Mert a térről kellett, hogy sejtse a szobrász, hogy nem üres, akármennyire verte a követ évezredekig, kellett, hogy sejtse.

Azt mondja ez az orvos, hogy „... a tüdőgyógyászat lehetne sokkal hatékonyabb, de nagyon megszoktuk, hogy az embereket frontálisan betesszük ebbe a gépbe: »Lélegezzen – szorítsa előre a karját... ! « – teljesen beállítják síkban. Mindent megtiltanak neki, ami nem síkszerű, ugye... És sokkal többet tudnánk a testről, sokkal jobban tudnánk gyógyítani, ha itt valami történne."

Ki jutott az eszébe? – a szobrász. Borzasztóan kellett volna neki egy beteg szobrász. A szobrászok nem mindig betegek; sikerült találni egy félig beteg szobrászt, és én azt sajnálom, hogy akkor éppen nem voltam beteg és nem voltam arrafelé, mert azt állítom, és a következő menetben egy gondolatkísérlettel be fogjuk bizonyítani, hogy az lett volna az igazi, hogyha két szobrászt talál a Kováts doktor Junior, és együtt dolgoznak, és akkor még mi lett volna...

Bencsik István: Nemrégen a kezembe került egy album, az a címe, hogy „Eltűnt civilizációk" – ez egy sorozat, eredetileg angol kiadású album, angol szerzők írták magát a sorozatot, és többek között rábukkantam Ekhnaton korára. Önök bizonyosan hallottak már arról az elképesztő hipotézisről, hogy Ekhnaton éppen Mózessel volt azonos, hogy Egyiptomból nem a zsidók mentek ki Mózes irányításával, hanem az egyistenhívők menekültek el Egyiptomból az üldözés elől.

Természetesen semmiféle megjegyzésem ezzel kapcsolatban nincs, mert ez nem az én témám, hanem a régé-

szeké. Csak hallottam ilyen feltételezést. Nem is ezért mondom el, amit elmondok.

Az első meglepetés akkor ért, amikor kiderült, hogy Ekhnatonnak, aki megépítette az új fővárost, északabbra a régi fővárostól, volt úgynevezett udvari szobrásza. Lehet, hogy nem figyeltem vagy aludtam a művészettörténet órán az egyetemen, de mindenesetre úgy emlékeztem, hogy 3400–3500 évvel ezelőtt rabszolgák készítették a szobrokat Egyiptomban. De kiderült az ásatás során, hogy Ekhnatonnak volt egy udvari szobrásza, akit úgy hívtak, hogy Totmesz. Hatalmas házat ástak ki, ami az övé volt; kiderült, hogy tantermei is voltak, tehát iskolája volt.

Egyébként ez a Totmesz készítette a Nofertitit. A Nofertiti az én számomra, mint szobrász számára a nagy talányok egyike volt. Hogy lehetett akkor ilyen elképesztő hitelesen megcsinálni egy emberi portrét, hiszen ha önök leszámítják a Nofertitiről az ikonográfiát, amit nyilván kötelezően használtak akkor az egyiptomi művészek, mögötte valami elképesztően hiteles emberábrázolás marad.

Akkor jött a nagy meglepetés ebben a bizonyos részében a könyvnek, tudniillik azt állítják a kutatók, hogy Totmesz, a szobrász direkt öntvényekkel operált. Tudniillik találtak direkt öntvényeket a homok alatt. Nyilvánvaló, hogy gipszöntvény, mert látszik a fúga.

Egy pillanatra vissza kell utalnom arra, hogy én irigylem Jovánovics Györgytől a gipszet: 3400 éve él ez az anyag a homokban; hát akkor nyugodtan kimondhatjuk, hogy a gipsz ugyanannyit kibír, mint bármelyik másik anyag.

Ellenben bennem, mint szobrászban fölvetődött a kérdés, hogy vajon miért jutott el és hogyan jutott el ez a szobrász, a Totmesz nevű egyiptomi szobrász oda, hogy a portrékészítésnek az egyik eszközeként a direkt öntvényt használja.

És akkor itt most megkockáztatok egy filozófiai állítást, és ez a dolognak, a mondandónak tulajdonképpen a sa-

rokpontja, hogy tudniillik a 360 fok heideggeri értelemben létező, de nem látható. Azt, amit mi térlátásnak nevezünk, az egy tanult képesség. A dolgok egymáshoz való viszonyát, egymásmögöttiségét érzékeljük, de a 360 fok misztikus dolog. Az a Mindenség.

Egy emberi idol, egy emberi fej, vagy egy egész emberi idol térbeli elhelyezkedését szinte lehetetlen, a szobrász számára lehetetlen úgy regisztrálni, ahogy az a valóságban van.

Én emlékszem, hogy diákkoromban a Pátzay Pál, az egyik mesterem egyszer azt mondta, hogy „... mennél nagyobb felületet mutasson meg a szoborból, annál plasztikusabb lesz!" Ez is majdnemhogy misztikusan hangzik.

Tehát én állítom, hogy a 360 fok misztérium, nem látható, csak kikutatható. És valószínűnek tartom vagy feltételezem, hogy Totmesz azért készített direkt öntvényeket, mert olyan proporcionális térbeli elhelyezkedést találtak a direkt öntvényeken, amiket nem látok. És így jött létre egy olyan csoda, mint a Nofertiti.

Jovánovics György: Harmadik megszólalás...

Ott tartottunk, hogy a két szobrász...

Egy kerülővel vissza fogunk kerülni a két szobrászhoz.

Következik egy másik tudomány, amit inkább csak tudásnak vagy elméletnek nevezünk, talán tudománynak nevezni túlságosan nagy szó lenne: az arányelmélet.

Az arányelméletről azért beszélek, mert a katalógusszövegben is szó esik róla, és Kováts doktor Junior is foglalkozott Leonardo és Dürer műveivel, amikor elkezdte a fotometriai és antropometriai méréseit és kidolgozta a saját módszerét, még Bencsik István nélkül. Kitalálta ezt a hálózati rácsot, amit a testre fölvetített azért, ahogy az előbb mondtam, hogy korrigálja az orvostudományt. Tehát nagyobb tudást tudjon rögzíteni. Rájött, hogy ha korrigálja ezt a rutint, ahogy néznek egy betegséget, valószínű több

betegséget lehetne feltárni, ha ő egy néhány évtizedes kutatással letesz az asztalra valamit.

Ezért ezt a hálózatot hozta létre.

Ezt a hálót persze mindnyájan ismerik: a négyzetrácsot, csak nem szabad összetéveszteni a mechanikus négyzetráccsal. Annak semmi köze ahhoz a hálóhoz, ahhoz a konstrukcionális hálózathoz, amit Kováts doktor Junior vett föl, tanulván a nagy arányelméletektől.

Leonardo és Dürer óta nem tudunk többet az arányelméletről. Azért mondom, hogy nem elmélet az arányelmélet, mert véges tudás. Tehát az emberi testet méri és az arányokat meglátja; és ez nem olyan, mint a tudomány: a biológia például végtelen, nem tudjuk, még most sem tudunk egy csomó mindent az anyagról, de az emberi testről Dürer mindent megtanult, és kész, azóta semmi többet nem tanultunk.

Miért tartom ezt fontosnak... ?

Két fontos tételem van: a tudomány hatása a művészetre, és hogy a művészet volt addig a rejtett tudomány, a titkos szoftver. Az emberek ezt nem tudták, de azért, míg nézték a szobrokat, az agyukat azért ez átmosta, szóval tulajdonképpen kellett volna, tudják. Mi tudjuk, hogy ezt nyújtjuk nekik, de ez változtatja meg a szobrászatot.

A másik tételem az, hogy a szobrászok visszacsatolnak nagy szobrászati toposzokra. Az első idézetből következik, hogy ez egy olyan primitív művészet, amilyen nincs sok. Vannak nagy szobrászati toposzok, de kevesebb, mint a festészetben és az irodalomban és a zenében, és a szobrász, amikor tovább előre már nem tud lépni, akkor elkezd visszafelé csatolni.

Én elsősorban Bencsik Istvánnak ezt a korai, fantasztikus tíz szobrát elemezném most, amikor a kórházban faszobrokat állított össze egyfajta arányelmélet alapján, mert ahhoz, hogy meg tudja csináltatni a modelleket Kovács doktornak, arányelméletet kellett használjon.

Milyen arányelméletet használt ő?

Az arányelmélet kétféle lehet.

Vagy objektív, amennyiben méri az embert vagy a nagyobb állatokat. Az egyiptomiaknak kellett ilyen például az oroszlánokhoz meg azokhoz az állatokhoz, amiket ábrázoltak. Ez az objektív arányelmélet megállapítja, hogy a karom, vagy az ember átlagos karja-törzse-feje mekkora az egész testhez viszonyítva.

A másik a technikai arányelmélet, ami fontosabb, mert a művészet arányelmélete.

Vagyis az két különböző dolog, hogy egy embernek a karja hogy viszonylik a törzséhez, és egy másik dolog az, amikor a szobrásznak van egy nyers kődarabja, és ki kell mérje azt, hogy a karhoz hol kezdje el verni a követ és az hogy aránylik a köve nagyságához.

Vagy kidolgozzuk az objektív arányelméletet (ezt csinálják az orvosok, az anatómusok például, mint ahogy ő is nyilvánvalóan boncolt, Kováts doktor, és csak az emberrel foglalkozott), vagy a művészit – de a művészek kénytelenek voltak rájönni, hogy a kettő nem azonos.

Ugyanis három feltétel szétszórja a kettőt. Három ügy megzavarja a művész számára az arányelméletet, amit a tudós neki átnyújt.

És én majd azt fogom állítani, hogy Kováts doktor és Bencsik István nem hagyták magukat megzavartatni, tehát a legprimitívebb és legcsodálatosabb arányrendszert választották, nevezetesen: az egyiptomit.

Amennyiben az egyiptomiaknál van meg az a négyzetháló (mert Dürernél és Leonardónál nem ilyen neutrális, nem ilyen konstrukcionista, mechanikus, identitáskereső, hanem organikusan differenciált) – minket az egyiptomi érdekel, mert az egyiptomival foglalkozott – vettem én észre az elemzés alapján – Kováts doktor.

És ezt oktrojálta rá Istvánra, akinek különben mindegy volt.

Ez az egyiptomi arányelmélet nem törtekkel dolgozik.

Az egyiptomiak nem arányítottak, hanem additíve egyes, egész számú egységeket, tehát a természetes egész számokat használták, 1-től 22-ig. Az egyik, a fej, mondjuk 18 volt 1500 évig, majd a 18-at 22-re emelték, kész. 1500 évig. Egy negyedet rátettek a haj miatt, ami lehetett a Nofreteténél 5 egység, a fáraónál néha három egység, de elvileg egy negyedet hagytak rá, hogy annyi a haj.

Ez az egyiptomi arányrendszer felelt meg Kováts doktornak, és ez konstituálta Bencsik Istvánnak azt a forradalmi művészetét, amivel ő kilépett a saját válságából, mert tudjuk, hogy ez egy pszichológiai válság volt – ezt pontosan elmondja a katalógusban.

Ez a módszer volt alkalmas arra egyedül, hogy az orvos egy szobrásszal együtt dolgozzon.

Mert van a három feltétel, amit nem volt hajlandó átvenni az orvos. Bencsik Pista nem tudta, hogy ez a három feltétel van, de nem is vette volna őket át. Akkor szólt volna, hogy keressen egy másik arányelméletet, mert így nem lehet dolgozni…

A három feltétel a következő.

A test mozog. Megmérik ugyan az embereket, de ha mozognak, akkor az arányok megváltoznak…

Ezen kívül, amikor nézem a figurát, akkor perspektivikusan látom: a nézet miatt a szobrászok például megváltoztatják az oszlopok vastagságát, a széleket. Aztán ott az euritmikus változtatás. Három változtatás tönkreteszi a két arányazonosságot, és az egyiptomiak erről nem vettek tudomást. Így az történt, hogy tökéletesen átvihető információkhoz jutottak.

A doktor úr rájött erre, hogy neki nem kell különleges arányokat létrehoznia, hanem 1-től 22-ig egyesével; jobbra is, balra is egyesével tökéletesen ép információkat tud szolgáltatni a szobrásznak.

A szakmánk egyik legszebb írásos emléke egy anekdota, ami egy szicíliai történésztől származik. Valószínűleg görög volt, Diodorosz, aki két szobrász esetét írja le. Egy Teleklész és egy Theodorosz nevű szobrász kapott egy templomi szoborkompozícióra megbízást, és ezt elkezdték csinálni. Az egyik Rodosz szigetén lakott, a másik Számosz szigetén. Megcsinálta az egyik az egyik szobrot, a másik a másikat, majd elszállították Szicíliába a szobrokat, betették a templomba, és mindenhol minden tökéletesen egymáshoz passzolt.

Ez nem lehetséges másképp, csak ha az arányrendszer olyan, mint az egyiptomiaké, hogy teljesen objektív adatokkal dolgozom és nincsenek euritmikus változtatások, nincsenek perspektivikus változtatások, és a mozgásnak semmilyen megjelenését nem veszi tekintetbe.

Én azt állítom, hogy Kováts doktoré ilyen, és ez nagyon kapóra jött Bencsik Istvánnak. Nyugodtan dolgozhatott volna úgy István, hogy megcsinálja a mediális tengelyt az adatok alapján. Ha hazaengedték volna hétvégére, hazavisz kockákat, és otthon is farigcsál, nyugodtan faraghatta volna a figura másik felét otthon, és amikor végül a szobor összes eleme elkészült, bevitte volna a kórházba és összeragasztja, ugyanolyan tökéletesen összepasszolt volna, és ha egy második szobrász csinálja, akkor is olyan tökéletesen összepasszolt volna. Tehát tulajdonképpen úgy dolgozott, mint ez a két korai egyiptomi szobrász, akiknek a szobrait össze lehetett tenni.

Bencsik István: Attól nagyon félek, hogy ez a dramaturgia, ami itt használunk, az széttördeli a gondolatokat. Tehát ha ismétlem magam, visszautalok korábbi mondatokra, akkor e miatt a félelem miatt utalok vissza, hogy nyilvánvaló legyen, hogy egy gondolatsor mentén, egy logika mentén próbálom elmondani, amit elmondok ilyen kemény körülmények között, amilyen kemény körülménye-

ket a sakkóra teremt. És a sakkóra versenyre kényszeríti az embert.

1968-ban bekerültem a Korányi Szanatóriumba TBC-gyanúval. Nem mondom el a részleteket, mert arra nincs idő és veszíteni fogok. A lényeg az, hogy néhány hét után kiderült, hogy a TBC-fertőzésem, ami miatt bekerültem, az már valamikor a gyerekkoromban lezajlott, meggyógyult. Ellenben abban az időben a Korányi Szanatórium búvóhelye volt az értelmiségnek, vagy relaxációs helye; éppen ott volt Kondor Béla is Levendel doktornál, ott volt Bálint Endre, és így Kováts tanár úr, akinek az osztályára kerültem, azt mondta, hogy"... uram, maga teljesen lepusztult állapotban van fizikailag-lelkileg, maradjon bent, néhány hónap alatt, fél év alatt – egy év alatt rendbe szedjük... !"

Maradtam...

Majd egy-két nap elteltével tett egy ajánlatot, hogy nem kell feküdnöm reggeltől estig – estétől reggelig, amennyiben részt veszek egy kísérletében, amely kísérletet ez a kiállítás tulajdonképpen demonstrál, illetve annak az eredménye. Funkciós modelleket kellene készítenem – mondta.

Én úgy kerültem be az ő osztályára, hogy telefonált a tüdőszűrő állomásokra, hogyha valahol egy szobrász fönnakad a tüdőszűrőn, akkor azt küldjék hozzá. Mert az ő módszerére azt mondták, hogy elméletileg számítógéppel létrehozhatók a légzésfunkciós modellek, de a hatvanas években olyan horribilis összegbe került volna egy olyan számítógép, ami a szisztémájával létrehozta volna a légzésfunkciós modelleket, hogy az kifizethetetlen; egy tüdőbajos szobrász sokkal olcsóbb és ugyanazt tudja. Így kerültünk össze Kováts Ferenccel.

Ez az a pillanat amikor – tisztelettel gondolva rá, aki már nem él –, azt kell mondanom, hogy hosszú évek alatt (harminc év után) értettem meg, hogy dr. Kováts Ferenc

zseniális tudós volt; én úgy ítélem meg, harminc évvel előzte meg a korát.

Ma már mindenki tudja, hogy az ultrahangos vizsgálatokkal térben látják az orvosok a belső szerveket, térben látják az emberi testet belülről, és azt mondják, hogy ez forradalmi újítást hozott a gyógyításba.

Dr. Kováts Ferenc ezt már a hatvanas évek végén tudta, és ez volt tulajdonképpen a koncepciója.

Sajnos nem volt szerencséje, tudniillik igaz, hogy én szívesen dolgoztam, végeztem volna bármilyen munkát, csak ne kelljen feküdni, de amikor az első modell: úgynevezett légzésfunkciós modell kijött a gyalupadról, levettem a gyalupadról, akkor egyértelműen világossá vált a számomra, hogy ez képzőművészet és nem tudomány.

Akkor én ezt a tanár úrnak elmondtam, hogy „... tanár úr, hát ez egy fantasztikus képzőművészeti út, ez nem tudomány... !" – ő meg kinevetett, hogy ne mondjak már ilyen hülyeséget: „Légzésfunkciós modell!"

Ez a dolognak az anekdotikus része. Nem győzöm eléggé hangoztatni a zsenialitását a tudósnak, aki már meghalt.

Nem én valósítottam meg, nem én testesítettem meg, nem én hoztam létre az ő zseniális ideájának a realizációját, de az én számomra fantasztikus lehetőséget adott, mégpedig azt a lehetőséget, ha nem veszi a tisztelt hallgatóság szerénytelennek az analógiát: ugyanazt a lehetőséget kaptam meg, amire Totmesz is rájött. Hogy a 360 fokot nem lehet a szobrász szemével látni. Azt le kell tapogatni valami különleges szisztémával. Műszeres szisztémával, lelki szisztémával, intellektuális szisztémával.

Azt kaptam meg a Kováts Ferenctől, hogy olyannak láttam az emberi testet, amilyen a valóságban.

És higgyék el, hogy azóta én nem csinálok mást, csak ezen az úton járok, és hát nyilván így fogom befejezni az életemet...

Higgyék el, hogy minden egyes esetben még ma is, minden testrészlet, ami néha nem más, csak egy ujjbegy vagy egy köröm, ugyanolyan reveláció a számomra, mint amilyen reveláció volt az első darab, ami kijött Kováts professzor, Kováts tanár úr módszerével a kezem alól.

Tehát a 360 fokról van szó, és igenis újra és újra mondom, hogy a 360 fok, a tér, maga a három dimenzió misztérium, nem érzékelhető valóság.

Tehát kaptam egy kulcsot tőle, amivel kinyitottam egy ajtót, és egyszerűen kiderült, hogy a világ sokkal nagyobb annál, mint amit én mint szobrász (tanult szobrász, hiszen diploma volt már a kezemben) egyáltalán elképzelni tudtam.

Azzal kezdtem, hogy irigylem a Jovánovics György gipszszobrait. Bármilyen nagy váltásnak tűnik ez, mégis azt mondom, hogy én fogok csinálni egy gipszszoborsorozatot. Ez az első nem sikerült, mert azt az anyagot megfelelően kell használni. De fogok csinálni egy gipszszoborsorozatot, mert ezt a lehetőséget nem akarom kihagyni.

Tudniillik akarva-akaratlanul eljutottam odáig egy úton, hogy egyre szakrálisabbá váltak a tárgyak, amiket készítettem. Mert bizony a genezis problémájával foglalkozom, és azért alkalmanként úgy éreztem, hogy el kell a kőtől szakadni. Tehát olyan anyagot kéne használnom, amelyik szabadabban engedi a szellemit, a spirituálist.

Ezért fogok gipszszobrokat csinálni…

Jovánovics György: Tehát ott tartunk, hogy hogy jön ide Egyiptom…

Úgy jön ide, hogy ugye minden nagyon összefügg.

Nem kell mondani, hogy az összes modern szobrász Rodintől Germaine Richierig hogy hivatkozik korábbi, majdnem eltűnt szobrászati nagy toposzra egészen le Egyiptomig, még a Willendorfi Vénusz-típusú szobrászathoz is csatolódik szobrász.

Giacomettiről Berlinben azt mondtam – óriási felzúdulást, kétnapos vitát okozott –, hogy nem az élet szobrásza, hanem az egyiptomi szobrászat paroxizmusa nyilvánul meg benne, amennyiben visszacsatolása az egyiptomiakra lehetséges csak. Mert a második világháború idején, nagy avangárd múlt után észrevette, hogy az életről még nem mondott el mindent. Ekkor a szobrászatában visszatért, mondjuk úgy, hogy a realizmushoz vagy a modellhez, és rájött, hogy az életet már nem lehet megmutatni, az már nincs többé ebben a világban, ahol első és második világháború, Auschwitz és Gulag van. Hanem mi marad? – a lélek képe: pontosan az, amit az egyiptomi szobrászok csináltak.

Ugyanis az egyiptomi szobrászok nem embereket mintáztak, hanem a lélek képének csináltak helyet. Panofsky szó szerint azt mondja, hogy míg a görögök az utánzás, az organikus differencia, a szép elevenség zsenijei – ez egyáltalán nem érdekelte az egyiptomiakat, rekonstrukciót csináltak.

Kováts doktor alapján Bencsik István rekonstruálta azt az egészséges vagy beteg tüdő előtti bőrt – különben ő bőrszobrász – még a tüdő szobrát meg fogom követelni Bencsik Istvántól a következő évtizedekben, csak erre már nem lesz idő, hogy erről beszéljek...

Tehát ezt a paroxizmust látom Giacomettinél, hogy a lélek autentikus képét adja. Ennyire rücskös, ennyire festői szobrászat, mégis lehet egyiptomi. Struktúrájánál fogva igen. Nem az számít, hogy valami sima vagy nem, Giacometti egyiptomi szobrász... szóval lélekvándorlás útján idejött egy egyiptomi –... tudom, hogy én például egy késő római szobrász vagyok...

És Bencsik István is az egyiptomi szobrászat paroxizmusában él, én úgy látom, teljesen bizonyítható tudományosan.

Pontosan úgy keletkeznek tehát a szobrai, ahogy az egyiptomiaké, objektíve, részenként. Csak az a rejtély, hogy

rájött az egyiptomi szobrászat abszolút titkára, amiről sehol soha nem hallottam, Panofskynál sem.

Ugyanis azt még senki nem mondta ki, csak a növendékeim tudják, elmondtam nekik. Négy évvel ezelőtt Berlinben jöttem rá az egyiptomi szobrászat titkára. A nagyokosok, akiket én éjjel-nappal olvasok, állandóan elmondják, hogy: sematikus, rekonstruáló, nem utánzó, merev szabályokat követ. Mitől lehet akkor ennyire szép, hogy minden egyes szobrukért megőrülünk?

Hogy lehet az, hogy a szobrászok 1500 évig mindössze két kockával toldották meg a kánont, és nem haltak bele az unalomba?

Bencsik István úgy dolgozik, mint az egyiptomi szobrászok.

Bencsik István: Az előbb kiejtettem azt a szót, hogy szakralitás.

Engedjék meg, hogy itt folytassam.

Tehát ha lenne idő és bele tudtam volna menni részletesen ebbe a folyamatba, amit 1968-tól, amikor a Korányi Szanatóriumban Kováts Ferenc tanár úrral találkoztam, a máig élek, akkor nyilvánvaló lenne az önök számára is, hogy egy nagyon egyértelmű, szinte lénia egyenességű út mentén csináltam végig a munkáimat, és ez nem valamiféle érdem. Azt hiszem, hogy a hiúságot is említettem, mint esetleg potenciált, szoborkészítési potenciált, vagy az irigységet – tehát itt semmiképpen nincs arról szó, hogy a szobrász bármilyen tulajdonságát érdemnek tudhatja be. Az érdem az, ha tudja használni a tulajdonságait.

Az évek során rá kellett döbbennem arra, hogy amint mondtam önöknek, egyre jobban érdekel a szakralitás.

És amikor erre rádöbbentem, akkor valamilyen hosszú gondolatsor végén arra a megállapításra jutottam, hogy tulajdonképpen úgy készítek szobrot, hogy ér egy impulzus, amely impulzus tökéletesen artikulálatlan, a gyomrom ned-

veiben érzem, hogy arra kényszerít, hogy dolgozzak és szobrot csináljak, és abból áll a munkám, hogy ezt az impulzust próbálom magamból fölhozni, és utána, miután megismerem, akkor artikulálni olyan módon, hogy érthető legyen más számára is.

Tehát ezt úgy értem, hogy feltételezhetően a mindenség (az a mindenség is, ami ebben a teremben van) tele van impulzusokkal, nem artikulált, de jelen lévő impulzusokkal. És azt gondolom, hogy nem tesz mást a szobrász, vagy a képkészítő (fogalmazzunk így, hiszen egy magasabb szintről van szó), mint ezeket az impulzusokat érzékelve azért dolgozik, hogy egy idő után realizálódjanak tárgyban, ennek a következtében olvashatóak és érthetőek legyenek.

Én ezt értem a szakralitás alatt.

Tudniillik ennek a folyamatnak, ha az ember így dolgozik, óhatatlanul olyan eredményei vannak, olyan tárgyak születnek, amelyek mindenképpen kifelé mutatnak ebből a világból.

Gyakran felvetődik a kérdés – különösen az iskolában –, hogy a személyiségnek mi a szerepe a képkészítésben, a szobor- vagy a képkészítésben, nem tudom, melyik szót használjam.

Énnekem meggyőződésem, hogy a személyiség abban az értelemben, ahogy én elmondtam, médiuma a megvalósulásnak. Bár nem vonom kétségbe, hogy képet lehet készíteni úgy is, hogy valaki a saját személyiségét forrásként tekinti és abból táplálkozva építi föl az ábrát, a képet.

De bizonyos vagyok abban, hogy az egyik jelentős szisztéma az az, hogy a személyiség médium. És abban az esetben, ha a személyiség médium, a személyiség minden tulajdonsága rendkívül fontossá válik. Tudniillik ezekkel a tulajdonságokkal tud csak működni a képkészítő, mással semmivel.

Egy triviális példát engedjenek meg, hogy elmondjak, ami azonnal elvisz 1968-ba, '69-be, a Korányi Szanatóriumba.

Akkor én még fiatal ember voltam, és bár a teremben van a feleségem is, mégis megengedek magamnak egy megjegyzést...

Mint fiatal ember, mindig is vonzódtam az emberi figurához, különösen a másik nem figurájához. Ezért hát gyakran volt olyan élményem, hogy az utcán járva nagyon szép embereket láttam, nőket, akiknek szép volt a lába, szép volt az arca, szép volt a melle, szép volt a feneke, és amikor otthon szobrot csináltam, akkor emlékeztem erre, és igyekeztem ezeket az emlékeket realizálni, és ez soha nem sikerült. Mert megtanultam egy olyan szoborkészítési szisztémát, amelyik nem tűrte el ezeket a személyes élményeket.

Csak utána sikerült, miután Kováts Ferenccel találkoztam, mint az itt látható néhány tárgy is demonstrálja, ahol ugye olyan nyíltsággal, amilyen nyíltsággal a mai európai szokások megengedik, én elmentem az erotika legmesszibb határáig. Voltak kollégák, akik szememre vetették, hogy miért vagyok ennyire szemérmes – hát idáig mertem elmenni.

Jovánovics György: Még egy példát akarok fölhozni arra, hogy mennyiben az egyiptomi toposznak az újra megelevenítése ez a szobrászat, hogy a szobrásznak nincs más lehetősége, mint hogy valamelyik nagy toposzt újraértelmezi.

Bencsik István azt mondja a katalógusban legújabb dolgairól, hogy gipszöntvényeket készít például a kezéről, mert az van a legközelebb, majd ezeket elkezdi darabolni és ezeket látjuk itt. Egy új nagy trend vonul végig az első fafigurától kezdve, ami egy klasszikus, szinte Roden-i torzó – csak annyira torzó, hogy a fej és a kar hiányoznak –, míg

eljut olyan torzókhoz, ahol alig ismerjük fel, hogy van a test, mert sokkal több és sokkal izgalmasabb dolgok vannak még rajta, mint például a bütü – tehát a nyaknak az elvágott helye, meg a kar helye. Ez a szoborban korábban nem játszott szerepet.

A szobrászok erre is rájöttek egy idő után, hogy ekkora holt felületeket kihasználatlanul nem hagyhatnak, valamit azzal is kell kezdeni. Ilyen tulajdonképpen a világban nincsen még, ez egyedülálló, „a fragment paroxizmusa", amit ebben a teremben csinál Bencsik István.

István maga is azt mondja, hogy értelmez. Hát mi ez az értelmezés... ?

Erre az egyiptomiaknál a következő példát találjuk: a gipszöntvényt és az átdolgozást, amit István bevallott a katalógusban.

Van Berlinben egy múzeum, ahol azok a dolgok vannak, amelyeket a Német Keleti Társaság 1912. decemberében – 1913 januárjában ásott ki Egyiptomban. A P–47,2-es kataszteri számon elkezdtek ásni, és egy szobrász műtermet találtak, egy igazi szobrász műtermet – sose gondoltuk, hogy ilyen létezik.

Megtalálták Ekhnaton szobrászának, Tutmoszisznak a műhelyét, ott voltak a gipszöntvények és a kőszobrok is, de főként a gipszek, többek között a Nofretete is.

Itt találtak egy 18 centiméteres „Ismeretlen férfi portréja" című szobrot is, Berlinben áll a múzeumban – gipszöntvény, tehát öntvény az arcról, egy az egyben, gipsz, Kr. e. 1340-ben öntötték. És találtak egy ehhez megszólalásig hasonló azonos méretű portrét, de ez már kőből van.

Tehát az egyiptomi szobrász öntötte a gipszmaszkot, és utána egy kicsit átdolgozta. És ezt adták oda a fáraónak, a követ, de mind a kettő megvan Berlinben. A gipsz is, és a kő is.

Tulajdonképpen egy az egyben ezt csinálja az István, és ez tulajdonképpen az a titok, amit egész röviden, ha

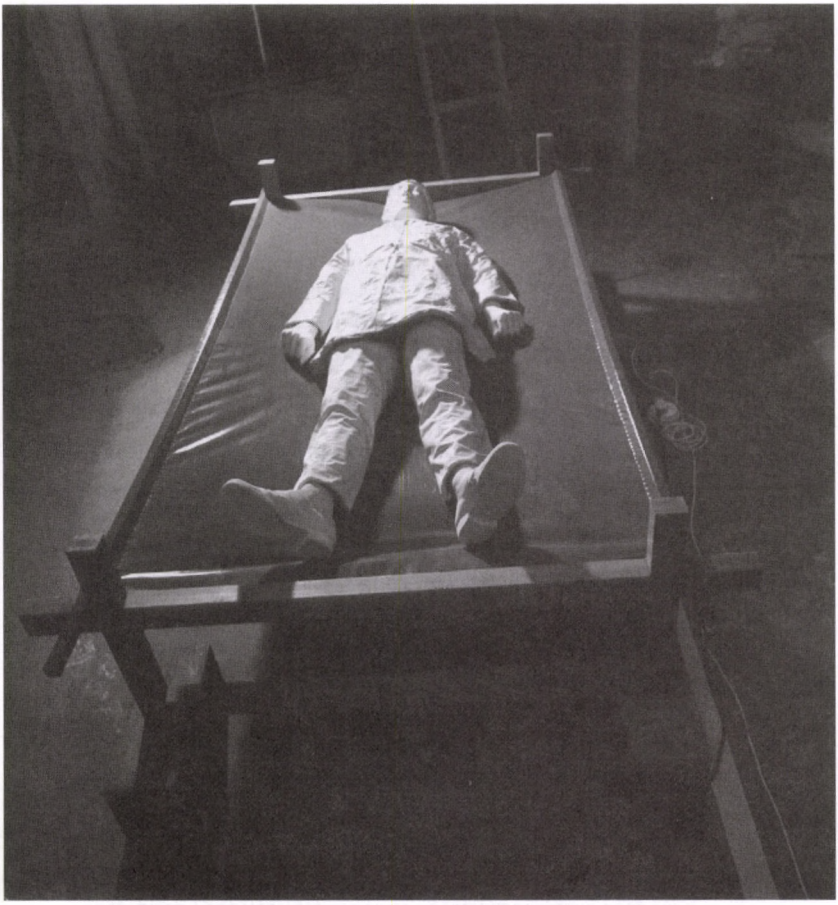

JOVÁNOVICS GYÖRGY: FEKVŐ (EREDETI CÍM: BAJ),
1969, GIPSZ, FA, LAKKVÁSZON, FÉM, 68×250×120 cm

van annyi időm, és mély lélegzetet veszek és az utolsó pillanatban mégis elárulom az egyiptomi szobrászat titkát...

Bencsik István: Azzal kezdtem, emlékeznek rá... Tessék elhinni, hogy nem véletlenül kezdtem azzal... Tessék úgy felfogni, hogy az egy aspektus, hogy érzelmileg kötődöm a mellettem ülő kollégához, és szeretettel gondolok rá.

Mégpedig, ha úgy tetszik, ez a béke aspektusa.

1966-ban találkoztam először Jovánovics Györggyel, amikor egy portrét állított ki a Fiatal Művészek Stúdiójának a kiállításán.

Nem volt párhuzamos az életünk...

Nem is volt könnyű abban az időben, nagyon kevés embernek volt párhuzamos az élete – furcsa világ volt ez, amiről nem érdemes beszélni, de mindenesetre azt gondolom, hogy tekintettel arra, hogy itt éltünk Magyarországon és itt élünk Magyarországon, ma is itt élünk Magyarországon, sőt úgy hozta a sors, hogy éveket töltöttünk egymás közelében a Képzőművészeti Főiskolán, sőt – hát nem olyan nagy ország ez, hogy ne mondhassam azt, hogy nekünk közös a történetünk.

Fiatal korunktól kezdve közös a történetünk. Az, hogy dolgokról másképp gondolkodunk, az teljesen természetes...

Van egy kedves kollégám és barátom, úgy hívják, hogy Makovecz Imre.

Egyszer egy beszélgetés során a következőt mondta – és most ismét mondom azt a szót, hogy béke – béke – béke...

Azt mondta: 1919-ben nyolcfelé szabdalták a magyar értelmiséget, Magyarországot. Húszfelé, százfelé szakadt az a vékony réteg, amelyik az ország szellemi elitjét jelenti. Hát akik itt maradtak, miért kell, hogy két csoportban legyenek... ?

Önök mindannyian tudják, felesleges ezt titkolni, hogy ez így van.

De: én bízom abban, hogy ez a kis játék, amit mi lefolytattunk Gyuri barátommal önök előtt, ez bizonyítja újra, hogy ennek a szónak, hogy béke; nem konfliktus nélküli béke, nem vita nélküli béke, nem véleményeltérés nélküli béke – de béke van, együtt lehet lenni. Együtt lehet inni, együtt lehet beszélgetni, együtt lehet gondolkodni, együtt lehet kiállítani, együtt lehet cirkuszt csinálni, mint ahogy mi most itt cirkuszt csináltunk önöknek – nem feltétlenül szükséges, hogy az egyik oldal a másik oldalt ne tudja elviselni…

Én most nem is használom el teljesen az időmet – udvariasan átadom az utolsó szó jogát a kollegámnak…

Jovánovics György: Szóval sok évembe telt nekem, negyvenötbe pontosan, hogy végre rájöttem, hogy mitől szépek az egyiptomi szobrok?

Perneczky is leírta, hogy nem ehhez voltunk szokva (akkor indult az avantgárd) – túl szép volt… Mitől ilyen megdöbbentően szép és mitől hat ránk ilyen megdöbbentően?

Az egyiptomi szobrászatban nincs mozgás, meg van tiltva. Le van írva, hogyha *így* csinálok, az mozdulat, ha *így* csinálok, háború… Tehát ha 5 és fél láb van előre, az a megy, és a 9 és fél láb, az a háború, mert akkor harc van.

Ez nem szabadság, ugye. 1500 évig. Rodin ebbe beleőrült volna, mint ahogy a görögök ezt föl is rúgták.

Berlinben fantasztikus egyiptomi anyag van, különleges. A Louvre-ban túl sok az üvegvitrin, bármennyire több ott az anyag, de nem lehet annyira hozzáférni; Berlinben tényleg nagyon érdekes és gazdag a két város anyaga, és a gipszek, az átdolgozott gipszek és egyéb apróságok is ott vannak, amit másutt ki sem állítanak…

Egyszer csak rádöbbentem ott, hogy ezzel el lehet lenni 1500 évig, hogy az egyiptomi szoborban nem a moz-

gás az érdekes, mert mozgás nincs, nem a karakter érdekes, mert karakter nincs, nem az élet érdekes, mert nem az életről, hanem a túlvilágról, a lélekről szól, amiről én valójában nem tudom, hogy milyen, csak azért tudom, mert az egyiptomi szobrászatot látom…

De egyszer csak rádöbbentem, hogy az összes egyiptomi szobor lélegzik felém; mozog – lélegzik – lüktet: vagyis a tilos mozgás (mert meg volt tiltva a mozgás) nem látszott, és senki nem is vette észre, hogy megcsinálták a szobrászok.

Tehát a fáraó nem jött rá, hogy megszegték a kánont. Hiszen elő volt írva: „ha háborúba megyek, akkor a katonáimat kilenc és fél láb kitett lábbal kell ábrázolni, ha csak vadászni megyek, akkor öt és féllel" – és kész. Ezen kívül vagy szép az a szobor, vagy nem – nekünk általában tetszett, de hogy mitől tetszett ennyire… ?

Kiderült, hogy a test felületére rejtették el a zenét, a témájukat, pedig hárman egy szobrot megcsinálhattak volna – ugye ma ez elképzelhetetlen.

Az új szubjektivizmusok óta, mintegy 1500 óta nincs is arányelmélet, tehát nem lehet leírni, hogy miket csinálunk mi, művészek. Azt csinálunk, amit akarunk – szubjektív minden…

Ők, ha ennyire kalodába voltak zárva, mit élvezhettek? – ezt a rejtett, lélegző világot. A növendékeimnek ezt így írtam le, hogy „felénk titokban a mellkasuk lélegzik".

És ezt csinálja Bencsik István: tíz szobron megcsinálta a felénk jövő mozgást: vagyis a belélegzést meg a kilélegzést, amit szemből nem is lehet látni. De ez a zene, ez a titok, hogy az beljebb és kijjebb van, amit csak ő lát, és az orvos tudott. És azt hisszük, hogy az élő életet látjuk, minden annyira él, miközben nincsen elmozdulás. Semmit nem látunk, pedig minden mozog.

Szerintem ez a titka, és ez bizonyítja leginkább, hogy az egyiptomiról van szó, ez az a bizonyos rejtett – tehát

nem a látványos, hanem a teljesen rejtett, csakis a túlvilágnak, csakis az isteneknek szóló mozgás. Kódolt mozgást érzékeljük.

Kívántam volna Kováts doktornak, hogy a nagy magyar zsenik egyikével Gábor Dénessel találkozzon.

Ha Gábor Dénes és Kováts doktor találkoztak volna, akkor...

Gábor Dénes szerencsés volt, megkapta a Nobel-díjat a holográfiájáért. Ha Gábor Dénes hazajött volna, meg tudta volna csinálni a háromdimenziós levegőben lévő lebegő emberi testet az összes adattal egyszerre. Csakhogy, ha akkor Gábor Dénes segít Kováts doktornak, ő azt mondja, hogy ez a technika tökéletes, mindent megold, és eszébe se jut, hogy egy szobrászhoz forduljon. És akkor Bencsik István nem hozza létre ezt a szobrászatot.

Tehát mindennek megvan a maga értelme...

K: Szabados György

Köd: Hamvas Béla

IDŐSZERŰSÉG ÉS LÁBADOZÁS

A hamvasi szellem aktualitása

Hamvas fogadtatása magán viseli a helynek, a kornak, az egyénnek és a közösségnek – egyszóval: annak a konstellációnak az állapotát, amelyben vagyunk, miként bármely gondolat hatása a felfogás affinitásának is függvénye.

Erről a ténymegállapító mondatról viszont rögvest elmondható, hogy tartalma nyilvánvaló közhely. A „közhely" szó pedig azt jelenti, hogy amit mondunk, amit állítunk, nem ad már semmi újdonságot; hogy sokan és sokszor elgondolkodtak már azon, és általában hasonló megállapításra jutottak, ezt le is írták, és számtalanszor fel is emlegetjük. Beszélgetéseinkben s tudatunkban a felbukkanó „közhely" a tisztes unalommal egyenlő; az ilyet kár tehát újra megidézni egy magára valamit adó embernek, egy magára valamit adó társaságban.

Holott a hamvasi életmű leglényegibb, legfontosabb tartalmai, tán' Hamvas egész irodalma, a „témái", amelyek körül újra és újra vizslatva kering, a Galaxis, amit elmeizgalma és leíró szenvedélye befog: az ezermilliószor végigélt és átgondolt Világ, a Teremtés – a legnagyobb Közhely. És körülötte a végkövetkeztetések stabil közhelyei. A naponta újraértelmezett Kinyilatkoztatás, amelynek minden szava – miközben teljes e mai civilizációnkban az újdonságok hatalmas szomja-igénye honol és zajosan ünnepli magát – ekként voltaképpen már botrány. S a „közhely" titulus éppen ezt élezi ki.

A méltatlan szimplifikáció a magasztosság köreiben. A porladhatatlan partokon sétáló, picinyekké feledett nagy

szellemek örök gondolatai. Igazi irónia. S ahogyan Ő idéztetik meg, az Egyetlenegy, az Abszolútum: közhely gyanánt. És nem is jó tréfaként. A mérvadó, cinikus mai szellem ide farolt. Ugyan, hogyan lehet mesélni, komolyan állítani még valamit, ami abszolút igazság, amelyben kételyről s cáfolatról szó sem esik?

A nagy kételkedők után. Mo Ti után, aki tagadta a zene szentségét és fontosságát. Parmenidész után, aki nem tudta meglelni az Egy és a Sok között a megnyugtató viszonyt. Az egész Római Birodalom után, Sade márki után, akik az érzékek, a bennük égő pokoli hiány vibrációi mentén, a vágy hedonizmusa mentén kétségbeesett gyönyörökkel próbálták enyhíteni az agyat s idegeket szakító hiány feszültségeit – a titkok titkait kutatva, és bizonyosságot hazudva, s megdönthetetlen bálványokat emelve közben annak, ami nincs. S aminek tényleg kell a bálvány, különben nem is lenne.

Az egzakt kontaktusok rabjává vált, önhitten is kételyes Tudományosság után. A *mennyiségek* forradalma után. Az egymás bőrét elevenen lenyúzó vallatók Semmi-ünnepélyei: eme sajátos többségi (bolsevik) temetkezési aktusok után; a Nagy Relativizmus és a Szuperdestrukció mai hosszú agóniájakor, a Tömegek (indirekt) hatalmának telje idejében, amikor átláthatatlanok már a dolgok, mert részlegesek (ezért kell a sok információ!). Átláthatatlan az élő élet egésze; amely ugyan mindig is rejtekezik, vedlik, korábbi voltát feladva. És nyakunkon a fekete-fehér polarizáció, a kifinomultságnak tűnő újvandalizmus: a binaritás. Az új önkény, új érzéketlenség. Amikor „a buták gondolkodni kezdtek" (Jean Cocteau), s mivel buták voltak, úgy is cselekedtek, és ennek ma sincsen vége: minden félbe van hagyva, bevégezetlenül, a természet megbontott körei nyitva maradtak, mert nyitva hagyattak.

Ebben a súlyos, kételyes és gőgös szürkületben, ebben a vakuló önhittségben nem volna szabad valakinek az

Okot és a Világosságot, akár szavakban is megidézni. Nem volna szabad még csak fel sem emlegetni. Ironikusan sem. Ez nem való ma ide. Valójában ma nem „előnyös" már hinni sem. (S ez újabb fordulat.) Hinni: csak úgy, természetesen. Hinni magunkban. Magunkban is. Hinni tilos, legalábbis nem illik. Más stílus az. Merthogy azért változatlanul érezzük magunkban ma is, minduntalan, hogy mi a fundamentum, hogy mi az Igazság. Ott, legmélyen önmagunkban, személyességünk gyökerénél és alább. Hogy ott van bennünk, s hozzá elszakíthatatlan közünk van. Ott van bennünk, ha Róla le nem szakadunk, ha le nem szakít Róla minket a Nagy Fűnyírógép. Onnan lát, ott táplál erővel, ott jelentkezik, és kívülről és belülről tanít – megfoghatatlan: hát létében elfogadhatatlan, s mégis mindenben jelenlévő Abszolút Közhely. Aki által nem esik szét meddő darabokra a világ.

Ahol a dolgok megváltottan is megváltatlanok maradtak, mindezt emlegetni sem volna szabad. Annak most nincsen itten az ideje. Mert megváltás ugyan volt már, de nem: érvényesülés.

Mindezt komolyan felemlegetni ma, az érvénytelenség, a kihullás kockázatával jár.

Nem véletlen hát, hogy a legdivatosabb élő magyar író is, mikor egy sopánkodásos percén – „mit is lehetne itt tenni?" – azt ajánlottam volt, mint kézenfekvően, szinte már közhelyesen egyszerűt, hogy hihetetlen szerencse nekünk a hamvasi hagyaték, hogy itt élt és mindent kidolgozott, amivel lassan a helyére lehet billenteni (s épp egy csillagzat-váltás ritka pillanatában!) mindent, ami régi remények mentén olyan hosszú időn át, s oly önhitt gyötrelmek során elrontatott (hisz kész az analízis, kész a diagnózis, kész a normalitás ikonja, és kész a metódus is!) – a népszerű író rögtön rám roppantotta, hogy Hamvas *nem időszerű*.

A Fény ma nem időszerű, a Fényesség ma nem időszerű, nem időszerű a Világosság és a Látás. Csak a holdas homály, amelyben mesterséges dicsfények havaznak.

Miért érdekes hát mégis, miért újdonság mégis ez a hatalmas, gályarabságban született életmű, ez a nagy enciklopédikus és konzekvens írástömeg, amit Hamvas reánk hagyott? Ez az egész, amit talán „Hamvas-jelenségnek" mondani a legtalálóbb s legpontosabb, hiszen ebben benne van az ő élet-pályája, vállalt sorsa is.

Mi közünk ma nekünk, immár a 21. századbelieknek – hogy kellően tapintatlan legyek – egy egész újabb közhelygyűjteményhez, amikor a világ sokkal fontosabbnak látszó dolgokban ég? Talán amiért Arkhimédész azt mondta egykor – Karel Čapek szerint – a spártai követnek, aki világhatalomra akarta megnyerni őt megbízó urának, nevezetesen, hogy „én ennél sokkal fontosabb dolgokkal foglalkozom: körökkel és háromszögekkel"? Vagy szellemi hedonizmusunk miatt? Már falánk és igényes angyalok lettünk? Vagy mert újabban sem lettünk boldogabbak, pedig jobban hiszünk másoknak, mint önmagunknak?

Talán azért inkább, mert a hamvasi gondolkodás ismét meri vállalni a valóság egyszerű, láttató igazságait és viszont. Az Igazság valóságát. Az Isten-érdekű és nem a pusztán emberszempontú gondolkodást. Az egyetemes erkölcs valóságát. Meri élni az emberben meglévő, egyre nehezebben megpillantható és tetten érhető istenit is. Az emelkedettebb embert. Sőt. Ehhez tartja magát, s erre igyekszik visszaemelni szemléletünket, így magunkat is. Valószínűleg ez, igen, ez a kiengesztelődéses kapaszkodás, ez az erkölcsi pozíció lehet, már szinte napi aktualitásának az oka. Ezért nélkülözhetetlen megint ez a régen levedlettnek hitt, ópiumosnak mondott sűrű közhelyesség. Miközben a dolgok már-már követhetetlenül összekavarodtak, összezavarodtak. Megszűnt a belátható rend. Aho-

gyan Pilinszky írja: „Nem tudunk semmit", legföljebb csak ha gyanítunk. A gyanú terepe lett a világ. És semmi bizonyosság. Szükség van itt az áttetsző közhelyekre, megint már-tiszta szavakra, újra láttató szimbólumokra, egy nagy megnyugvásra. Ár- és belvizek után egy kis szikkadásra, erőre, enyhületre. Mert minden mocsarasan bonyolult lett. Barátságtalan és otthontalan. Egy hatalmas kásahegy tornyosul előttünk megint, amelyen azonban átrágni magunkat (se vége, se hossza) muszáj. Amely elől nincsen menekvés. Ez immár erkölcsi kérdés. Ez a Jelen és a Jövő halaszthatatlan dolga.

* * *

Ahogyan Böhme tette. Akiben, szerszámai mellett (és a szerszámaihoz hasonlóan) külön utakon járt a kíváncsi elragadtatottság. Az igazság, a valóságkeresés öröme és biztonsága. Az újra-csodálata, ugyanannak. Vajon Isten is így teszi? Ebben a „poloskás", megfigyelt-lehallgatott, „beazonosított" mai létben is ez az egyszerű szent intimitás, *az értelem benső szabadsága* az, ami megmaradt fundamentumnak ahhoz, hogy ne túltengő méla óriások legyünk, humán dinoszauruszok, de legalább porszemnyi istenes embernek megmaradjunk. Igen, a munkát az emberen, s az embernek elsőleg önmagán kell elvégeznie.

A makacs, bizonyos dolgokban megváltoztathatatlanul hűséges ember nem hajlandó feladni magában a minden emberben veleszületett és Istennel rokon, alkotó-teremtő alaptermészetet. Valójában beavatottakként, erkölcsi alapállással születünk, amelynek felhígulása, kiégetettsége, az ebből való lassú kifosztás a modern kor legnagyobb bűne és veszedelme. Ki tudja, hogy a jövőben ez még mi minden rosszra vezet?

Ez az alkotó szemléletű figyelem, miközben fantáziál és fabrikál – nagy csodálkozások közepette –, egyre mé-

lyebbre-magasabbra és mind elvontabb terepekre téved és hatol. A látatlan törvények körébe, hogy ott körbe-, s onnan visszatekintve, eme erkölcsi alapállás látóbíborán át jobban lássa a dolgát és önmagát. Amíg erkölcse nem változik: ellenőriz és felfedez. S közben oda mindent beköt. A dolgok nyitját, a jelenségek mögöttes rendjét akarja s véli megérteni. Ennek az egész élő építménynek a titkát, végső értelmét és mivoltát. Az erkölcsi építményt. Az Istent. A jó működés csodáját. Beavatott akar maradni. Mert ehhez Isten-adta joga és képessége van. Bizonyos értelemben, igenis, kézzel fogható titkát akarja tudni mindennek, hiszen egyúttal – ellentétpárként – ott munkál, hajt benne a hitetlenség, a hiány hullámverése is. Két lábon áll bennünk a világ.

És meglepetéssel, egyre nagyobb csodálkozással konstatálja, hogy végül (s persze mindig is átmenetileg) újra, valamikor már felismert, sőt: tudott összefüggésekbe botlik. És ismét bennük gyönyörködik. Isten él – és ugyanaz. Összefüggésekre, amelyek azonban – a halandó, s folyton haldokló, és egyre némább elődök, hordozók miatt – minduntalan kikopnak tudatunkból és látszólag elvesztik jelenlétüket. Cifra álruhát öltenek, vagy bebújnak láthatatlanná tévő köpenyükbe (lám, a nagy mese – nagy filozófia!), s onnan sandítanak – de vannak. Kis törvénytündérek, tiltásboszorkák, szabály-manók. Nyugodtan várnak, az örök visszatérés időtlen szárnysegédei ők (égi-földi kémek, ezoterikus bábaasszonyok), s mindig bennünk is lakozván csak akkor bújnak elő, ha jelenést int a Mester. Olyankor aztán nincsen áttételesség, olyankor minden direkt. Olyankor az isteni szent szabadság meztelenkedik, hiszen beállt a sötétség. És máglyákat rakat, szertartásokat rendez, és a tisztító tüzek melegében helyre lopódzik a rend. Olyankor a nevetségesség már hegyekben áll, és a sínek alá kerül kőágynak a hiú hatalom, az ablakokon át újra messze látni, a Böhme-féle „akárki" szemlélődőt pedig boldogság önti el, nemes lesz, sőt: előkelő és becsaphatatlan.

A gondolat. A tisztának maradt, tágas gondolkodás. A titkos intuíció, a beavatott értelem féltve őrzött szabadsága, amelynek révén a csatangoló, kutakodó szellem bármerre jár, hű marad eredendő lelkületéhez. Ez az örök ajánlat, s ez az esély. Ez a világosság záloga. Az eligazodásé. A közhelynek titulált, szabadságban megélt s felfogott Törvénynek, és az áttetsző, kikezdhetetlen tekintetű szavaknak, hites, hiteles szavaknak van itt az ideje újra. Eme isteni meztelenségnek. Az elferdíthetetlen, kicserélhetetlen, elhazudhatatlan, s feledhetetlen értelmű szavaknak. E pontos és jó foglalatoknak a dolgok végső természetéről. A direkt megszólalásnak, mely e zsugorított nagyvilágban megint otthonosságot teremt. A bölcsességet őrző, s igazat hozó-idéző, fenntartó és láttató szavaknak. A hamvasi szavaknak. A meztelen, újszülött időnek megint. Ahol a Törvény helyreállíttatik, amit a butaság, az önhittség és a hanyagság hosszasan körbevizelt. Itt állunk a Logos-ra, az Igére érkezve és várva, a jó és pontos szavakban is rejlő, fenntartó és rendező erőre. A nagy mércére. Amely még ma is (mert hisz' örökké!) oly potens hatalom, hogy ellen tud állni bizonnyal, méltóságos, ős-közhelyes magyari nyelvünk kivámolásának is.

Ha Arkhimédész köröket és háromszögeket tartott fontosabb dolgoknak, mi Hamvas, és bölcs és szent elődeink nyomán Erkölcsöt mondunk, és hűséget értünk az isteni értelemhez. Mert a Szó: tett, amit tett követ. Ez az élő teremtés sora. Minden működés erkölcsi minőséget követel. Az emberi is az égalattiban.

A megváltás folytatásának soha be nem végződő, folyamatos munkáját tehát az embernek újra, és magán kell elkezdenie.

Aki látta már (például Nepálban) a soha, percre sem megálló imakerekeket (mert mindig pörgetik, ez szimbolikus dolog), a folytonosan a szakralitás békességében élő derűs, barátságos embereket, és közben tudja, hogy a hamvasi

szellemiséget például Dániában kerek-perec fasiszta ideológiának mondják (hogy a két legnagyobb hivatalos dán napilap egy-egy recenziójára hivatkozzam, s ez hasonlóképpen: jelez!) – abban tudatosul az a felismerés is, hogy ez a hatalmas kontraszt egy már vibráló nagy szellemi háborúról árulkodik; szellemiről, amely ma fontosabb, mint a politikai.

De meg kell látnia ugyanakkor azt is, hogy ebben a jobbára még a színfalak és homlokok mögötti, hatalmi-uralmi harcban a böhmei csodálkozó-töprengő, jóhiszemű napi ember tudja majd mégiscsak eldönteni ezt a legújabb hosszú ütközetet. Ő tudja majd, saját örök-naiv, Isten-gyermeki természete révén és azt nem feladva, ahhoz elemi jóérzése révén váltig ragaszkodva, azt napi enyhületes örömén gyakorolva – eme egzisztenciális önfeledtségen. Átbillentve lassan, s biztos tehetetlenséggel a hétköznapok s az ünnepek, a világi lét hangulatát, stílusát, tartalmát, újra egy Isten-udvari otthonosságba. Visszafelé is elsülhet az Aranyborjúhoz terelt, hamis csodákkal s rossz hangzatokkal itatott tömegek mai, jól fizető indirekt uralma.

A művészetek, a szavakon túli, e személyes nyelvezetek addig is a legjobb, legalkalmasabb eszközei lehetnek az ember talpra állásának. Hiszen a nagy és igaz művészet – ha hagyják – az emberben-jelen isteni megszólalás vétlen felfogása és továbbadása.

A zene pedig, ez a csak félig evilági tünemény: a legfelemelőbb lélekistápolás, karbantartás és erőátvitel, amely nélkül lehet ugyan, de nem érdemes élni, s mely nélkül az Istent méltóan dicsérni talán nem is lehet.

Szokássá, szokásokká tenni az élet istenes, nemesebb világát, egy ilyen stílust adni kívül és bévül magunknak. Ez a dolog nyitja, amely megújhodást ígér. S Hamvas is minden sorával ezt teszi, nemcsak tanítja.

A recepció, a fogadtatás, a befogadás tehát mindig is akként alakul, ahogyan magunk is belekerülünk, belefor-

dulunk, belepördülünk: beleáldozzuk, beavatjuk, belederítjük magunkat ebbe a jó bódulatú, könnyű világosságú, egyetemes imamalomba – ami egyáltalán nem csupán mókuskerék! Hanem az értelmes, áldozatos élet. S amit jól pörgetni, jól szolgálni nem érdemes ugyan, hiszen „kiterítenek úgyis!", de amit pörgetni s jól szolgálni, amely szerint élni mégiscsak érdemes. Ha már úgyis egyszer kiterülünk.

Szabados György

1% METAFIZIKA

Szabados György rovata

A TERMÉSZET HATODIK ALAKJA

31. A hatodik alak a tudásban az isteni erőben szóló beszéd, az isteni száj, az erők csengése, midőn a Szent Szellem a szeretet-foglalattal a befoglalt erőkből hangzóan kilép; amint ezt Isten képén, az emberen, Isten beszédén láthatjuk. A temperatúra isteni erejében ekképp szenzuális, hatékony beszéd is van, melyet az öt érzékben mint szellemi látást, hallást, szaglást, ízlelést és érzést értünk meg helyesen, ahol az erők megnyilatkozva hatnak egymásban. A szellem eme szövedéket egy hangzó hangban kimondja az emberben csakúgy, mint a teremtett, eleven teremtményekben, sőt a némán növekedőkben is.

32. Itt érthetjük meg, hogy a szellemi világ miként adta magát szellemi hangként a teremtésnek, amitől minden lény zengése keletkezett, s amit az anyagban a tüzes keménységből származó merkúri erőnek neveznek. Mindegyik erő közreműködik, hogy zengés vagy dal támadjon, ahogy ez az elevenek csengésében és a némák hangzásában fölismerhető, s ahogy a húros hangszeren is látjuk: minden melódia egymásban, egyetlen műként nyugszik, és csak az értelem szólaltathatja meg.

33. Az érzékek igazi értelméből többet érthetünk meg a hatodik alakban, mert a szellem a tulajdonságokból kilépve ismét a temperatúrában van és birtokolja magában valamennyi tulajdonságot. Ekkor teste lényegi erő, szelleme pedig szárnyaló erő, érzéki kedély, s belőle érthető meg a kedély, amely az érzékek eredete. Mivel az érzékek végül is a tűz rémületéből, a végtelen tulajdonságok soka-

ságából keletkeznek, két centrumuk van: ha a temperatúrában állnak, igazak, de mihelyt kilépnek belőle és önmaguk külön bizonyítására törnek, s önmagukat akarják a tulajdonságokban megtalálni és megismerni, akkor megszületik a hazugság, saját akaratukról beszélnek, más tulajdonságokat viszont rossznak tartanak és megvetnek, és csakhamar belépnek a külön kéjbe, amiben Ádám és Lucifer sanyarú bukására ismerhetünk.

34. Mert Ádám a tulajdonságokkal helyeztetett a temperatúrába, de tudása az ördög fertőzése nyomán, az ördög be- és rábeszélésére a megosztottságba lépett, a rossz kéjbe; az ördög rábeszélésére a temperatúrában fellázadt a kéj, és a tulajdonságok sokaságába, azaz mindegyik tulajdonság a maga önösségébe belépett.

35. A lélek meg akarta ízlelni a temperatúra egymásból kilépő tulajdonságait: a forrót és hideget, a szárazat és nedveset, keményet és lágyat, fanyart, édeset, keserűt és savanyút, és minden tulajdonságot megízlelt a különféleségben. Pedig Isten megtiltotta, hogy a gonosz és jó tudást kinyilatkoztató fáról egyék, amelynek ízlelésétől azonnal tüzes éhség keletkezett, úgyhogy az életalakítás mannája, vagyis Isten kenyere a szeretet létéből kiveszett, és a lélek nem tudott többé úgy ízlelni, ahogy az egyetlen akarat temperatúrájában tette; az élet alakjai ezért csakhamar hatalmas éhségbe foglalódtak, a tulajdonságok sokasága összesűrűsödött, és ezáltal keletkezett a hús durvasága, és lett nyilvánvaló benne a baromi sóvárgás a tudás és az erők tulajdonságainak sokaságában, és a Spiritus Mundi megosztott tulajdonságai mindjárt bele is hatoltak: a forró és hideg, és a keserű-fullánkos fájdalom egyaránt megérintette. Mindez a temperatúrában nem történhetett volna meg. A hús betegsége is ekkor keletkezett, mert a tulajdonságok viszályba és ellenkezésbe kerültek egymással.

36. Mihelyt az egyik tulajdonság a másik fölé emelkedik vagy meggyullad, hogy a magasságba lendüljön minő-

sülésében, akkor a többi számára ellenséges ellen-akarat lesz, s ettől keletkezik fájdalom és betegség. Mert ha a viszály az első három alakba belép, a turba felébred és a halál magva kicsírázik, hogy a mérgező kín átvegye uralmát. És éppen ez Ádám sanyarú bukása.

Jakob Böhme: Földi és Égi Misztériumról

MAGYARORSZÁG SORSDÖNTŐ HÁROM ÉVE 1941–1944

A címben jelzett sorsdöntő három év a második világháború magyarországi vetületét idézi fel: az 1941 tavaszától 1944 tavaszáig terjedő időszakot. 1941 tavasza és kora nyara eseményeinek előterében a Szovjetunió ellen indított német háború kitörése és Magyarországnak ahhoz való csatlakozása állt. 1944 tavasza az ország német megszállása, majd a háborúban való fokozott részvétel jegyében telt el.

Ennek a három esztendőnek külpolitikai történetét írta meg Czettler Antal „A mi kis élethalál kérdéseink" című és „A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig" alcímet viselő új művében. A könyvet a budapesti Magvető Könyvkiadó jelentette meg 2000-ben, 642 lap terjedelmű, külsejében tetszetős kötetben.

A szerző a nyugati magyar szellemi élet jelentős alakja. Magyarországon még nem annyira ismert, mint eddigi munkássága alapján indokolt lenne, bár e tekintetben kedvező fejleménynek minősül, hogy 1997 óta immár második könyve látott napvilágot a magyar fővárosban és egy jelentős budapesti napilapban is megjelent a magyar közelmúlt történetét felelevenítő néhány hosszabb tanulmánya. Czettler Antal 1925-ben született. Jogi tanulmányokat folytatott, és ügyvédi gyakorlatot kezdett. Ezt azonban politikai okokból abba kellett hagynia. Az ötvenes években fizikai munkából élt. Az 1956-os magyar forradalom után Nyugatra menekült. Svájcban telepedett le. A Svájci Parasztszövetségben dolgozott mint jogi tanácsadó és könyvtáros. Érdeklődése előterében az újabb kori magyar történelem áll. Először németül publikált. Könyvet írt a svájci paraszti örökösödési jogról, azután Teleki Pálról és a magyar külpolitikáról, majd az erdélyi fejedelmek külpolitikájáról. Első magyar nyelvű könyve Teleki Pál kormánya külpolitikáját tárgyalta, 1997-ben jelent meg Budapesten.

Új könyve az előző folytatásának tekinthető, amennyiben tárgya a Teleki Pál halálát követő időszak és Magyarország belépése a második világháborúba, a magyar külpolitika az 1941-től 1944-ig, a hadba lépéstől a német megszállásig terjedő években. Az ábrázolás előterében két könyvének főszereplői, Teleki, Bárdossy és Kállay állnak. A magyar történelem három szerencsétlen végű

alakja. Az első önkezével vetett véget életének, mert ellenállt a német nyomásnak, a második engedett, s bár vonakodó csatlósként viselkedett, mégis életével fizetett, a harmadik belebukott kiválási próbálkozásaiba, náci koncentrációs táborba került, végül emigráns lett.

Az eseménydús három esztendő főszereplői közül a szerző legrészletesebben és legalaposabban Bárdossy Lászlóval és Kállay Miklóssal foglalkozik. Nem véletlenül, vagy bármilyen elfogultságtól vezettetve, hanem azért, mert az előbbi volt elsősorban felelős Magyarország bekapcsolódásáért a második világháború harcaiba, az utóbbi pedig legtevékenyebb annak érdekében, hogy az ország a lehető legkisebb veszteségekkel és ártalmakkal kerüljön ki belőlük.

Szerinte Bárdossy „az újabb kori magyar történelem egyik legtragikusabb és legvitatottabb személyisége". Nagy műveltsége és gyors reakciókészsége volt. Ugyanakkor – részben talán betegsége miatt – gyakran türelmetlenkedett és kellően át nem gondoltan cselekedett, hirtelen elhatározásokra hajlott. Hiányzott belőle az a politikai bölcsesség, ami politikust államférfivá tesz, és az államügyek intézéséhez nélkülözhetetlen „hatodik ösztön"-nek nevezhető tulajdonság, ami például Bethlen Istvánt, Teleki Pált és Kállay Miklóst jellemezte.

(Talán nem hat szerénytelenségnek, ha Czettler Antal benyomásait a magam szerény megfigyelésével egészítem ki. Még egyetemista voltam, amikor 1941-ben, Széchenyi István születésének százötvenedik évfordulóján alkalmam volt a budapesti ünnepségek egyike rendezőségének tagjaként közelről megfigyelni. Ő tartotta az ünnepi beszédet, amelyben Széchenyi érdemeit méltatta. Szövege magával ragadta a nagyrészt értelmiségi közönséget. Mindenki lélegzet-visszafojtva hallgatta a gondolatokban gazdag, a történelemben való jártasságot mutató és a fogalmak, a kifejezések, a szavak használatában, a megfogalmazás kifejező erejében művészi tökélyre emelkedett előadást. Mintha nem egy gyakorló politikus, hanem egy tudós szellem szólalt volna meg. Ez is alátámasztja, amit Czettler intellektuális képességeiről megállapít. A gondolkodói alkat, a szép írás és a választékos beszéd azonban nem elegendő, hogy valaki jó politikus is legyen.)

Bárdossy László – a szerző szerint – „nem volt sem quisling, sem szélsőjobboldali". Lépéseinek – még sokszor végzetes lépései-

JOVÁNOVICS GYÖRGY: LIZA WIATBRUCK
J. GY.-VEL SAKKOZIK ANNAK MŰTERMÉBEN. 1979

nek is – egyik fő motívuma az volt, hogy elkerülje Magyarország német csatlóssá válását vagy az ország alkotmányos rendjét veszélyeztető szélsőjobboldali erők hatalomra kerülését. De Telekivel vagy Kállayval ellentétben, meg volt győződve arról, hogy a háború német győzelemmel, vagy legalábbis olyan kiegyezéses békével végződik, amelynek eredményeként Németország megtarthatja európai vezető szerepét. Miniszterelnöksége idején, 1941-ben lebecsülte a kibontakozóban lévő angolszász–szovjet koalíció potenciális erejét. Ugyanakkor igyekezett elkerülni Magyarország hadba lépését, s amikor az mégis megtörtént – tegyük hozzá, az ő személyes döntésétől nem függetlenül –, a hadiállapot idején arra törekedett, hogy Magyarország részvételét ebben a háborúban a minimumra korlátozza.

Másfelől akkor még Hitler sem erőszakolta a magyar részvételt, habár viselkedése nem árulta el mindig, hogy mit tervez és mit látna szívesen. Czettler gyakran emlegeti, hogy Hitler kezdetben nem sürgette a magyar részvételt, de megtette ezt némely közvetlen munkatársa, és abból, hogy nem követelte, nem vonható le az a következtetés, hogy nem is akarta. Mindenesetre visszatartotta az erélyes fellépéstől az a gyanúja, hogy ha a magyar részvételt erőlteti, akkor a magyarok – mint Czettler írja – „esetleg újabb területi követelésekkel lépnek fel, s ez veszélyeztetheti a többi németbarát kis országhoz (Szlovákia, Románia) fűződő kapcsolatokat. De tekintetbe kell venni azt is, hogy Hitler és a nemzetiszocialista vezetés bizalmatlan volt a szerintük konzervatív, reakciós és szíve mélyén »angolbarát« magyar vezető réteggel szemben". Az angol C. A. Macartney szerint, amikor Halder vezérezredes, a német szárazföldi hadsereg főparancsnokságának vezérkari főnöke, egy 1941. februári megbeszélésen a magyaroknak a Szovjetunió elleni háborúba való bevonását javasolta, Hitler ezt azzal utasította vissza, hogy: „Ha mi közlünk valamit a magyarokkal, az angolok 24 órán belül tudják azt". Tervét titokban tartotta, a magyarokkal semmit sem közölt. Czettler szerint tudatosan hallgatta el Horthy előtt a készülő szovjetellenes hadjáratot, miután „nem akarta és nem követelte Magyarország részvételét".

Horthy (és akkor még Bárdossy) ellenlábasai Werth Henrik vezérkari főnök és Bartha Károly honvédelmi miniszter voltak, akik a német katonai vezetéssel fennálló kapcsolataik révén a készülő háborús tervekről tudtak, és azokat teljes erővel támogatták. Nem

volt nehéz észre venni a magyar politikai és katonai vezetés magatartása közötti eltéréseket, olykor éles ellentéteket. Czettler idézi Werth 1941. májusi memorandumát, amelyben sürgeti, hogy „biztonságunk érdekében Németországgal garanciális és segélynyújtási politikai és katonai szövetséget kell kötni... A német–szovjet viszonnyal kapcsolatos politikai állásfoglalásunk mielőbbi, félreérthetetlen és végleges tisztázását kérem. A távolabbi jövőre is csak úgy küszöbölhető ki annak lehetősége, hogy Magyarország elszigetelten kerüljön szembe a Szovjettel és kizárólag önerejére utalva kényszerüljön határait védelmezni, ha a mostani német–szovjet viszony alakulása folyamán minden fenntartás nélkül, félreérthetetlenül Németország oldalára állunk." Bárdossy visszautasította a vezérkari főnök javaslatát, közölve, nemigen képzelhető el, hogy a hatalmas Németország „velünk kölcsönösség alapján ilyen szerződés megkötésére, vagy akár erre vonatkozó tárgyalások megindítására hajlamos volna". Azt is megjegyezte, hogy ami a német–szovjet viszonyt illeti, „a birodalmi kormány politikai és katonai terveit senkinek sem hajlandó elárulni". A kormány tehát tudomásul vette a Berlinből kapott tájékoztatást és felvilágosítást – legalábbis ez volt kiolvasható a Werth Henrik gyalogsági tábornok (1941 augusztusától vezérezredes) emlékiratából. Ő egyébként utána is szoros kapcsolatban állt vezető német katonai körökkel, nem törődvén a kormánynak az övétől eltérő felfogásával és szándékaival. Vele azonos vagy hasonló álláspontot volt a berlini magyar követ, Sztójay Döme (a későbbi miniszterelnök), aki ugyancsak pártfogolta a közelgő háborúban való részvételt.

Érthető – írja Czettler Antal –, ha a gyakran egymásnak ellentmondó hírek alapján a Bárdossy-kormány teljes bizonytalanságban volt mind a Harmadik Birodalom, mind a Szovjetunió szándéka felől. A magyar vezérkartól nyert értesülések alapján – s ezek az értesülések német katonai köröktől származtak – küszöbönállónak látszott a német–szovjet háború, a Wilhelmstrasse viszont továbbra is elzárkózott a német–orosz katonai összecsapásra vonatkozó minden állásfoglalástól." 1941. június közepén Werth tábornok Bárdossynak küldött újabb memorandumban közölte, a háború Európa keleti felében hamarosan kitör, és „e háborúban részt kell vennünk". Az okokat is felsorolta. A többi között: „mert további országgyarapításuk is ettől függ". Rendkívüli mi-

nisztertanácson a kormányfő ismét elutasította a vezérkari főnök helyzetelemzését és sürgetését, de a minisztertanács elhatározta, hogy hadiállományra emeli a Kárpátalján és Kassán állomásozó katonai alakulatokat.

Német és magyar katonai körökben mozgás volt észlelhető, de a kormány bízni látszott a fegyveres konfliktus elhárításának lehetőségében. Czettler szerint: „Bárdossy László, ha erősebben hangsúlyozta is nyilatkozataiban Magyarország »tengelyhűségét«, mint Teleki Pál, lényegét tekintve elődje politikáját követte: Magyarországot a lehetőségek határain belül távol tartani a körvonalaiban már kibontakozó német–szovjet összecsapástól, ugyanakkor nem hallgathatjuk el, hogy nem állt olyan sziklaszilárdan a semlegesség, illetve a »nem-hadviselés« álláspontján, mint Teleki. Nyilatkozataiból kitűnik, ha a német kormány nyomatékosan kérte volna, nem zárkózott volna el a magyar haderő részvételétől, bár ezt... a legminimálisabbra akarta korlátozni. Vezérelve sok tekintetben azonos volt Telekiével, vagy utódja, Kállay Miklóséval: a németeknek tett külpolitikai engedményekkel meg akarta akadályozni a szélsőjobboldali náci-nyilas erők hatalomra kerülését Magyarországon." Czettler úgy ítéli meg, hogy a beavatottak számoltak a háború kitörésével, de sok európai országban nem sejtették, hogy küszöbön áll. 1941. június elején, Bárdossy római látogatásakor Mussolini is remélte, Sztálin előbb vagy utóbb engedményeket tesz a németeknek.

Június 22-ének hajnalán bekövetkezett, amitől egy idő óta tartani lehetett. Megindult a német hadigépezet támadása széles fronton a Szovjetunió ellen. Czettler részletesen leírja ennek a napnak a történetét, kezdve Ribbentrop külügyminiszter hajnali négy órai tájékoztatójával és beszélgetőpartnere, Sztójay magyar követ ama válaszával, hogy „Magyarország szívvel-lélekkel velük van", bízva a hadműveletek biztos sikerében. A budapesti német követ két órával később tájékoztatta a miniszterelnököt. Ellentmondóak az adatok arra vonatkozóan, hogy Hitler és közvetlen munkatársai kérték-e a magyar csatlakozást. A birodalmi kancellárnak a kormányzóhoz intézett levele ilyen kérést vagy felszólítást nem tartalmaz, de Horthy sem tett ígéretet válaszában arra vonatkozóan, mintha Magyarország részt óhajtana venni a harci cselekményekben, üdvözölte viszont a szovjetellenes hadműveletek elindulását. Ugyanakkor – mint Czettler írja és ada-

tokkal alátámasztja – „német katonai oldalról történtek lépések Magyarország háborús részvétele érdekében", ami viszont nem történhetett meg Hitler tudta és beleegyezése nélkül, ámbár – teszi hozzá a szerző – „elképzelhető, hogy a német hadsereg vezetősége – bízva a »Führer« utólagos jóváhagyásában – a diktátor tudta nélkül kezdeményezőleg lépett fel". A későbbiekben Hitler, valamint a német külügyminisztérium „állandóan hangsúlyozták, hogy Magyarország *saját elhatározásából* vett részt a szovjetek elleni hadjáratban".

Bárdossy nehéz helyzetbe került, a Németországgal baráti európai államok egymás után a háborúban való részvétel hajlandóságának jelét mutatták, a magyar kormánynak is döntenie kellett. A miniszterek nem voltak egységesek. Keresztes-Fischer és mások halogató taktikát folytattak, nem akarták elsietni a dolgot, és várakozó álláspontra helyezkedtek. A katonai vezetés a csatlakozást sürgette. Bárdossy – mint később a népbírósági tárgyaláson mondta – minimális engedményekre gondolt, megnehezítendő, hogy a németek többet kérjenek, mint amennyit a magyar kormány hajlandó lett volna felajánlani. A miniszterelnök – mint Czettler írja – attól tartott, hogy tétlenségével nyílt német beavatkozást vált ki, és veszélyezteti általa az ország alkotmányos rendjét. Viszont a diplomáciai kapcsolatok megszakítását a Szovjetunióval aligha lehetett elkerülni. A szerző hivatkozik olyan történetírói véleményekre is, hogy a vezérkari főnök és a honvédelmi miniszter „katonai államcsínnyel fenyegette meg a kormányzót arra az esetre, ha Magyarország nem vesz részt a háborúban". Hivatkoztak a honvédség becsületére is, de a kormányzó elutasította a követelést. Az események gyorsan peregtek. A minisztertanács egy szavazat ellenében elvetette a hadba lépést.

Újabb fejleménynek könyvelhető el a június 23-i Molotov–Kristóffy találkozó, amelyen a szovjet külügyi népbiztos a moszkvai magyar követnél Magyarország magatartása iránt érdeklődött, miután a szovjet kormánynak nincs követelése vagy támadási szándéka Magyarországgal szemben. Távirati jelentésében Kristóffy hozzátette, Molotovnak nem volt észrevétele, hogy „magyar követelések Románia kárára megvalósuljanak, e tekintetben a jövőben sem lesz észrevétele". A jelentés nem jutott el Horthyhoz, aki később, az 1944-es fegyverszüneti tárgyalások előtt azt állította, hogy Bárdossy eltitkolta előtte. Czettler szerint „a Kristóffy-

táviratnak az utókor túlzott jelentőséget tulajdonított. Akár eltitkolta Bárdossy a táviratot, akár nem, a meggyőződéses antikommunista kormányzó számára jó diplomáciai gesztus volt a táviratra való hivatkozás a fegyverszüneti tárgyalások megindítása előtt." Az elkövetkező napok tájékozódással és megbeszélésekkel teltek, amelyeket az jellemzett, hogy a kormányfő várakozó álláspontón maradt, fontolgatta a döntést, de az utolsó pillanatig nem tudott határozni, hogy az ország fenntartsa-e továbbra is nemhadviselő státusát, vagy vegyen részt a Szovjetunió elleni katonai akcióban. A döntés halogatása mind nehezebbé vált, miután a Németországgal baráti kapcsolatokat ápoló országok egymás után csatlakoztak a háborúban való részvételhez vagy segítséget nyújtottak Németországnak.

Ilyen előzmények után történt 1941. június 26-án Kassa bombázása. Hogy a légitámadást kik végezték, máig sem tisztázódott megnyugtató módon. A történetírásban a bombázás részleteit és elkövetőik kilétét illetően az évtizedek során számos változat látott napvilágot. Czettler ezekről részletesen beszámol, de a kérdésre, hogy kik dobták le a bombákat a felvidéki városra, ő sem kísérel meg biztosnak tetsző választ adni. Eredménye viszont Bárdossy ama döntése volt, hogy Magyarország bekapcsolódik a szovjetellenes hadműveletekbe. A szerző szavaival élve: megtörtént a miniszterelnök pálfordulása. „A kormányfő – írja –, aki eddig Teleki Pál szellemében eredményesen ragaszkodott Magyarország nem-hadviselő státusának fenntartásához, engedett a vezérkari főnök és a honvédelmi miniszter nyomásának, és szakítva eddigi következetes, kizárólag magyar érdekeket szem előtt tartó politikájával, 180 fokos külpolitikai fordulattal, felkérés nélkül a birodalom oldalára állt, s Kassa bombázására hivatkozva belevitte Magyarországot egy 200 milliós nagyhatalom elleni háborúba."

Kérdés, mi indíthatta Bárdossyt addigi magatartása feladására és a hadiállapot deklarálására. Czettler megemlíti, hogy „Schaffhausent is bombázták helytelen navigációs felmérés alapján amerikai bombázó kötelékek, de a svájci kormány megelégedett egy mérsékelt hangú tiltakozó jegyzékkel". Valóban, de felvethető a kérdés, összehasonlítható-e a két eset. Azonos volt-e, vagy hasonló, az akkori magyar és az akkori svájci kormány helyzete, akár külpolitikailag, akár belpolitikailag?

„Személyes véleményem szerint Bárdossy eddigi nem-hadviselő politikájának feladása arra volt visszavezethető – írja a szerző –, hogy nem volt olyan politikai érzékkel és ösztönnel rendelkező politikus, vagy államférfi, mint Bethlen István, Károlyi Gyula, Teleki Pál vagy Kállay Miklós, akik az adott helyzetben az apolitikus kormányzóval a katonák jelenlétében is szembeszálltak volna és feltehetően megakadályozták volna azt, hogy kifejezett német nyomás nélkül belépjünk a háborúba... Miután a kormányzó Werth és Bartha unszolására kinyilatkoztatta a hadiállapot beálltát, nem volt elég bátorsága ahhoz – hiszen politikai súlya sem volt –, hogy szembeszálljon az államfő akaratával." Czettler szerint Bárdossy talán hiúsága folytán arra sem gondolt, hogy a hadba lépés megakadályozására mozgósítsa például Esterházy Móric vagy Bethlen István volt miniszterelnököket, akikre a kormányzó hallgatott.

A hadiállapot végül kimondatott (ellenvéleménye a minisztertanácsban csak Keresztes-Fischer belügyminiszternek volt), de Bárdossy javaslatára olyan határozat született, hogy „Magyarország a lehetőségig limitált erőkkel vesz részt az Oroszország elleni katonai akcióban". Ezt a miniszterelnök június 27-én jelentette be a képviselőházban. A bejelentést taps fogadta. A baloldalon is. Megtörtént a gyorshadtest és az úgynevezett Kárpát-csoport kötelékeinek felvonulása. Július 1-jén a honvédség átlépte a magyar–szovjet határt.

A szerző nem tér ki rá részletesen, de említést érdemel, hogy a kassai bombázás megtorlását és a Szovjetunió elleni hadba lépést a magyar társadalom nagy része tudomásul vette, ha sokan nem is helyeselték, észrevehetően bíztak benne, hogy nagyobb tragédia nélkül átvészelhető. A közhangulat afelé hajlott, hogy a magyar részvétel korlátozott lesz, a háború nem tart sokáig, a németek megnyerik, és Magyarország a részvétel jutalmaként megőrizheti a visszanyert területeket, esetleg további határmódosításra is sor kerülhet. Ez a felfogás és remény mindaddig erősödött, ameddig a német és saját csapatok előrenyomultak és a háború győzelemmel kecsegtetett. A részvételi készséget az a félelem is növelte, hogy a háborúból való kimaradás a feltételezett német győzelem esetén károkat okozhat Magyarországnak és Hitler a vele hadba vonuló szomszéd országokat a Magyarországnak átengedni kényszerült területek visszaadásával jutalmaz-

hatja. Annál is inkább, mert a magyarokat nem kedvelte és szövetségi hűségükben mindvégig kételkedett. Bárdossy ezen kívül attól is félt, hogy kormánya semlegességi politikája annyira felbőszítheti a német politikai és katonai köröket, hogy megbuktatására és a szélsőjobboldal hatalomra juttatására törnek.

Czettler Antal leszögezi, hogy formálisan Bárdossy törvénysértést követett el, amennyiben a magyar honvédségnek a határon túli alkalmazásához csak egy hónappal később, július 27-én kérte ki az országgyűlés hozzájárulását, amelyet az csak ősszel, október 31-én adott meg. A szerző megemlíti, hogy a politikai vezetőréteg, beleértve a németellenes ellenzéki csoportokat (konzervatívok, legitimisták, liberálisok, kisgazdák, szociáldemokraták), „nem emelte fel szavát a szovjetellenes háborúban való részvétel ellen". Sem Bethlen, sem a függetlenség bátor védelmezője és később Bárdossy méltán legerélyesebb bírálója Bajcsy-Zsilinszky Endre, sem a polgári demokrata Rassay. Ők később szólaltak fel, határozottan és eltökélten, amikor a siker elmaradt, az áldozatok szaporodtak, és a magyar remények szétfoszlottak.

„Vajon elkerülhette volna-e Magyarország későbbi sorsát – kérdezi a szerző –, ha Bárdossy 1941 júniusában ellenáll a vezérkar rá nehezedő nyomásának? Erre a kérdésre nehéz válaszolni. Hipotézisek nem képezik a történelemírás tárgyát. A történetírás feladata abban áll, hogy – a múlt századbeli nagy német történetíró, Leopold von Ranke szavai szerint – a tényeket úgy írja le, ahogyan azok történtek." Czettler ennek az elvnek megfelelően írta le Magyarország 1941 és 1944 közötti külpolitikájának történetét. Tartja magát a tényekhez, az események kronológiai sorrendjéhez, és forrásait pontosan megnevezve idézi azokat a korabeli közszereplőket és a történetírókat, akiknek szóban vagy írásban az érintett témákról érdemleges mondanivalójuk volt. Ha szükségét érzi, saját véleményt is nyilvánít, de mindig visszafogottan és nem túlértékelve önnön felismeréseit és felfogásait.

Bár elismeri, hogy tudománytalan a „mi lett volna, ha" kérdés felvetése, mégis azt írja, hogy „az 1942 januárjában – tehát a német véderő első nagy veresége után – kifejtett német nyomásból arra következtethetünk, hogy ha nem lépünk is be 1941 júniusában saját elhatározásunkból a háborúba, 1942-ben a németek minden valószínűség szerint kikényszerítették volna a magyar hadba lépést". Czettler mégis úgy véli, hogy az 1941. júniusi hadba lépés

szükségtelen volt. „A magyar kormány kötelessége lett volna – írja –, hogy a lehetőségek szerint időt nyerjen. Ezt 1941 decemberéig vagy legkésőbb 1942 januárjáig meg lehetett és meg kellett volna próbálni."

Ami Bárdossy László „vétkét" illeti, a szerzőnek az a véleménye, hogy „nem volt bűnös, csak felelősnek tartjuk azért, mert német politikai nyomás nélkül önként feladta Magyarország »nem-hadviselő« státusát. De Magyarország későbbi sorsáért megítélésem szerint csak kismértékben terheli felelősség. Magyarország és Kelet-Közép-Európa 1945 utáni tragikus sorsáért végső fokon azok a hatalmak felelősek, amelyek ugyan 1939 őszén morális motívumoktól vezettetve léptek hadba a független Lengyelországot legázoló, totalitárius, antihumanista, újpogány kollektivizmust hirdető nemzetiszocialista Németország ellen, de mérhetetlen anyagi és stratégiai fölényük ellenére nem akadályozták meg, hogy a Hitler ellen először szembeszálló Lengyelország és vele együtt egész Kelet-Közép-Európa egy másik, ugyancsak agresszív, expanzív, totalitárius, antihumanista nagyhatalom, a bolsevista Oroszország uralma alá kerüljön."

Czettler figyelemre méltó jelenségnek könyveli el, hogy az úgynevezett „angolbarát" körök 1941 nyarán véleményeikben tartózkodóak voltak vagy hallgattak. Sem Bethlen, sem a legitimisták, liberálisok, kisgazdák, sem a szociáldemokraták nem tiltakoztak, kivéve a harmadik zsidótörvényben megnyilvánuló szándékokat, a Bárdossy-kormány magatartása ellen. A külpolitika tabu maradt, állapítja meg a szerző, miután a náciellenes csoportok is meg voltak győződve, hogy a hadiállapot bejelentése német nyomásra történt. Hadd tegyem hozzá, hogy – egyetemi hallgatóként bennem megragadt – személyes emlékeim szerint a hadba lépés ellen említésre méltó fellépés vagy felszólalás nem történt. Voltak természetesen, akik helytelenítették vagy rossz néven vették, de tiltakozni ellene nem tudtak vagy nem akartak. A háború, persze, csak keveseknek volt kedvére, de a lakosság túlnyomó többsége egyszerűen tudomásul vette, mint elkerülhetetlen fejleményt, és némileg talán azért is, mert akkor még a német győzelem valószínűnek tetszett és azzal kecsegtetett, hogy általa nemzeti érdekek – mármint az országgyarapodás – védelmeztetnek. Még a hitlerizmus olyan határozott ellenfele és a függetlenség oly szenvedélyes védelmezője, mint Bajcsy-Zsilinszky Endre is egy Bárdossyhoz in-

tézett levelében a döntést legalábbis felelarányban kényszernek tulajdonította, és csak azt kérte, hogy a magyar honvédség kizárólag magyar célok érdekében használtassék fel. Ez a felfogás és magatartás később olyan mértékben módosult, amilyen mértékben a hadba lépés feltételezett kezdeti előnyei az események alakulása folytán hátrányokká változtak, és a háború mind több áldozatot követelt.

A szerző aprólékosan, a források nagy gonddal történő kezelésével és minden egyes mozzanat sokoldalú megvilágításával mutatja be a sorsdöntő háborús esztendők eseményeit, elemzi a szereplők szándékait és tetteit, valóban sine ira et studio – amit gyakran hangoztat eljárása jellemzésére – mondja el, hogy mi történt és mi miért történt. Vissza-visszatérve Bárdossy külpolitikájának értékelésére, erre vonatkozó fejtegetéseit abban összegzi, hogy „A második világháború utáni szenvedélyes légkörben kiszabott halálos ítélet nem volt indokolt. Közönséges bűncselekményeket nem követett el, az újvidéki és zsablyei vérengzések idején a katonai körök eleinte félrevezették, s velük szemben tehetetlennek bizonyult." Álláspontjának alátámasztására Szegedy-Maszák Aladár (a későbbi washingtoni követ) mondását idézi. E szerint Bárdossy „legfőbb hibája az volt, hogy rossz politikát követett egy olyan időben, amikor valószínűleg kevésbé rossz politikát lehetett volna követni, de jót aligha".

Utóda, Kállay Miklós nagyjából Bárdossy kormánya politikáját követve lépett színre, de mindinkább attól eltérő felfogásról és szándékokról tett tanúságot. A Németországhoz fűződő kötelékek fenntartását hangoztatta, de a háttérben, a színfalak mögött azok lazításán fáradozott. Egyfelől azzal, hogy a magyar háborús részvétel gyengítésén, honvédalakulatok visszahívásán, a németekkel való együttműködésnek a csökkentésén munkálkodott, másfelől az angolszászok felé való közeledés szálait szövögette és a Hitlertől való elszakadás gondolatát melengette szívében. Politikája láthatóan eltért Bárdossyétól, annak tulajdoníthatóan is, hogy a német szövetség mind kevesebb eredményt ígért, a magyar remények foszladozni kezdtek, és az ország érdeke mindinkább az lett, hogy a háború minél kevesebb magyar veszteséggel végződjék.

Czettler Antal mesteri módon rajzolja meg azt a buzgó igyekezetet és vakmerő vállalkozást, amellyel Kállay a Szovjetunió elleni hadműveletekből kilépni, a németektől elszakadni, az ország füg-

getlenségét és határait megvédeni akarta. Sajnos, sikertelenül, mert nemcsak kormánya tagjainak a véleménye oszlott meg a követendő politikát illetően, de a lakosság sem állt mellette abban a mértékben, amelyben illett volna. A háborús fordulat, vagyis a német győzelmi remények meghiúsulása után mind fenyegetőbbé vált a szovjet megszállás veszélye, és ez nem kevesekben a háborús erőfeszítések fokozását, a szovjet- és kommunistaellenes összefogást és a németek melletti kitartást sugallta. A magyar társadalom megosztottsága, a németek beszivárgása a magyar közélet fórumaiba, a politikai döntéshozók belső ellentéte kudarcba fullasztotta Kállay titkos diplomáciáját. A miniszterelnök bukásra volt ítélve. Különösen az után, hogy a nyugati szövetségesek elvetették a dél-európai partraszállási terveket, és így az a remény is elveszett, hogy Magyarországra előbb érkeznek az angol–amerikai csapatok, mint a szovjetek.

Az országot 1944 márciusában Hitler megszállta, távozásra, visszavonulásra kényszerítve Kállay kormányát és az angolszászbarát politika híveit. Az ország sorsa ezzel megpecsételődött. Először külpolitikailag és hadászatilag, majd utána belpolitikailag is. Ennek adatokban, gondolatokban, érvekben gazdag leírását kapjuk Czettler Antal könyvében, amelyről azt is érdemes megemlíteni, hogy szövege világos, könnyen érthető, választékos, okfejtése ésszerű és meggyőző. Az újabb kori magyar történeti irodalom jelentős alkotása.

(Czettler Antall: A mi kis élethalál kérdéseink – A magyar külpolitika a hadba lépéstől a német megszállásig. Bp., 2000. Magvető)

Borbándi Gyula

KÍSÉRLET ÉS KUDARC?

Tavaly jelent meg a Politikatörténeti Füzetek XVIII. száma: Palasik Mária „A jogállamiság megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon 1944–1949" című műve. Ez a szerény kiállítású könyv a szabaddá vált történettudományunk igen jelentős alkotása.

Palasik Mária könyve páratlan aránytérzékkel tud szólni a megszállók okozta negatívumokról és a demokratikusok pozitív kezde-

ményezéseiről, sőt eredményeiről. A Bevezetésben felteszi a kérdést: „... vajon a demokratikus erőknek volt-e valós esélyük egy pluralista, demokratikus politikai rendszer kiépítésére, vagy minden a diktatúra javára dőlt el azáltal, hogy a szovjet Vörös Hadsereg megszállta az országot?" Sokan határozott nemmel felelnek erre a kérdésre, a marxista–leninista válasz pedig az, hogy az volt a demokrácia, amit a Kommunista Párt alakított ki, s aminek a megvalósítására az első perctől kezdve törekedett.

Palasik nem prejudikál, a tények alapján alakítja ki véleményét: *„a sikerek és a sikertelenségek együttesében"* elemzi az adott történelmi korszakot, melyről nincsenek személyes élményei, s melyet csak dokumentumokból, szakkönyvekből s visszaemlékezésekből ismer. És mindezek alapján jut el ehhez a megállapításhoz: „Nem kérdőjelezhetjük meg azt a küzdelmet, amelyet a demokrácia hívei azért folytattak, hogy a többség által választott demokratikus többpártrendszer megszilárduljon, s azt a meggyőződést, amellyel hitték, hogy Magyarországnak van esélye a békeszerződés után a tényleges függetlenségre, az önálló nemzeti létre."

Tehát szerinte Magyarországon 1944–45, a háborúvesztés után a demokratikus politikusok nem fogadták el a Szovjet Hadsereg jelenlétéből következő kész helyzetet, hanem következetesen *küzdöttek* a jogállamiság megteremtéséért, s a teljes függetlenség reményében politizáltak. Sikerek és kudarcok közepette, de abban a bizonyosságban, hogy a nép mögöttük van. S valóban mögöttük volt!

Ebből a szempontból érdemes megvizsgálni a könyv címében szereplő évszámon (1944 és 1949) belüli periodizációt. 1944 decembere, illetve 1945 áprilisa valóban korszakhatár az egész ország szempontjából: a háború elvesztésével történelmünk egy korszaka zárult le, s megnyílt a lehetősége a jogállam megteremtésének. Ennek a korszaknak *első szakasza* 1944 decemberétől 1945 novemberéig, vagyis az ideiglenes kormány megalakulásától a szabadon választott nemzetgyűlés felállításáig tartott, a *második szakasz*, a háború utáni magyar demokrácia ideje pedig 1945 novemberétől 1947. február 25-ig, Kovács Béla elhurcolásáig. (Palasik szerint: „A korszakhatárt éppen ezek az 1947-es események adják: Kovács Béla és Nagy Ferenc direkt módon történt eltávolítása után már nem beszélhetünk jogállamiságról.") A *harmadik szakasz* 1947. február 25-től, illetve június 2-tól az 1948-as június 12-i, munkáspárto-

kat „egyesítő" kongresszusig, vagy ha úgy tetszik, az 1949-es májusi „népfrontos" választásokig. (Palasik: 1947 után „a koalíciót látszatkoalícióvá tették"; „Rákosi... 1948 nyarától proletárdiktatúrában gondolkodott."; 1949–1950-re „a kommunista pártnak sikerült felszámolnia a demokratikus köztársaság minden intézményét, megszüntetni a deklarált hatalommegosztást, és kiépíteni a pártállami diktatúrát.")

Tehát: a demokrácia időszakát megelőzte egy bevezető szakasz, s a demokráciát lényegében megszüntető nyílt szovjet beavatkozás után következett az egy vagy két évig tartó utóvédharc, a jogállam fokozatos megszüntetése.

Az, hogy a demokratikus szakasz időben nem esett egybe a nyilas–náci állam katonai megsemmisítésével, többek között a háborús helyzettel (bő három hónapig hadszíntér volt az ország egy része, majd katonai megszállás következett), de azzal is magyarázható, hogy a megszállás végrehajtója a náciellenes koalíciónak a demokráciát „sajátosan" értelmező tagja, a Szovjetunió volt, mely nemegyszer visszaélt a fegyverszüneti egyezmény adta jogaival. Ez a „nemegyszer" okozta a demokrácia korlátozott voltát, s azt, hogy a jogállamiság megteremtése nem fejeződhetett be, bár jelentős mértékben kiépült.

A „fordulat éve" – Palasik könyve alapján megállapítható – nemcsak politikai célú szófordulat, hanem tudományos elemzéssel is bizonyított tény igazolása. Elismerése annak, hogy a kommunista hatalom kiépítése előtt Magyarországon *demokrácia* volt, s nem a proletárdiktatúra valamilyen kezdetleges formája. Nem lett volna szükség fordulatra, ha csak a meglévő politikai rendszer finomítására lett volna szükség. A korszak bemutatása alapján egyébként nyilvánvaló, hogy „finomítás" esetünkben csak a „polgári" demokrácia irányában volt elképzelhető, az adott politikai helyzet (szovjet megszállás, a parlamenti aritmetikát sértő részesedés az egyes hatalmi ágakban stb.) korrekciójaként a jogállamiság teljes kiépítése és érvényesülése irányában. A másik irányú elmozduláshoz viszont valóban fordulatra volt szükség. A fordulat pedig fordulatot jelent!

Palasik Mária meggyőzően ismerteti mindkét folyamatot: a jogállam fejlesztését igazoló tényeket, illetve a bukását előmozdító jelenségeket. Az építés folyamatát mindvégig a jogalkotás jellemzi, bár egyes – éppen a demokrácia szempontjából indokolt – esetek-

ben rendeleti úton intézkedett a minisztertanács (például a zsidótörvények hatályon kívül helyezése, a náci és fasiszta szellemű szervezetek betiltása ügyében stb.). A jogalkotás terén – csak a legjelentősebbekről szólva – meg kell említeni a választójogi törvényt (1945. VIII. tc.), a köztársasági államformáról szóló törvényt (1946. I. tc.), a köztársaság büntetőjogi védelméről szóló (sokat vitatott) törvényt (1946. VII. tc.), melyet aztán – különösen az úgynevezett összeesküvési perben – a kommunisták használtak ki a későbbiekben, de megszavazását a kisgazdák is pártolták annak érdekében, hogy „ne lehessen soha többé diktatúrás közigazgatás ebben az országban". Az 1946. I. tc. preambuluma ugyan felsorolta az emberi szabadságjogokat, a VII. tc. elfogadása után mégis szükségesnek látták a demokratikus erők az emberi alapjogok hatályosabb védelméről szóló 1946. X. tc. kierőszakolását.

Szólhatnánk a jogállamiságot építő törvények egész soráról (például a zsidóüldözést elítélő, a nők egyenjogúságát kimondó, a munkások védelméről intézkedő törvényről), felsorolhatnánk az országban tapasztalható törvénysértések ellen tiltakozó interpellációkat, erre azonban nincs most terünk. Ezért csak a választójoggal, illetve a parlamenti képviselők jogi helyzetével kapcsolatban mutatjuk be a két szakasz – a jogállamot építő és az azt leromboló – közötti különbséget. Palasik szerint „az 1945. VIII. tc-et térségünk legdemokratikusabb választójogi törvényének minősítették már a korabeli nyugati elemzők is", a november 4-i választásokat pedig a régió legdemokratikusabb választásának tartották a nemzetközi megfigyelők. Ezért írta 1945. november 6-án a New York Times, hogy a kisgazdák „a demokrácia fellegvárát fogják felépíteni".

Az 1947. július 24-én elfogadott XXII. tc. alapján augusztus 31-én megtartott választásokról nem lehet ugyanezt elmondani. Már az új választási törvény is egy sor antidemokratikus korlátozást vezetett be, illetve visszaélést tett lehetővé. 1945-ben – fél évvel a régi rendszer összeomlása után – mindössze 150 000 állampolgár választójogát vették el, 1947-ben ezek száma több mint 700 000 volt. Böhm Vilmos szerint 200 000-nél több szociáldemokrata is ezek közé került, s csupán 30 000 reklamációt akceptáltak a hatóságok. A kék cédulák ügye annyira ismert, hogy nem kell szólni róla. A választási küzdelemben sem riadtak vissza a kommunisták az erőszak alkalmazásától. Mindezek ellenére csupán

5%-kal sikerült növelni – 17-ről 22-re – képviselőik arányát a parlamentben.

Az 1945-ben megválasztott nemzetgyűlés tagjainak a száma (421) egy haláleset miatti csökkenéstől eltekintve 1947. június 24-én is változatlanul megvolt. (Az „összeesküvési" perben megvádolt – nem nagy számú – képviselőt ekkor még nem ítélték el, így nem foszthatták meg őket mandátumuktól.) Az 1947. augusztus 31-én megválasztott képviselők száma 411 volt, ez 1949 áprilisára 249-re csökkent, az induló tíz pártból meg csupán hat maradt eddigre, s a megmaradtak léte is formálissá vált. Természetesen mindez csak jogsértés segítségével, egész pártok törvénytelen megszüntetésével történhetett.

Jól illusztrálja a szerző a két szakasz közötti különbséget az 1946. VII. tc. megsértésével kapcsolatos jogi esetek ismertetésével. Az irdatlan mennyiségű anyagból kiválasztott – minden prekoncepció nélkül – 49 ügyet. A vádlottak között csak egy olyan volt, akit 1946-ban ítéltek el, a többit mind a fordulat után. Az ügyek 79%-a végződött ítélettel, 19%-a felmentéssel záródott le. Mindebből megállapítható – főleg – a szólásszabadság romlása, de még ebben a korszakban is igyekeztek védeni a jogrendet a bíróságok. Ékes példája ennek az az eset, amikor a Sztálin szidalmazásával vádolt állampolgárt a bíró felmentette, mondván, hogy nincs olyan törvény, amely tiltaná egy idegen állam vezetőjének becsmérlését.

Kísérlet és kudarc? A kísérlet kétesélyes, a vesztett háború utáni idők demokrata politikusai viszont hittek abban, hogy fel tudják építeni itt, Közép-Európában a „demokrácia fellegvárát". Tudatosan cselekedtek: „A mi törekvésünk a demokrácia, a tiszta demokrácia, a népakaraton nyugvó államrendszer, nem a szocializmus" (Nagy Ferenc). A demokrácia politikai, tehát politikai küzdelmet, politikai eszközök használatát feltételezi. Ebből a szempontból nézve, mi volt a „kudarc" oka? Törvényellenes rendőri erőszak, egy idegen nagyhatalom katonai beavatkozása, sorozatos törvénysértés, megfélemlítés, csalás. Tehát politikán kívüli eszközök felhasználása politikai célok érdekében. Amíg ezen politikán kívüli eszközök alkalmazása nem került túlsúlyba, addig a demokratikus erők állták a küzdelmet. Palasik Mária könyve egyik fejezetének az a címe, hogy „Patthelyzet". Ebben, az úgynevezett „köztársaság-ellenes összeesküvés" leleplezését megelőző

időszakot elemezve jut arra a megállapításra, hogy a két erő küzdelmében a Szovjet Hadsereg „befolyásos" jelenléte és a kommunisták kezdeti térnyerése ellenére patthelyzet alakult ki. Ilyen körülmények között a patt fölér egy mattal. Ezért lehetett e rövid demokratikus korszak '56 és 1990 előzménye.

Palasik Mária könyve meggyőzően bizonyítja, hogy nem indokolatlanul nyúlt vissza 1956 az 1945–47-es időszakhoz, miként az sem véletlen, hogy Antall József a kerekasztal-tárgyalások legitimitását keresve azt fejtegette, hogy vissza kell térni „a történelmi hagyományokhoz. Az 1948-as III. és a rá épülő 1946-os I. törvénycikk képezte közjogi alaphoz, amely a magyar polgári alkotmányosságot, annak állam- és kormányformáját megteremtette. Ezek legitimitása kétségbevonhatatlan. Nem illegitim erők konstruálta új alkotmányos rend jön tehát létre a nép megkérdezése nélkül, hanem a diktatórikus erőszak által megsemmisített egykori legitim közjogi alap visszaállása történik meg. Az illegális és illegitim módon, erőszakkal megszakított legalitás és legitimitás folytatása, helyreállítása."

Így lett az 1945 és 1947 között kialakuló, de erőszak segítségével kudarcba kergetett jogállamiságunk mai demokratikus jogállamunk forrása.

(Palasik Mária: A jogállam megteremtésének kísérlete és kudarca Magyarországon. 1944–1949. Bp., 2000, Napvilág Kiadó)

TÖRÖK BÁLINT

SZENVEDÉLYES KÖZÖNY

Fehér Bélának 1990 óta jelennek meg kötetei, viszonylag sűrű egymásutánban. Az ismertséget az 1990 és 1995 között kiadott regénytrilógia hozta meg számára (*Zöldvendéglő, Törökméz, Romfürdő*), amelyet 1999 óta egy könyvbe gyűjtve is olvashatunk.

Új kötete sorrendben az író hatodik regénye. Hőse, Filkó egy nőért harcol, egyébként pedig egy útépítésen dolgozik, ezalatt munkásszállón lakik. Felesége és felnőtt lánya van, de nem értük harcol, hanem azért, aki a regény első mondatában feltűnik: „Görbekerti Filkó, a negyvenhat éves teherautó-sofőr május óta hordta a homokot az útépítésre, de csak nyár végén látta meg először az új kurvát." A húsz-húszonöt éves, „fényes, vadszilvavörös"

hajú, tökéletes alakú, „kicsit közönséges", „de azért szabályos, szép" arcú Betti – talán mert egykori kellemetlen élményre emlékezteti – következetesen visszautasítja Filkót és a pénzét, aki egyre őrjöngőbben vágyik rá. Közben a háttérben egyszerre zajlanak hétköznapi és különös események: a munkásszálló közönsége éli a mindennapjait, valószínűleg ufó száll le Filkó falujában és bolondítja meg az elektromosságot, és eltűnik a villanyszerelőnek (valójában, mint kiderül, Filkónak) a kislánya, Püfi Pogácsa, akit a falon keletkező női nemi szerv Bettiék lakásába juttat, a faluból néhányan Virág kémiatanár találmánya révén a három dimenziót megkerülve a kislány után indulnak, és néha váratlan helyeken hullnak vissza a valós világba, Filkó nagylánya, Katika felkerül apjához a munkásszállóra és meghitt kapcsolata alakul ki apja szobatársával, Szőnyeg Bandival stb. Mindezt nem zagyvalékként kapja az olvasó, hanem plasztikus, szemléletes, jól követhető megfogalmazásban, gyors síkváltásokkal kihasználva a változatosságban rejlő energiákat, mindenekelőtt a karneváli felszabadultságot, derűt.

Fehér Béla mestere a rövid, telitalálatszerű leírásoknak, legyen szó lélekállapotról, környezetről vagy bármiről. Természetesen nem minimálprózát művel, nem a közlés lecsupaszításával éri el a szöveg összefogottságát, stílusát sajátos zamatos teltség jellemzi. Ezt a hatást többféle módszer vegyítésével éri el. Sokrétűen gazdag a regény szókincse, a szerző tobzódik a különböző nyelvi rétegek váltogatásában. Ugyanakkor a nyelviség egészét egységesíti az uralkodó társalgási stílus, ami tehát nem csak a – mű jelentős részét kitevő – párbeszédekben meghatározó. Feltűnő például az egyszerű mondatok mellett a mellérendelő összetett mondatok túlsúlya, és a mesélés lendületét könnyebben megakasztó alárendelések és bonyolultabb mondatszerkezetek jelentéktelen szerepe.

A stílus találó pontosságát szerencsésen egészíti ki a gyakori metaforikusság is mint a képszerűség, az érzékletesség talán legfontosabb eszköze. Nem eredetieskedő a képvilág, a pontosságon belül maradva hoz be árnyalatokat. A metaforák legtöbbször fel sem tűnnek azonnal, pl.: „Filkó azonban kimászott az álom rongycsomója alól, felkönyökölt, és kusza tekintettel nézett a feleségére". A képvilágot meghatározza a nemi élet sokszor trágár, sokszor gyermeteg, sokszor humoros szókincse, különösen a női

nemi szerv megnevezése tűnik ki rendkívüli változatosságával. Az ide vágó szókincs burjánzásának azonban csak az egyik oka a szleng eleve adott frissessége és érzékletessége. A szereplők gondolkodását, de talán a regény világérzékelését is jellemzi, hiszen végtelenül sokféle jelentést képes átfogni az említett jelenségkör (melyet hadd ne nevezzek továbbra se a nevén), hiszen a mű eleji, Karinthytól származó mottó szerint: „Az élet feltűnően hasonlít a nemi élethez".

A szókincs gazdagsága alkalmat ad a képzelet felszabadulására, akárcsak a lehetségesnek bemutatott valóságok sokfélesége, valamint a mindentudás és a puszta megfigyelés között váltakozó elbeszélői nézőpont.

A regény szereplői számos formában találkoznak a rendkívülivel: a perverziók, a tudományos fantasztikum és valamiféle totemisztikus fantasztikum (ember-állat metamorfózisok), valamint a szenvedély révén. Sokan túlteszik magukat rajta, soknak megváltozik az élete – beteljesülést viszont talán csak Filkónak hoz, és neki is a leghétköznapibb csoda, a szenvedély. Úgy tűnik, az emberi beállítottság nem okvetlenül változik meg a valóságkép változásával, alapvetően az értékrend rendeli maga alá a megismerést, és nem fordítva. Filkó (és esetleg Virág tanár) az, aki el tud szakadni megszokott világától, és akinek ezáltal vélhetően egy teljesebb, új világ tárul ki a legvégén.

Mit jelent az, hogy Filkó életének főcélja egy nő megszerzése? Hogy még az életmeghatározó szenvedély is alapvetően lealázó és komikus? A beteljesedés módja viszont inkább azt sugallja, hogy nem lealázó, hogy talán éppen mindegy, vagy legalábbis meghatározhatatlan, mi váltja ki a szenvedélyt. A szenvedély leginkább próba: a személyiségé és a kegyelemé. Filkó, ha tőle függ, szilárdságával, odaadásával és a vállalás merészségével vívja ki a sikert. Ha nem, vagy nem csak az adott embertől függ a saját boldogsága, akkor kiválasztottsága érleli meg a beteljesülést. Rejtett választottságára utal, hogy születendő unokája és törvénytelen lánya egyaránt emberfeletti képességek birtokosa, Filkó át tud változni (egyszer sassá, egyszer oroszlánná – bár mindez álom is lehet), és a fantasztikus jelenségek is a családja körül sűrűsödnek.

Az is sokértelmű, hogy mi ébreszti föl a szenvedélyt. Minek van nagyobb szerepe: valamilyen alkati egyezésnek, sorsszerűségnek, akaratnak, vagy egyszerűen a vágy akadályoztatásának?

Az érzés kialakulása és tombolása a maga összetettségében és ellentmondásosságában mutatkozik meg a regényben.

A világ talányos sokarcúságának az emberi személyiség hasadtsága tart tükröt. Filkó „újabban sokszor gyanakodott arra, hogy lakik benne egy másik ember, aki semmire nem válaszol, hiába tesz fel neki kérdéseket. Úgy képzelte, hogy nem is ő vágyik Betti után, hanem az a másik". A Betti házi kuncsaftjait jellemző perverziók szintén belső kettősségre utalnak. (Talán a kettő közt mégis van különbség: a perverzió korlátozza és megmerevíti a személyiséget, a szenvedély megnyitja, újrarendezheti. Filkó lelkiállapotát az író többször az ital átalakulásának, nemesebbé válásának szavaival érzékelteti: „azzal ébredt, hogy Betti biztosan vár rá, és ez a remény egész délelőtt erjedt benne", „reggel, borotválkozás közben ébredt rá, hogy valami változás forr benne, akár a piszkos, savanyú habot növesztő cefrében" „megérezte az arcán a forrásban lévő cefre melegét".) Másrészt mintha külső erők irányítanák az embereket: „Dühöngött, amiért ez nem jutott mindjárt az eszébe. Bizonyára azért alakult így, mert nem voltak jelek, amelyek vezérelhették volna, mint a vándort az útonjárók csillaga. Az ember ugyanis jelekre cselekszik". Ilyen emberterelgető erő számtalan lehet: a terek (például a város, amely megszabja a benne élők lehetőségeit, Filkó egyszer alaposan el is téved az utcák labirintusában); a munkásszálló, a falu és a kocsma szokás-, az építkezés munkarendje; a földönkívüliek tudása; a Fleiser-ágy, ahol Filkó unokája, és a trafóház, ahol mind Filkó, mind házasságon kívüli lánya, Püfi Pogácsa megfogan; az elektromosság; a szenvedély; a szex; a beszédmód; a divat. Talán ezek személytelensége teszi könnyen átléphetővé az emberi és a nem emberi határát. A határátlépés a mítoszivá magasztosulástól a perverzióig terjed: Filkó sas és oroszlán lesz, „Morzsi úr, a jól fizető kutya" pedig azért fizet Bettinek, hogy a szobában pórázon vezetgesse. Másrészt rosszulléte előtt Filkó a szaunában filmet készítő legyeket észlel, ha igaz.

Megint bizonytalan marad, hogy az egymást metsző erőterekben vannak-e minőségi különbségek, és ha igen, mitől függ az, hogy felragadtatik-e az ember, vagy összetörik. A személytelenség az úr, vagy létezik humánus egyensúly emberi és nem emberi között? De még az is lehet, hogy minden csak a belső személyiség kivetülése, erre utalhatna az, hogy a végső elhatározás előtt szinte minden fontos szereplő elvonul Filkó (és csak Filkó) előtt, mintha

mind az ő belsejében léteznének csupán. Nekem azonban úgy tetszik, hogy itt a főszereplő csak a rosszal, a maga mögött hagyott, elutasított világgal szembesül még egyszer, hiszen a fontos, a jövőt jelentő személyek nem tűnnek föl.

A világ alapvetően sivárnak tűnik. Az első sorokban megrajzolt környezet is ezt sugallja: „a betonút mellett, a fojtó kipufogógödben, a haldokló fák és a portól szürke bokrok előtt" álló lánnyal, a fák mögött a roncsteleppel, ahol Filkót egyszer majdnem széttépték a farkaskutyák. Az időben pedig mintha csak a jelen létezne, ahogy Püfi Pogácsa is felhívja erre feddőn szülei figyelmét: „arra kért bennünket, ezentúl úgy éljünk, hogy ne lehessen rólunk majd elmondani, hogy elfelejtettünk a múlttól tanulni, és a jövendőtől tanácsot kérni". Ez a kilátástalanság mindenhol ott gomolyog, az előkelő villában, a faluban, a munkásszálló nyers alakjaiban, a prostitúcióban éppúgy, mint Katika és Bandi kedves, de banális szerelmében. Mégsem igazán sivár világ ez, sőt többnyire kedélyes: van lehetőség a kitörésre, a változtatásra. Szinte mindenki ennek az útját próbálgatja, kívülről sokszor komikusan, de sose reménytelenül. A testépítők az erőben, Rozella a bogarak eszményítésében, a „pedisták" a mezítlábas meditációban, Katikáék a házasságukban, Filkó felesége a háziasszony-szerepben látják a kiutat. A kocsma, a szex is állandó, bár csak ideiglenes megoldás sokuk számára. A megváltáskeresés közösséget teremt az emberek között, és már magában ez sokat enyhít az emberi nyomorúságon. Filkó példája ugyanakkor azt is mutatja, hogy aki végig akarja járni az útját, ha nem is kell szembefordulnia a környezetével, de annak langymelegéből mindenképp ki kell szakadnia. A szenvedély közönyössé tesz a kívülállókkal szemben.

Filkó utódai közül Püfi Pogácsa valamiféle vigasztalóként, megmentőként, az elszabadult tudós Ménrót (Katikáék születendő gyermeke) pedig csapásként, szinte Antikrisztusként jelenítődik meg az előreutalásokban, jóslatokban. Az előbbi inkább az időhöz kötődik (rádióbeszédében is erre hívja föl szülei figyelmét, ő maga is néha vénasszonnyá öregszik, majd visszafiatalodik), az utóbbi – a hordozható, „zsugorított eső" föltalálója – inkább a térhez. Egyébként pedig úgy látszik, hogy jó kapcsolatban vannak egymással.

Karácsonykor (amikor, mint minden ünnepen, összeér múlt, jelen és jövendő) teljesedik be Filkó és Betti szerelme. Betti is elfo-

gadja Filkót, akiben talán már kezdetben megérezte az életét megváltoztató erőt, és éppen ezért menekült előle. A lány – aki anyaként nevelgeti a különös módon hozzá került Püfi Pogácsát – megigazulásának állomásait nyelvében is figyelemmel követhetjük. A közönséges (gyakran fonetikusan lejegyzett) beszédet fölváltja a hallgatás, hogy végül a „normális" beszédben megtalálja a meghittség hangját.

(Fehér Béla: Filkó. Bp., 2000, Maecenas)

STURM LÁSZLÓ

AZ IDŐTLENSÉG IDEJE

Aki a maga idejét más időkkel méri, már életében elkárhozik, úgy rászakad a végesség. De összeroppanhat a végtelenséggel szembenézve. Félelmét csak az időtlenségbe menekülve felejtheti el. Ezen az úton lép ki Szepesi Attila a mindnyájunkat meghatározó végességből, köznapi tülekedésből és szutyokból. A fauni embert állítja szembe a faustival. „A faun-lélek nem a szekularizált, hanem a mitikus térben és időben érzi otthon magát. Valamiképp felismeri az összetört világ egységét, élőlényeinek közös eredetét. Rokonának tekinti a lombot és a pocsolyában hemzsegő ebihalakat." – írja. Nem egy természetélményét taglaló, hanem egy 1601-ben befejezett gombászkönyvről szóló, alapjában véve művelődéstörténeti esszében.

Azt hiszem, faun-lélekkel születni kell, ahogyan mindenféle más lélekkel is. Át nem alakulhat, de – mert nem befejezetten kapja – a saját lelkét megtanulhatja az ember. Szepesi Attila ezt tette és teszi. Előhívja gyermekkora emlékeit – képeket. Rajtuk nemcsak a család, az egykori lakóhelyek állandó és változó emberhősei, hanem „ereszcsatornában farsangoló verebek, a virágágyból kibukkanó, kövér giliszták meg a pinceablakon előmászó párducpöttyös meztelen csigák képe élesen belém vésődött" – írja. Meg a szalonkáké és a szalamandráké, ősvilági páfrányok közt megbúvó ciklámené, s hozzájuk a hangok: a padláson hancúrozó nyestek dübörgése, a sündisznók motozása, a vaddisznók csörtetése, a bokrok között látatlanul tovairamodó őzek robaja és a többi.

JOVÁNOVICS GYÖRGY: EMBER, ➤
1968, GIPSZ, VÁSZON, SELYEM, 200 cm

Ezek a hangok és képek ősidőktől változatlanok. Mintha ugyanaz a veréb, nyest, vaddisznó, őz volna mindahányszor. Halhatatlanul, örökkévalóan.

Ettől az időtlenségtől lesz különös varázsú könyv Szepesi Attila új kötete, *A béka kertje*. A varázslat akkor sem marad el, amikor, a tárgyi összetettség okán, nem csak arra a hangulatra figyel olvasója, amelybe a szerző átröpíti. Merthogy az írásoknak nemcsak lelkük, hanem anyaguk is van. Ez pedig olykor megfoghatóbban van jelen annál, mintsem teljesen elfelejtkezhetnénk róla. Ami egyébként nagyon is rendjén való.

A könyvben találhatók naplójegyzetszerű kisprózák, lírai hangoltságú vallomások, emlékezések és az említett határozottabb tárgyú, bár érzékenyen, személyes sugárzással megmintázott írások, egy-egy műről, alkotóról készült esszé-miniatűrök. Ezek, bármennyire is beragyogják őket a Szepesi Attila írásait jellemző fények, önmagához hasonítja őket a személyiségét jellemző világkép, értékrend, mégis különböznek, elválnak a nehezen, sőt alig definiálható tartalmú jegyzetektől (*Bugyberek; Ördögtornyok; A Hór-völgy*), amelyeknek anyaga jószerével csak arra szolgál, hogy elhordozza a ráépülő metafizikai többletet. Látszólag tárgyszerű leírások, pontos leírásai tájaknak, zugoknak, melyek a mai civilizáció (és idő) zárványaiként őriznek valamit a természet érintetlen világából.

Nem csupán idilli szépségük az üzenet (persze az is!), hanem azáltal fontosak, hogy egy másik dimenzióba, egy másik paradigma felé mutatnak. Ami az idillt azért teszi fontossá számunkra, mert jelzi, hogy a környezetünkkel kötött béke lehetőségét a magunkkal való megbékélés teremti meg. Ezért vágyunk a szépségre, ezért keressük az elveszített édent, ez határozta meg már az antik világ aranykor utáni sóvárgását is. Szepesi Attila csak a maga példáját kínálhatja, helyettünk járja útjait, azt mondja, ez az út járható. Az ember és a világ (kozmosz!) szétválaszthatatlan egységének álma válik számára valósággá az időtlen pillanatokban. „Az igazi élménynek nincsen tágassága, csak mélysége. Rebbenésnyi örökkévalósága kevésnél is kevesebb. Részeire nem bontható, mert belőle egy-egy fragmentumot kiemelve épp a teljessége törne darabokra." – írja, s óhatatlanul van ebben valami paradoxon, a saját csapdájából kitörni akaró mai alkotó esendősége. Az ős egység pillanatát rögzítve egyúttal a pillanat reflexiómentességére reflektál.

A varázslat nem a pillanat megszületésében áll (az adomány, kegyelem), hanem abban, hogy az ábrázolással nem töri szét e pillanatok teljességét. Aminek a titka szinte teljesíthetetlenül egyszerű: tárgyszerű leírást ad, mintha kivonná személyiségét az élmény közvetítéséből, s ez a hitelesség ugyanoda, ugyanabba a térbe és időbe vezeti olvasóját, ahol mint ábrázoló van jelen. Azután leheletfinom, de elháríthatatlan distanciát teremt, s megfogalmazza tárgyának metafizikai dimenzióit.

Ezek a tárgyukkal aligha jellemezhető írások (nincs belőlük sok) jellemzik igazán Szepesi Attilát, ezek igazolják a leghitelesebben a mindenütt felbukkanó filozofikus látásmódot, sokszor aforisztikus tömörségű téziseket. Ilyeneket például: „Minden műnek kell legyen bizonyos áttörési pontja. Egy titkos pillanat, amely átvérzik az idő szövetén. Egy felfénylő pont, amikor a korábban kallódó mű elnyeri érvényességét. Ennek ideje, felfénylése egészen bizonytalan. Bele kell legyen építve a műbe."

„Milyen gyönyörű!" – lelkesedett Egry Józsefnek egy hölgy, a badacsonyi naplementét látva. „Hát még ha azt látná, ahogyan én látom." – morogta vissza a festő. Valahogy így van ez a Szepesi Attila megírta élményekkel: tárgyi-elemi szinten akárki megélhet hasonlót, de amit ő él meg bennük, az radikálisan különbözik a mások által érzékelhetőtől. Ezért van az is, hogy ahogyan például Egry képeiről nem mond sokat, hogy azokon egy balatoni táj vagy egy szőlőhegyi részlet látható. Ha viszont valaki járatos az Egry-képek világában, akkor a tárgy megjelölése ugyancsak fölöslegessé válik.

Szepesi varázslata nem a misztikumból, hanem a valóságból bontakozik ki. Alapja a tárgyszerűség, az alázatosan pontos figyelem. Az anyagszerűség emeli az anyagiság fölé. Ahogyan az ősi kultúrákban a természeti erők, állatok, növények testvéri ismeretéből párállott elő a mítosz.

A tudatosság, a műveltség magas foka az, ahol már eltűnnek komponensei. Akkor válik fölöslegessé a bizonyítékok sorolása, amikor az ismeretekből egy önmagát igazoló új struktúra bontakozik ki. Ennek újszerű valóságához eljutva már nincs mit bizonygatni. Lehet kívül maradni az egészen, de ha valaki egy részt elfogad ebből a világból, az már egészen az övé, és megfordítva: a világ is egészen magába szívja.

Ez a világ pedig már nem a fausti ember világa, nem azé az emberé, aki számára lehet tétje annak, ha meg akarja állítani a pillana-

tot. Ennek a gondolatnak csak a lineárisan múló idő diszciplínája szerint van értelme. Szepesi Attila gondolkodásmódjának lényege, hogy mindattól különbözik, amire a modernnek nevezett, alapjában véve amerikanizált európai ember az életvitelét építi. Az örökkévaló jelenben él. Arra a meggyőződésre épít, hogy a múlhatatlan dolgokhoz viszonyítva nincs mozgás. A végtelenhez nem lehet közelebb jutni, ahogyan nem lehet eltávolodni tőle. Ez a szemlélet keleties és archaikus. Olyasmire épül, ami már nem igazán része mindennapjaink valóságának. Szepesi Attila azt bizonyítja be, hogy mégis jelen lehet, tehát jelen is van, ha nem is szokás észrevenni.

A könyvnek – ciklusainak rendjét tekintve is – a természetélményt bemutató írások kerültek a középpontjába. Ez a magja: ahogyan az ember képessé válhat arra, hogy még életében úgy olvadjon vissza a természetbe, mintha ki se lépett volna belőle. E mitikus sugallatú centrum köré rendeződik a többi ciklus-fejezet: az önéletrajzi elemek, emlékezések, a szellemi élményeket rögzítő, a műveltségélményt a természetélmény meghatározta látásmód közegébe illesztő kisesszék. Régi és újabb írókról, festőkről, művekről. Barátokról és személyesen nem ismertekről.

De személyes ismerőssé válik az ismeretlen is. Tér és idő korlátai összetörnek. Amikor Szepesi Attila művek felé fordul, történelemre figyelmez, ugyanazzal a szemmel néz, amivel a természetet ábrázolja. Azt a természetet, amiben láthatóan maga is feloldódik. Nem egy ember reflektál valamire, nem ember és természet találkozásáról, egymásban való tükröződéséről van itt szó. A tudatosan helyreállított egység, a teremtés ősharmóniája jegyében az emberi tudat a természet önreflexiója. Ebben az azonosságban az idő is másként működik. Megszűnik linearitása, mozgása körkörös, és mert nincs benne haladás, nincsen elmúlás sem. Szepesi Attila keserűen ábrázolja, ami elől menekül: „a hajdani körkörös idő a maga megszentelt ünnepeivel átadta helyét a vigasztalanul lineáris időnek, ami szürke monotóniájával ível a jövendő üresség felé, melynek immár se medre, se partja nincsen". Ezért lesznek inkább kortársai az ásványok, őskőzetek, kövületek, a gombák és a virágok, a szalamandrák és a gyurgyalagok, a Subalyuk barlang ősemberei, de még a csak csontjaik töredékeivel jelen lévő denevérei is. Az állandóságot sugalló töredékekből épít a töredékesség helyébe egészet.

„Nem érdekelnek a tények. Nem érdekel a mai valóságnak mondott sok csukaszürke pillanat. Az eldobott nejloncafatok a járdaszélen, meg a haldokló akácfák. (...) Az az áttűnési pont érdekel, mely minden szellemi kaland alfája és ómegája. Ahol az emlék elveszíti a maga tér-idejét, és az álom homályába tűnik át. Kibújik a fizika törvényeinek érvényességéből, és a szellem megteremti köréje a mítosz visszfényét." – mondja.

Teljes és e teljességében nyitottságába zárkózott világ ez. Szepesi Attila megtette a magáét azzal, hogy megírta a róla szóló tudósítást. Keresni és megtalálni azonban mindenkinek magának kell, mert csak a saját útján juthat el hozzá.

(Szepesi Attila: A béka kertje, Budapest, 2001, Kortárs Kiadó)

GRÓH GÁSPÁR

VOLT EGYSZER EGY DÉLI VASÚT

Százhetvenkilenc évvel ezelőtt, 1861. április 1-jén futott be az első vonat a „Cs. Kir. szab. Déli állam-, Lombard-velencei és közép-itáliai Vasút Társaság" Buda állomására, a mai Budapest Déli pályaudvarra. Közép-Európa egyik legjelentősebb vállalkozása volt ez a Rothschild bankházhoz tartozó, a térséget vonalaival behálózó, bécsi székhelyű Déli Vasút. Kezdetben egyes vonalakat más magánvasutaktól illetve az osztrák államtól vett át, majd ezt a hálózatot saját költségen végzett építésekkel kiegészítve hatalmas vasútüzemben egyesítette és így 1859. január 1-jén létrehozta a röviden Déli Vasútnak titulált és DV-nek rövidített társaságot. Akkor már hozzá tartozott a Bécstől Triesztig vezető, 1857-ben befejezett törzsvonal, mely a császárvárost az Adriával kötötte össze. Ennek útjába esett a vasútépítés hőskorában építőtechnikai csúcsteljesítménynek minősülő Semmering-vasút és az ugyancsak tekervényes Karszt-szakasz, és a Brenner-hágón átkelő alpesi vasút is. A Déli Vasút magyarországi vonalai közé tartozott a Buda–Fehérvár–Kanizsa–Csáktornya (vagyis a Balaton délparti) vasút, a Komáromtól Fehérvárig vezető összeköttetés és a Lajtaszentmiklóstól a Somogy megyei Barcsig vezető nyugat-dunántúli transzverzális vasút, mely Sopron–Szombathely–Nagykanizsa–Murakeresztúr állomásokkal bizonyára ismertebb. A magyar szentkorona országai

közé tartozó Horvátországban ezenkívül az Ausztria felől Zágrábon át Sziszekig vezető vonal, s egy ideig, amíg azt a magyar állam meg nem váltotta, a Zágráb–Károlyváros szakasz is a Déli Vasút tulajdonában volt. Kiegészítették e fővonalakat a kezelésében levő helyiérdekű vonalak egyrészt Horvát-Szlavóniában, valamint a Szombathely–Kőszeg vonal. A Déli Vasútnak az Osztrák–Magyar Monarchiára kiterjedő vonalhálózata 2240 km volt, amiből 679 km, vagyis kereken 30 százaléka feküdt magyar területen.

A Déli Vasút elit vasútnak minősült. Rögtön alapítása után az 1859. évi olasz–osztrák háborút követően az alig bontakozó vállalkozást területileg kettészakították, itáliai vonalai egy részét Lombardiával együtt a zürichi békében elvesztette. A Velence tartományban lefektetett vonalak az 1866. évi újabb olasz–osztrák háború nyomán kerültek idegen országhoz. Caeser Conte Corti történész, a Rothschild bankház „életrajzírója" ezt nemcsak üzleti vereségnek, sokkal inkább a híres bankház balszerencséjének, sőt rövidlátásból eredő töréspontjának minősítette. Hiszen a nemsokára – 1870-ben – az egyesítését kimondó Italiához a Déli Vasútnak nem kevesebb, mint 2084 km hosszú vonalhálózata került, amit még 1876-ig önállóan kezelt. Azután végleg elveszett. Neve is megrövidült: „Cs. kir. szab. Déli Vasút" lett. Így amikor 1860 és 1868 között, a magyarországi vonalai megépültek, a Déli Vasút hálózata már az Osztrák–Magyar Monarchiára „korlátozódott". Megnyitotta időközben a Brenner-hágón át vezető – ugyancsak az Alpokon átkelő – említett vonalát is Kufsteintól Innsbruckon át egészen a Garda-tó közelében levő Ala állomásig. S ezt Franzensfestétől a Puster és Dráva völgyeken át Villach-Klagenfurt érintésével bekötötte Marburgnál (Maribor, Szlovénia) a fővonalba.

Marburg fontos gócpont volt: itt építette ki a Déli Vasút a főműhelyét, ehhez csinos munkáskolóniát is létesített. A vasúttársaság nagyságrendjét mutatja, hogy 1882-ben a Déli Vasútnak 609 mozdonya, 1323 személykocsija és 11 324 teherkocsija volt. Ezekből 186 mozdonyt, 397 személykocsit és 3602 teherkocsit a magyar vonalakhoz tartozóként kezeltek. Erre az elkülönítésre a kiegyezést követően az úgynevezett „közös vasutak" kötelezve voltak, de ez az átfogó közös üzletvitelt alig befolyásolta.

A marburgi főműhelyben kezdte munkásságát és mozgalmi életét Josip Broz, aki Tito néven vált a 20. század egyik ismert forradalmárává és államférfiújává. (A család más tagjai is a Déli Vas-

útnál dolgoztak, Tito bátyja Sopronbánfalván élt vasutas-nyugdíjasként azokban az években is, amikor bátyjától a hidegháború frontja elválasztotta.)

A most 140 éve megnyitott budai végállomás egy terjedelmes facsarnokból állt, melybe négy vágány vezetett. A csarnokot a Vérmező felől az indulási, a Svábhegy felőli lejtő mentén az érkezési utasok épület-oldalai szegélyezték. Noha jeles építészek működtek közre tervezésében, így elsősorban Wilhelm Flattich, aki később nemcsak a DV bécsi, grazi és trieszti reprezentatív épületeinek terveivel vált ki, de Bécs város rendezési tervében is közreműködött, Budán egy már 1860-ban meghaladott épülettípust emeltek. Az indulási és az érkezési oldal ugyanis nem volt fejperonnal összekötve. A csarnok végén az áthaladó vágányok egy fordítókorongba torkolltak, melyen a Krisztina körútról az Alkotás utcába ívelő úttest mentén emelkedő ciklop-falazatú támfal felett jól lehetett látni a pöfékelő mozdonyokat, amikor éppen megfordították őket. A DV még Székesfehérváron és Nagykanizsán is emelt facsarnokot, s hasonlót a Horvátországi vonalszakaszon Zágráb déli pu.-on (ma Zágráb Nyugati pu.) és Sziszek végponton is épített. Legtovább a budai élt, az ostrom alatt égett le. A már 1873 óta fővárosi pályaudvarnak minősülő Déli pályaudvart ugyan a századforduló idején korszerűsítették (így a Vérmező felöl új jegyváltó-előcsarnokot építettek), a székesfehérvári és kanizsai állomások architektúrájukkal mégis hívebben képviselték városaikat. Sopronban és Szombathelyen is a századfordulón szép új városi épületeket épített a Déli Vasút. (Utóbbi, melynek nemes városképi megjelenése épségben maradt, ugyancsak idén jubilál, éppen 100 éves.)

A Déli Vasút állomásai valóban „pálya-udvarok" voltak. Ellentétben a MÁV és más magánvasutak építési gyakorlatával, a vidéki állomásokon az áruforgalom raktárépületeit az utasforgalmi megközelítéssel átellenes oldalra telepítették, vállalva egy második megközelítő közút többletköltségeit is. Az eredeti formájukban többnyire téglaburkolatú utasforgalmi épületeket az utókor alig méltányolta, s Barcs és Vízvár kivételével szinte mindet levakolták. A régi ácsolt áruraktárakból is már csak mutatóba maradt egy-kettő.

A Déli Vasút mindvégig éles konkurenciában állt a MÁV-val, főleg ami a tengeri kikötőkhöz való szállítást illette. A MÁV vonala

a fiúmei kikötőhöz épült ki 1873-ra. Ekkor az állam szinte kényszerítette a Déli Vasutat, hogy a Zágrábtól Károlyvárosig már 1865-ben megépült vonalát adja el a MÁV-nak. A Budapest–Kaposvár–Gyékényes–Zágráb–Fiume fővonal csak így kerülhetett teljesen a MÁV tulajdonába. A trieszti kikötőt persze továbbra is a DV birtokolta, s oda nemcsak Ausztriából, hanem Magyarországról is szállított bőven árut. A trieszti kikötő nagyobb, az odavezető vonal viszont valamivel hosszabb volt. Különböző kedvezményekkel a két vasút igyekezett egymással szemben előnyökre szert tenni. A Déli Vasút forgalma jelentősen megnőtt az első világháború idején, amikor az olaszországi front „kiszolgálása", emberrel és hadianyaggal egyaránt a DV feladata lett. Ebből hazánkban főleg a Balaton délparti vonal vette ki részét. A nagy teljesítményekért a mozdonyvezetőket külön premizálták. A mozdonyok gyakorta szükséges kazánmosásainak lehető ritkítása (és így „hadrafoghatóságuk" növelése) érdekében a mozdonyvezetők kitalálták, hogy menetközben a kazánban keletkező meszet elcsurgatják. Ezt az egyébként tiltott eljárást feletteseik akkor eltűrték. Negyven évvel később, a szocializmus építését szegélyező munkaversenyek idején – amikor még gőzmozdonyok közlekedtek – visszatértek ehhez a módszerhez. (Most már meg is volt engedve).

Ahogyan az 1859. és 1866. évi olasz–osztrák háborúk megfosztották a Déli Vasutat hálózatának jelentős részétől, a felosztás végzete az első világháború után is lesújtott rá. A békekötések területi változásai nyomán a hálózaton négy ország osztozott: hazánkon kívül Ausztria, Olaszország és az új délszláv állam, mely később felvette a Jugoszlávia nevet. Az egymással ellenséges viszonyban álló területeken egységes vasútüzemet aligha lehetett volna lebonyolítani, ezért az 1923. évi római egyezmény annak lehetőségét kínálta, hogy az egyes országok váltsák meg a vasutat. Ezzel Magyarországon kívül a többi három ország élt is, s így a Déli Vasút maradványa, ez is 560 km vonalhosszúságra lerövidülve és erősen megcsappant járműállománnyal, kizárólag magyar magánvasút maradt. Felvette a DSA (Duna-Száva-Adria Vasút) nevet, és hatalmas korszerűsítési munkákba fogott. Székesfehérváron megépítette az aluljárókon át megközelíthető vasbeton tetős szigetperonokat (ilyen addig hazánkban csak Győrött volt). Építési igazgatója a tehetséges és lelkes Ney Ákos volt (1881–1967), aki korszerűsítette a Trianon után felértékelődött

balatoni vasútvonalat. Alsóbélatelep villa formájú, örökszép megállóhelye ma is az ő munkáját hirdeti. Ney Ákos közlekedési szakemberként részt vett 1920-ban a békeszerződést előkészítő munkában, s ott lehetőségeihez képest igen határozott álláspontot képviselt. Még 1930-ban tervet készített korszerűsítendő Budapest Déli pályaudvarra, elképzelése szerint a fejpályaudvar előtt egy magas irodaház állt volna. Ennek építésére már nem került sor. A megkezdett vasúti jármű-motorizáció is félbeszakadt, amikor az 1929-ben beköszöntött gazdasági válságban a Déli Vasút sem tudta üzemét tovább fenntartani. 1932-ben a magyar állam kezelésbe vette. Tévedés ne essék, akkor még nem államosították, hiszen az a pénzügyi megváltással járt volna, aminek a magyar állam sem tudott volna eleget tenni. A DV jogi helyzete évtizedekig függőben maradt, majd csak a Kádár-korszak idején, az osztrák–magyar vagyonjogi tárgyalások során került terítékre. Érdekesség: nehogy e tárgyalások eredményességét valami befolyásolhassa, 1960 körül évekig fennálló tilalom némította el a sajtónak minden a Déli Vasúttal kapcsolatos megnyilatkozását.

Ezekben az években a MÁVTI fiatalon elhunyt, tehetséges építésze, Kővári György méltán kapott Ybl-díjat a Budapest Déli pályaudvar rekonstrukciójáért. A munkák első üteme 1961–1962-ben egy kisebb várócsarnokot és ehhez vezető kecses vasbeton lépcsőket mutatott a Vérmező felé, majd a következő ütemben 1975-ig kiépült a fejépület mai teljes tömbje. Immár a metró is csatlakozott a pályaudvarhoz. A nyelvperonok azonban még fedetlenek maradtak, ennek a pótlása is megkezdődött: így a 140 év után a Déli pályaudvar korszerű állomássá válik.

Most, amikor elkészült az új szlovén–magyar vasút, amelynek vágányai az európai 5. forgalmi folyosót testesítik meg, és Koper, valamint Trieszt Adria-kikötőiből előnyös áruforgalmi kapcsolatot teremtenek Közép-Európa országai felé és ezeken keresztül egészen Ukrajnáig, mintha a régi Déli Vasút szelleme elevenedne meg. Mert ezt a kapcsolatot szolgálta, részben a mai Horvátországon át, részben a Semmering 1000 méteres magaslatára felhágva egykor a Déli Vasút. A 2001. évi nyári menetrenddel ezen a vonalon megindult Citadella-expressz Budapest és Ljubljana között akaratlanul is emléket állít a 140 éves Déli Vasútnak is. Mintegy igazolja a múlt törekvéseit, és reményt kelt az országhatárokon felülemelkedő érdekek érvényesülésére. Mintegy geopolitikai ta-

nulságokat vonhatunk le a Déli Vasút immár régmúlt történetéből. Csak éppen a DV illetve a DSA jelek hiányzanak a mai járművekről.

A Déli Vasút-asok egykor elitkasztot képeztek. Tisztviselők, mozdonyvezetők, munkások egyaránt. Az állami kezelésbe vételt követően az egyik magas rangú tisztviselő, akit a MÁV ugyancsak átvett, azt mondta, úgy érzi magát, mint a versenyló, melyet eke elé fogtak. Ez a hasonlat arra utal, hogy a ma már alig néhány lélekkel képviselt egykori alkalmazottak milyen büszkén tekintettek vissza egykori munkaadójukra. Az ő szemükben volt egyszer egy Déli Vasút.

Kubinszky Mihály

DÉMONI INDULATOK HÁLÓJÁBAN

Drámaíróink mostanság nem épp az örökkévalóságnak dolgoznak, igazán izzó előadást hát több eséllyel eredményezhet a klasszikus remekek színrevitele. Sajnos ez is ritka, mint a fehér holló. A Budapesti Kamaraszínház O'Neill-produkciója, az Amerikai Elektra ezek közül való.

Tordy Géza, az előadás rendezője, visszament a gyökerekhez. Magyar Fruzsina dramaturg jótékony közreműködésével a drámai trilógiát (Hazatérés – A hajsza – Hazajáró lelkek) megkurtította, oldalhajtásaitól megszabadította, s a cselekmény főbb erővonalaira összpontosított. A produkció hangvétele puritán, a rendező lehántotta az amerikai szerzőre oly jellemző, fülledt „lelkizések" fölöslegét, mondhatni, a Szophoklész-féle antik tragédia szikár vonalvezetéséhez tért vissza, s ezt kívánta meg a díszlettervező Menczel Róberttől is, aki a nézőteret kettémetsző, középen kimélyülő pódiumot épített a Tivoli Színház elnyújtott téglalap alakú termébe. Az így kialakított színpadnak több be- illetve lejárata van, tágítván a néző képzelőerejét, ami a helyszínek változatosságát illeti.

Sötét tónusú, puritán jelmezek (Kemenes Fanny), alig pislákoló fények, nyomasztó félhomály uralja a teret, Melis László zenéje is borzongató, ugyanakkor roppant visszafogott. A kezdet kezdetétől tragédiát sugall az előadás megannyi komponense. Az anyagyilkosság réme ott kísért a (nem létező) kulisszák között.

Ezra Mannont, ha úgy tetszik, Agamemnont, maga Tordy játssza, súlyosan és belső fojtottsággal. Igazi tengeri medve, akit megpróbált az idő, a sok véres harc, a családtól való távollét, s a parancsnokként magára kényszerített magány. Távolságtartását még szerettei közt sem képes föloldani. Annál tragikusabb, ahogyan megpróbálja legyűrni bizalmatlanságát, amikor hűtlen feleségével szemben lábra kap benne a gyanú, s amikor férfias szemérmességén végképp úrrá lesz a féltékenység, a vad és mohó vágy Christine szerelme iránt. Tordy, színészként és rendezőként egyaránt, a lélektani realizmus nyomdokain haladva, a fölös gesztusok mellőzésével, a játék tömörségével és eleven hitelességével idézi meg a démoni indulatok hálójában vergődő hősök tragédiáját.

Elektra-Lavinia Horváth Lili játékában kőkemény antik hősnő. Metsző elutasítása, jéghideg viselkedése gyűlölt anyjával szemben, csakis az ókori tragédiák mércéjével mérhető, ahol, érzelmektől mentesen, be kell teljesítenie a tragikus vétségből akadó végzetet. Váltás akkor következik be, amikor – immár O'Neill kísértetvilágának megfelelően – pillanatok alatt átvedlik hódító, kéjsóvár nősténnyé, amint megszabadul riválisának érzett anyjától. Horváth Lili pompás metamorfózissal ölti magára a vágyott szerepet, vészmadárból sugárzóan vonzó nővé változik. Jeges konokságát elomló, kihívó kacérság váltja föl. Lelke mélyén azonban ott lappang továbbra is a gonoszság mételye: végül önnönmagát sem kíméli. Az anyát – a megkísértett és elcsábult feleséget –, érettsége pompájában játssza el Kováts Adél. Óvatosan bánik a szépasszonyt megidéző eszközökkel, nem kellemkedik, nem él vissza külső adottságaival: finoman jelzi a tétovaságot is, amikor a hajóskapitány titkos szerelmeseként bűntudatot érez gyermekeivel szemben, ám a legkevésbé sem zsarnoki férjeura iránt (emlékezzünk csak Klütaimnésztra fájdalmára, amikor Agamemnon föláldozta leányát, Iphigénéiát). Az O'Neill-darabban ugyan ez a motívum nem szerepel, de akad fiatalkori bűne elég, méghozzá, gyilkos vétke Ezrának, épp Brant kapitány – Mannon parancsnok unokabátyja által megejtett, kitagadott – anyjával és ővele szemben. Kováts Adélban inkább az undor és az elutasítás él, mintsem a férjével szembeni, zsigeri gyűlölet. Alakítása néha mégis bizonytalan, mintha maga sem tudná eldönteni, meddig kell elmennie a színlelésben. Ilyenkor kissé mesterkéltté válik amúgy szépen fölépített szerepében.

A gyermeki bosszú végrehajtójának – Oresztész-Orinnak – a képében Alföldi Róbert ölti magára O'Neill lelkileg megnyomorított hősének megannyi gyötrelmét, viaskodását. Játékában a fiú – anyjához már-már szerelmetesen ragaszkodó, könnyen lefegyverezhető és indulatait könnyen fölszítható, divatos szóval, könnyen manipulálható anyámasszony katonája. A két asszonyt magába bolondító Brant kapitány megtestesítője, Horváth Lajos Ottó viszont korántsem hiteti el a nézővel, hogy miatta borul Ezráék családi élete.

Végletes szenvedélyek közt őrlődik az előadás valamennyi szereplője. Tordy kitűnően bánik a visszafogott mozdulatok és az indulat fűtötte jelenetek ritmikus váltogatásának eszközével: vészterhes csönd és paroxizmusig fokozott eszelősség közt hányódnak hősei, a lefojtás pillanataiban szinte tapintható a dráma, bőrünket égeti az izzó atmoszféra. Legyen bármennyire rutinos színházlátogató a kritikus, aki, az ég tudja, hányszor találkozott már ezzel az O'Neill-darabbal a színpadon, képtelen kivonni magát a jelenetek sokkoló hatásából. Amúgy istenigazából, sodorja magával az élmény. Ami nem kis teljesítmény színházművészetünk „langyos" megnyilatkozásai közepette.

Metz Katalin

MEGKÉSETT KRÓNIKA

Már évekkel ezelőtt, sőt rögtön a rendszerváltozást hozó évtizedforduló után lehetett hallani olyan véleményeket, hogy már nincs különösebb funkciója a dokumentumfilmezésnek, hiszen megteremtődtek a társadalmi nyilvánosság feltételei, s a történelem fehér foltjainak feltárása is befejeződött. De úgy látszik, valóban „sötét a múltnak kútja", mert még az új évezred első filmszemléjére is jutott olyan történelmi témájú dokumentumfilm, amely korábban kevéssé ismert *eseményeket* dolgozott fel. Varga Ágota Porrajmos–Cigány holokauszt című filmjét ugyan megelőzte Daróczi Ágnes egy évvel korábban készített „Hej gettó." című filmje, s *ugyancsak* a roma holokauszt volt a témája Kovács János versenybe nem jutott dokumentumfilmjének is. A film mégis sokak számára a reveláció erejével hatott.

Karsai László 1992-ben megjelent monográfiáján kívül történelmi kutatások sem nagyon ismertek a témában. S ami igazán különös, még a valóban reprezentatív, a kisebbségek jogát minden szempontból hangsúlyozó, a holokauszt ötvenedik évfordulója alkalmából, 1994-ben megjelent emlékkönyv sem tesz említést a cigány származású áldozatokról, jóllehet ebben az időben már több kutatónak is lehetett áttekintése a cigányok üldöztetéséről.

Szerencsére a filmesek fontosnak tartják, hogy a „borzalom emlékezete" igazságos legyen, s ha megkésve és utolsóként, de a cigányok meghurcoltatásai is feldolgozásra és nyilvánosságra kerüljenek. A már említett dokumentumfilmek mellett Szabó Ildikó új játékfilmje is e problémáról szól.

Varga Ágota filmje azért is olyan megrendítő, mert szembesülünk vele, hogy milyen mélyre temették magukban a velük történteket az áldozatok és hozzátartozóik. „Ha ez a riporter nem jön ide, te sose tudod meg tőlem, hogy hogy is voltam én apáddal. Nem beszéltem én erről még anyáddal se, pedig együtt dolgoztunk és sok időt töltöttünk együtt" – mondja az egyik gyerekként elhurcolt túlélő az egykori csendőr fiának. A csendőr felesége és fia soha, még a családban sem beszéltek a történtekről, az asszony a „parancsra tette" logikájával menti férjét, akit háborús bűnösként elítéltek, s fiának sem beszélt a múltról. A cigányok pedig, akik amúgy is a társadalom perifériájára szorulva élték-élik életüket, úgy voltak vele, van elég bajuk, ellenségük, minek hozakodjanak elő még ezzel is, hisz ki tudja, nem zúdítanak-e újabb bajt a fejükre, ha felhánytorgatják.

A keservesen előbányászott történetekből úgy tűnik, hogy úgy élték meg a holokausztot is, mint pária-létük, parttalan kiszolgáltatottságuk természetes velejáróját. „Lecsaptak ránk és vittek. Honnan is tudhattuk volna, hogy hova és miért. Majd pont nekünk mondták volna meg, amikor még a sokkal okosabb zsidóknak sem mondtak semmit. De ők legalább tudtak németül, s így valamit azért néha meghallottak a táborban. De mihozzánk nem szólt senki úgy, hogy értsük." Hetek is elteltek, mire esetleg német cigányokkal találkoztak a táborokban, akikkel szót tudtak váltani. Az elesett, rosszul táplált, a hosszú, hetekig tartó útra is csak legfeljebb egy kis zsírt meg kenyeret magukkal vivő cigányok egy része már útközben, a vagonokban elpusztult. Volt, akinek a get-

tóban megszült gyerekét elvitték, és soha nem bukkant a nyomára.

Volt olyan falu, ahol, mire visszatért néhány túlélő, lerombolták a cigánysort, és elzavarták a hazaérkezőket. Varga Ágota filmje hírt ad egy értelmetlen, máig föltáratlan vérengzésről, amelynek egy somogyi faluban tizennégy halálos áldozata és számos maradandóan sérültje volt. A cigányoknak vélhetően azért kellett meghalniuk, mert közülük néhányan értettek oroszul, s a nyilasok féltek, hogy felveszik a kapcsolatot a közeledő oroszokkal.

Töredezett, szerkezetileg korántsem hibátlan film a Porrajos, mégis sokáig emlékezetes marad néhány szereplő arcán a nyitottság, a bizalom, ahogy hisznek a kibeszélés mágikus erejében, másoknál viszont az elzárkózás, a sebek feltépésétől való félelem az erősebb. A rendezőnek többnyire sikerül legyőznie a szorongó tartózkodást, és ha lassan, botladozva is, de a film szereplői és nézői is megélik a „növeli, ki elfödi a bajt" igazságát.

A film készítői a Vöröskereszt segítségével bukkantak mintegy száz túlélő nyomára. Közülük kerültek ki a film szereplői. Számadatok nem hangzanak el a filmben, csak a túlélők visszaemlékezéseiből következtethetjük ki, hogy ha mintegy fél dunántúlnyi területről négyezer embert gyűjtöttek be a komáromi börtönbe, akkor országosan akár több tízezer ember lehetett érintett.

A tragédia megkésett krónikájának e szép filmjével Varga Ágota tovább erősíti a róla már korábban is kialakult képet, mely szerint a dokumentumfilmesek kilencvenes években feltűnt csapatának egyik legkiválóbbja. Filmjei (Kilakoltatás, Szakítópróba, Csintó és természetesen a Porrajmos) élesen cáfolják azt a filmforgalmazásban uralkodó szemléletet, hogy a dokumentumfilm idejétmúlt, funkcióját vesztett műforma, csupán néhány rögeszmés értelmiségi mániája.

Tóth Klára

ELVTÁRSAK, ÚRTÁRSAK

Egy évvel ezelőtt rövid ideig folyt némi vita arról, hogy a rendszerváltozás lezárult-e, s ha igen vagy ha nem, miért igen és miért nem. Az ilyen viták természetesen nem az érvek nyomán dőlnek el. A véleményeket – pro és kontra – tetszés szerinti tö-

megű ténnyel lehet alátámasztani, de egy idő után ezek fölöslegessé válnak, az élet túllép a kérdéseken, a polémia elveszti aktualitását. Ezúttal is így történt. Mára a közvélemény különböző szintjein meglehetősen világos, hogy az a magyar társadalom, amiben élünk, már nem írható le azokkal a kategóriákkal, amelyekkel másfél évtizede még lehetett érvényeset mondani róla, s amelyek döntő többsége még tíz évvel ezelőtt is használatban volt. Az egykori politikát (és mindennapi életünket is!) meghatározó fogalmak fölszívódtak, elillantak, érvényüket veszítették. Hol van már a tervteljesítés, a KGST, a Varsói Szerződés, az internacionalista kötelesség, a szocialista hazafiság (melynek legfőbb ismérve a Szovjetunióhoz való hűség), a Kiadói Főigazgatóság, a pártközponttal való előzetes konzultáció, a szamizdat és társaik? Hol vannak a szocialista tulajdonformák? Hol a Szocialista Magyarországért kitüntetettek gyermekeinek járó előnyök az egyetemi felvételin? Hol a lakosság fogyasztási cikkekkel való ellátását szolgáló kormányegyezmények, hol a Gorenje-turizmus? Ki emlékszik arra, hogy valamikor nem vásárolni jártunk, nem vettünk valamit, hanem annak örültünk, ha sikerült *szerezni*? Ki gondol arra, hogy akkor a telefon igénylésére szolgáló lapon szerepelt a párt- és tömegszervezeti tagság feltüntetésére rovat, s itt is előnyt jelentett, ha valaki munkásőr volt (hogy szükség esetén azonnal mehessen munkásőrizni)?

Mindez persze csak a dolgok egyik része, hiszen tudjuk: Magyarország itt maradt, és itt maradtak lakói is. Sem régiót nem válthattunk, sem a nemzetet nem cserélhettük ki egy jobbra: maradtunk ahol és akik voltunk. *Először* csak a rendszer változott. Lassanként azonban kiderült: ha földrajzi helyzetünk ugyan az maradt is, geopolitikai értelemben egészen máshol vagyunk. És az itt élők sem ugyanazok az emberek már, mint tíz-tizenkét évvel ezelőtt voltak. Hiába, a szabadság újratanulásához is idő kell.

Vagyis a rendszer változása nem jelenti azt, hogy *minden* átalakul. Ezért joggal érezheti, akár minden pillanatban, győztes és vesztes, hogy a múlt kísért, hogy nincs új a nap alatt, hogy a szegény most is szegény, a gazdag meg gazdag, hogy ami az ő közvetlen lehetőségeit illeti, cseberből vederbe került, eben gubát cserélt. Sóhajtozhat, hogy mi volt jobb valaha, mi rosszabb most, hogy a változások nem sok jót hoztak, hogy akkor legalább tervezni tudott. De azok számára, akik már ennek a berendezkedés-

nek a viszonyai között is eligazodnak (egyre többen vannak), tervezhető lett a megváltozott világ. Örvendezhet, hogy most ezt is szabad, azt is, hogy konvertibilis forintját, ha van, szabadon költheti. Utazhat, tanulhat, ahol akar, munkaerejét piaci áron adhatja el (ez sokak esetében leértékelődést jelent, hiszen a tervutasításos gazdálkodásban semminek nem volt valóságos értéket kifejező ára). Viszolyoghat kialakult jövedelmi különbségek mértékétől, fölháborodhat munka nélkül szerzett-átmentett hatalmas vagyonok miatt. De éppen ezek a viszolygások és fölháborodások, a személyes problémák korábban még elképzelni sem tudott jellege, szerkezete jelzi, hogy ez már egy másik társadalom, hogy nem az, ami korábban volt. Vagyis a rendszerváltozás lényegében befejeződött.

A rendszer változása tehát nem jelenti azt, hogy minden megváltozik. A társadalom önmagában véve (nem filozófiai és ideológiai értelemben!) *konzervatív*: tehetetlenségi nyomatéka rendkívül erős. Szokásaink, reflexeink, értékrendünk, társadalmi viselkedési formáink, szimpátiáink, emberi viszonylataink csak velünk együtt változnak. Amiben felnőttünk, végigkísér egész életünkön. Ez az emberi potenciál tette lehetővé, hogy a társadalom elviselje a diktatúra korai szakaszának lázrohamait, és 1956-ban, az első olyan pillanatban, amikor erre módja nyílt, fölkeljen az ellen a hatalmi rend ellen, amelyik már-már elhitte, hogy rendíthetetlen. Jellemző módon azonban a visszatérő hatalom számára az 1956-os lecke emléke maradandóbb volt annál, mint amit a maga legszebb erényeit egy adott pillanatban mozgósítani képes társadalom rögzített. (Bár ez sem biztos. A vereségtudat közös volt bennük, csak az ebből fakadó óvatosság másként mutatkozott meg a hatalom birtokosaiban, mint a vesztesekben…)

Minden nép-, osztály-, eszmeüldözésnek, irtásnak maradnak túlélői. Hála a mentális tehetetlenségnek és a túlélőknek, a hajlott korukban is tetterős korosabbaknak, az agymosásnak alávetett két generációban is maradt még annyi az egykori polgári étoszból, értékrendből, politikai és társadalmi kultúrából, amely elegendőnek bizonyult a pártállamban készült hatalom-megőrzési forgatókönyvben foglaltak érvényességének kétségbevonásához. A rendszerváltásból ennek eredményeként lehetett rendszerváltozás, a jobbközép koalíció 1990-es sikere ezért volt történelmi jelentőségű. Annak ellenére is, hogy annyi erő, és valószínűleg annyi ismeret, lehetőség

már nem állt ennek az oldalnak rendelkezésére, hogy ténylegesen új hatalmi erőközpontokat tudott volna kiépíteni.

Ettől függetlenül, a korábbi hatalom által elképzelt átalakulási folyamat forgatókönyvét át kellett írni. Hogy volt ilyen, azt nem csak az 1990–94 közötti időszak kormánypárti politikusai és ideológusai sugallták vagy fogalmazták meg nyíltan, hanem a hatalomba visszakerült posztkommunista párt működése, hatalomba visszatért vezetőik elejtett mondatai jelezték. És az is ezt bizonyítja, hogy a szociáldemokráciával kacérkodó párt felsőbb vezetését máig az állampártban is meghatározó politikusok irányítják. Bizonyos tehát, hogy – ha esetleg nem is koherens rendszerbe, egyetlen dokumentumba foglalva, talán nem is minden részletre kiterjedő konkrét tervekkel, de – volt ilyen elképzelés.

Az MSZMP KB 1989-es üléseinek jegyzőkönyveit tartalmazó, 1994-ben megjelent két monumentális kötet sok mindenről árulkodik. Elsősorban arról, hogy az akkori legfőbb hatalmi centrumnak tekinthető közegben a nyilvánvaló krízis, a hatalom bázisának megroggyanása és a hatalom gyakorlására való képtelenség ellenére megmaradt az a bizonyosság, hogy másként, mint velük, itt nem lehet kormányozni. És zömük úgy gondolta, hogy még időlegesen sem visszavonulniuk kell, hanem csak bevonni másokat is hatalomba. A többpártrendszer szerepe sem lesz több, mint hogy megfelelő technikákkal újrateremtse az egypárti hatalmi rendszer megroggyant legitimitását, s hogy a diktatúrának a korábbinál demokratikusabb látszatot kölcsönözve, átmeneti engedmények révén segítse az állampárt hatalmi kontinuitásának megőrzését. (Ahogyan ez 1994–98 között látható is volt. Emlékezzünk például arra, hogy a baloldali liberális sajtó totális fölényét miként fedte el a Magyar Nemzet megjelentetése egy prominens baloldali újságíró irányította sajtóholdingban, miként adta ki egy baloldaliként elkönyvelt, kétes olajvállalkozás extraprofitjából a másik konzervatívnak mondott lapot, miként felügyelte az ORTT élén a miniszterelnök korábbi média-tanácsadója a média pártatlanságát és így tovább...)

Azt persze nem tarthatjuk bűnnek, hogyha a hatalom korábbi birtokosai meg akarják őrizni kiváltságaikat, és még azt sem, hogy a manővert azzal leplezik, hogy történelmi léptékű erkölcsi tettnek próbálják elismertetni, hogy (látszólag) lemondanak kiváltságaikról (valójában csak átformálják azok igénybevételének rendsze-

rét). Természetes, hogy minden létezőbe a létfenntartás, a maga megmaradásának érdeke van beprogramozva. (Emiatt lenne bűn, ha a diktatúra elnyomottjai ezt el is hinnék.)

A túlélési törekvés eszközei és lehetőségei különbözők. Annak megfelelően, hogy a jogállamiság felől a totális diktatúra felé mozdult-e a rendszer vagy megfordítva, más feltételei voltak a pártállami nomenklatúra önátmentésének, mint az egykori polgári társadalom megmaradásának. Láthattuk, hogy reménytelen helyzete ellenére és ellenében az egykori (olyan, amilyen) polgári társadalom milyen szívósan őrizte magát az ÁVH, a kitelepítések és egyebek ellenére, a polgári élet alapjait jelentő anyagi erőforrások stb. nélkül, olyan körülmények között, amelyek kizárták kultúrájának intézményes átadását, és mindent megtettek a kontinuitásának informális biztosítását lehetővé tévő családi kötelék szétveréséért. Van, ami elpusztítható, és van, ami nem. Azt el lehetett érni, hogy a „polgári" vagy az „úriember" kifejezés pejoratív jelentést kapjon, azt, hogy a polgárság vagy az úriemberek száma a töredékére csökkenjen, de azt nem, hogy a polgár mint minőség, vagy a polgári életforma iránti nosztalgia elvesszen. És azt sem, hogy ne legyenek úriemberek...

Fogalmak és megnevezések eltávolodásának és közeledésének oly jellemző keveredésében magam sajátosan jellemző módon a gyakorlatban is szembesülhettem. A hetvenes évek elején, egy sorozás vajmi kevéssé lélekemelő alkalmával olyan katonaorvos elé kerültem, aki, mint utóbb kiderült, egyetemista korában nagyapám hallgatója volt. Ez a riasztóan, egy Rejtő-regény mélyvilágában látható komikumba hajlóan tragikus (vagy fordítva) szintjén lecsúszott, láthatóan szétesett, alkoholista orvos, ki tudja milyen drámákkal maga mögött, személyi lapom láttán hirtelen kiesett a valóságból. Egy lelki időalagúton visszazuhant egyetemi éveibe, amikor még tervei, reményei voltak. A mellette ülő tisztek bökték oldalba, hogy mondjon már valamit, nincs annyi idejük, hogy kivárják nosztalgiarohama végét. Fölneszelve úgy érezte, magyarázattal tartozik nekik. – A nagyapja tanárom volt az egyetemen – magyarázta nekik. – És milyen srác volt? – kérdezte egyikük, hogy valamit ő is mondjon. – Igazi úriember volt. – így az orvos. A tiszt elvtársak összenéztek, láthatóan eltorzult arcuk éppenséggel semmi jót nem ígért nekem. Az orvos kapcsolt, nem a helyzethez illő szót használt. – Hát mi ma úgy mondanánk, f...

gyerek! – mondta. Így mentették föl a Néphadsereget a szolgálatom alól, s ajándékoztak meg a nyelv fölötti uralomról szóló teoretikus fejtegetések legközvetlenebb gyakorlati igazolásával.

De hogyan függ össze ez annak eldöntésével, hogy befejeződött-e a rendszerváltozás?

1990 körül Antall Józseffel szemben az egyik legáltalánosabb kifogás az volt, hogy „úriember". Ez ma, amikor rendőri tudósításokban a besurranó tolvajtól az anyagyilkosig minden irónia nélkül, tárgyszerű megnevezésként úriembernek titulálják a bűnözőket, már nehezen hihető. De éppen a kifejezés parttalan kiterjesztésében döntő szerepet játszó nyelvi szervilizmus adja a bizonyítékát annak, hogy a szó a folyó beszéd természetes része lett. (Igaz, annak árán, hogy elveszítette eredeti súlyát is.) Van olyan közeg, amelyben az elvtárs megnevezés, megszólítás utódjává vált, s éppoly kevés köze van ahhoz a tartáshoz, kultúrához, értékrendhez, amit szerencsés esetben a szó jelentett, mint a másik titulusnak az elvekhez meg a társuláshoz.

Ettől függetlenül: az úriemberség ma (tekintsünk el a rendőrségi szóvivők nyelvi sutaságától) elsősorban külsőséget jelent. Jól szabott öltönyt, nyakkendőt, sima arcot, sima nyelvet is, ami bizonyos fokú viselkedéskultúrát is feltételez. Mindez együtt utal a gazdagságra, ami egyenlő a sikerrel. Úriembernek lenni ma elsősorban sikerességet jelent. Nem kultúrát, értékrendet, tartást, hanem az elithez tartozást. Uralkodást.

Az új módi láthatóan ott is erősen hat, ahol korábban ettől óvakodtak. A választások közeledtével (nálunk mindig választások közelednek, hol lassacskán, hol rohamosan) a pártpolitikában is le kell vonni az ebből adódó következtetéseket. Az új irányvonalak, arcok, pozíciók, ideológiai és arculati változások lehetőségének utolsó pillanatait éljük. A sikeres szerepléshez szükséges kampányokat megelőző szakasz végén járunk, de a nyár politikai jelentősége nagyobb annál, mint ami a holtszezonjellegből következik. Éppen a viszonylagos csönd, a parlamenti szünet, a közönség fél-odafigyelése teszi lehetővé, hogy a csendes nyomulások az ősszel komolyabb mozgásokat indukáljanak. Mint egy többkörös futóverseny vége felé: óriási a tülekedés azért, hogy ki milyen pozícióban kezdhesse a hajrát.

Nem véletlen egybeesés, hogy egy évvel a választások előtt több parlamenti párt életében is mélyreható változások következ-

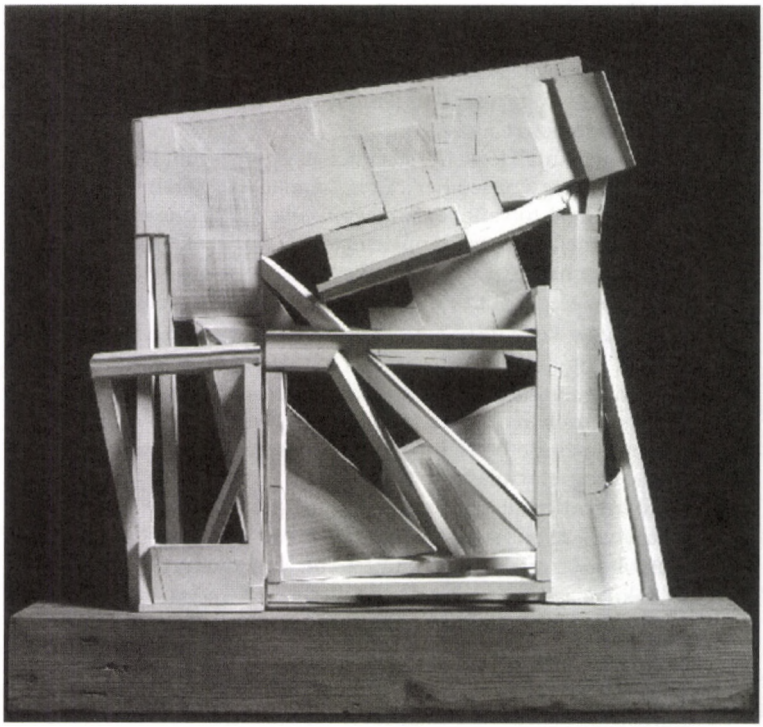

JOVÁNOVICS GYÖRGY: KONKLÚZIÓ–FÉNYTÁR II.
1986. 02. 14., GIPSZ, 62×80×10 cm

tek be. A Fidesz elnököt cserélt, az MSZP (formálisan) párton kívüli listavezetőt talált, az SZDSZ-ben a korábban miniszterelnöki ambíciókat emlegető elnöke ismerte be rövid működésének kudarcát, a kisgazda bonyodalmak iránya, tartalma, végkimenetele bizonytalan.

A változások között az MSZP-n belüli történések keltették a legnagyobb figyelmet. Nemcsak azért, mert a párt immár harmadik alkalommal (főpolgármester-választás, államfő-, miniszterelnök-jelölés) nem tud szűkebb köreiből olyan politikust jelölni, akit minden szempontból alkalmasnak találna. Ez még akkor is súlyos válságra utal, ha a bizonytalankodásba a politikai pozícióharcok szempontjait is figyelembe vesszük.

Egyfelől elmondható, hogy a belső mozgásait tekintve megátalkodottan statikus pártban a változások az esetek döntő többségében krízist is jelentenek, másfelől e változások tartalma többnyire az átalakulás feladatának elhárítása. Medgyessy jelölése a hármas befutó (Kovács, Horn, Németh) sorrendjének eldöntésére való képtelenséget, a vetélkedő csoportok közötti patthelyzetet jelzi. És még valamit:

Azt, hogy még az MSZP-ben is érzékelték, hogy az elmúlt három évben alapjaiban megváltozott a társadalom hangulata: a „polgári" értékrend, életmód megerősödött. S ahogyan valaha oly kedvtelve uszították (a jogelődök) a burzsujnak nevezett polgár ellen híveiket, most ugyanolyan lelkesen nevezik ki polgárnak azt a nagy tőketulajdonost, akit eredetileg a burzsuj szóval neveztek meg. Ez a magatartás pontosan jelzi az MSZP tartós meghasonlottságát: a hagyományosan baloldali, szociális érdekvédő szerep nehezen egyeztethető az egykori „új osztály"-ból kinőtt gazdasági elit szempontjainak képviseletével. Medgyessy személye e konfliktus feloldását aligha viheti előre.

Van azonban egy másik szempont is: a stílusé. Jellemző, hogy azok az erők, amelyek 1998-ban ezt még elutasították, három évvel később a kormány célkitűzéseire licitálva akarnak polgárinak mutatkozni. Ennek az eltolódásnak bizonyítéka a pártmunkás karakterű Horn cseréje a sima bürokrata Kovácsra, majd a látványosan polgári küllemű Medgyessy miniszterelnök-jelölt-jelölése. Eközben a polgári imázst szétfeszítő Csintalan-típus kiesett a politikaformálók közül, s a szakszervezeti vonal is háttérbe szorult. Az MSZP e stiláris átalakulása (tekintve a párt mögötti társa-

dalomkutatói bázist) szigorúan illeszkedik a közhangulat változásához, s öntudatlanul visszaigazolja a kormány célkitűzéseinek helyességét és a megvalósítás sikerét.

Hogy aztán a közvélekedés szerint dúsgazdag (hogy mitől, miből, milyen teljesítmény eredményeként, az azért érdekes kérdés, mert vélhetően az ország gazdaságának kudarckorszakában halmozódott föl!) Medgyessy rezignáltan intellektuális, úri modorával, a vagyona biztosította rezervált mosollyal miként illeszkedik a szociálisan frusztrált, tömegében krízisövezetekben élő, hagyományosan szocialista választó elvárásaihoz, az külön kérdés. Ma még csak azt a képet testesíti meg, amiről az őt jelölő párt azt gondolja, hogy a lakosság így gondolja…

GÁSPÁR G. JÁNOS

G K: Kiss J. Lívia Tanulmány

OSZTRÁK KÜLPOLITIKA ÉS AZ EU KIBŐVÜLÉSE: AKTÍV SZOMSZÉDPOLITIKA AVAGY „KÖZÉP-EURÓPAI ÉRDEKKÖZÖSSÉG" AZ INTEGRÁCIÓ ÚTJÁN

(436)327

Keleti kibővülés és osztrák identitás

341.140.1(43

Az új évszázad kezdetén az osztrák politikai elit és közvélemény körében folyó diskurzust két, egymással szorosan összefüggő kérdés különösen foglalkoztatja. Az egyik a Haider-ügy nyomán az Ausztria elleni uniós szankciópolitika utólagos feldolgozása, a másik a keleti kibővülés hatásainak anticipálása. A kérdések valójában mélyebbre nyúlnak, mivel a kelet–nyugati konfliktusban „szocializált" osztrák kül- és biztonság-, valamint belpolitika újraértelmezéséről, végső soron az osztrák identitásról van szó. Ez az identitás a 20. században legalább hat alkalommal fundamentálisan megváltozott, s fennmaradása Németország árnyékában egyáltalában nem volt magától értetődő. A század elején a dunai birodalmat az első köztársaság nyomorúságos kisállami létezése követte, majd a náci birodalom részeként számon tartott Ostmark Ausztria eltűnését jelezte a térképről. Ezt követte a második világháború után a megszállási státus, majd a második köztársaság kibontakozásával az aktív semlegességi politika Ausztriája, majd 1995-ben az EU-hoz való csatlakozásával egy

olyan folyamat vette kezdetét, amely ugyancsak nem hagyja érintetlenül az osztrák politika önazonosságát.

Ausztria semlegessége ellenére sohasem volt a két tömb közötti „senki földje". Bécs szilárdan horgonyzódott le a nyugati világrendszerben, és ez sohasem akadályozta abban, hogy az aktív semlegesség politikáját folytassa és az EBEÉ-folyamatban az „n+n országok" részeként a kelet–nyugati diplomácia szolgáltatói funkcióit is magára vállalja. Az aktív semlegességen alapuló tömbök közötti közvetítés és a kelet-európai országok irányában a történelmi tapasztalatokat magában foglaló nyitottság (Ostkompetenz) azzal a képpel párosult, hogy Bécs minden geopolitikai peremhelyzete ellenére az irigyelt „kapu" a „szabad világba", annak legkülső „megfigyelési pontja", s mint ilyen közvetve a nyugati szövetség biztonságának a haszonélvezője is. A semlegességet rögzítő 1955. évi államszerződés Kelet-Európában nem minden alap nélkül keltette azt a benyomást, hogy ezzel a szovjet tömb lassú eróziója, („de-szatellizációja") vette kezdetét. Ehhez társult az osztrák „szociális partnerség" sikeres modelljének, mint „akadémia exportterméknek" a képe, nem kevésbé az osztrák belpolitikának a geopolitikai peremhelyzettel összefüggő nagyfokú stabilitása, amely a Néppárt és szociáldemokraták hosszan tartó közös koalíciójában joggal a politika „államosításának" a veszélyét idézte fel.

A szovjet tömb felbomlása után a helyzet gyökeresen megváltozott: a semlegesség elveszítette geopolitikai funkcióját, a közvetítés kelet–nyugati szolgáltatásai feleslegessé váltak. Ausztria EU-tagságával egy olyan minőségében új, de történelemből ismert geopolitikai peremhelyzetbe került, amely szomszédai között nem alaptalanul keltette azt a benyomást, hogy Bécs hátat fordít kelet-közép-európai partnereinek.

Az osztrák semlegesség a kelet–nyugati konfliktusban fejlődött, ám annak fokozatos átalakulása a semlegesség mind lazább és rugalmasabb értelmezéséhez vezetett. A kilencvenes években a semlegességhez való görcsös ragaszkodása és az annak ellentmondó gyakorlata alapján Helmut Türk Ausztriát egy olyan vegetáriánushoz hasonlította, aki időről időre arra hivatkozik, hogy a disznóhús alkalmi fogyasztása semmit nem változtat a vegetáriánus státuson. Ez az ironikus hasonlat cseppet sem számít túlzásnak.

Az öbölháború idején Bécs megengedte a hadianyag-szállítások ausztriai tranzitját, s ez a „hadianyag-törvényben" (Kriegsma-

terialgesetz) kifejezésre is jutott, jelezve, hogy az ENSZ BT rendelkezéseinek elsőbbségük van az osztrák törvényekkel szemben. Az osztrák semlegességből a gyakorlatban nem sok maradt. Ez a „maradék semlegesség" (Restneutralität) nem jelent többet, mint a háborúban való részvétel elutasítását, a külföldi csapatok állandó tartózkodásának tilalmát, a katonai szövetségekből való kívül maradást. Ilyen módon sokkal közelebb járunk az igazsághoz, ha Ausztriát nem semleges, hanem inkább minden szövetségtől mentes (bündnisfrei) országnak tekintjük. Ebből az is következik, hogy a semlegesség, mint a hidegháború egykori biztonságpolitikai opciója ma már nem erősíti Ausztria biztonságát. A semlegesség az előre nem látható konfliktushelyzetekben nem képes biztonságpolitikai garanciát nyújtani, ám a semlegesség minden kiüresedése ellenére sem lehet arra számítani, hogy Ausztria hamarosan a NATO tagjává válik. Szomszédaitól eltérően Ausztria a mindinkább kelet felé terjeszkedő atlanti területen egy olyan biztonságpolitikai enklávé, amelynek a NATO-tagság hiányában uniós tagállamként kell bizonyítania azt a képességét, hogy képes hozzájárulni az európai biztonsághoz erősítéséhez. Ennek megfelelően Bécs arra törekszik, hogy az atlanti tagság „küszöbe alatt" a közös európai biztonsági és védelmi politika keretében minden kooperációs lehetőséget kihasználjon, ezzel is gyengítve azokat az érveket, amelyek szerint Ausztria a nyugati biztonság „potyautasa", olyan állam, amelyet „mindenki megvéd, amely azonban senkit nem véd meg". A szövetségi alkotmány 23. cikkelye és a néppárti–szabadságpárti koalíció kormányprogramja is leszögezi, hogy Ausztria mind teljesebb részvételre törekszik az EU biztonságpolitikai és döntési struktúráinak felépítésében. Ennek ellenére nyilvánvaló, hogy Ausztria a NATO segélynyújtási garanciáját az európai biztonság kerülőútján – így az Európai Biztonsági és Védelmi Politika keretében – nem kaphatja meg. Aligha reális Schüssel kancellárnak 2000-ben az alpbachi fórumon tett az a kijelentése, hogy az osztrák semlegesség elavult koncepcióját a szövetségi kötelezettségeket is magában foglaló „európai semlegességgé" kell átalakítani.

A biztonságpolitika újrameghatározása mellett Bécsnek szembe kell nézni a belpolitika „normalizálódási válságával", nem kevésbé az EU kibővülésének az osztrák kül- és belpolitikára gyakorolt hatásaival is. A hidegháború külső „nyomása" magas fokú konszenzust

és koncentrációt kényszerített az osztrák pártpolitikai rendszerre. Ennek fokozatos gyengülése ugyan már korábban is érzékelhető volt, azonban 2000-ben a néppárti–szabadságpárti koalíció létrejöttével egyértelművé vált. A Szabadságpárt hatalomba kerülése világosan mutatta a nagykoalíció hatalmi kartelljének a felbomlását, ám ezzel a pártpolitikai rendszer „modernizálódását" és „normalizálódását" a „hiperstabilitástól" a rugalmasságot jelentő nagyobb pártkonkurencia felé, sőt az EU szempontjából a demokratikus értékek megkérdőjeleződésének a veszélyét is.

Az EU szankciópolitikájának megszüntetése után az osztrák külpolitika számára az „integrálódó Közép-Európa" perspektívája egyidejűleg vetette fel az unión belüli „közép-európai szövetség" kialakulásával Ausztria új helyfoglalásának lehetőségét, azonban az osztrák társadalomnak a keleti kibővüléssel szemben megfogalmazódó növekvő fenntartásait is.

A keleti kibővüléssel kapcsolatban a 2001. tavaszi osztrák felmérések is csupán egyfajta óvatos optimizmust látszanak megerősíteni. A megkérdezetteknek alig több mint a fele, pontosan 51 százaléka helyeselte a kibővülést. Nem ilyen optimista a bizottság eurobarométer vizsgálatának az eredménye: a megkérdezetteknek csupán 32 százaléka támogatta az EU keleti kibővülését. Peter Ulram, az osztrák közvélemény-kutatást irányító Fessel-Gfk Intézet vezetője arra utalt, hogy a keleti kibővülés kérdése Ausztriában egy „politikai pokolgép", és a lakosságnak az ilyen irányú beállítottsága csak az első kibővülési hullám után szűnhet meg, feltéve, hogy a negatív várakozások nem válnak valóra. A közvélemény-kutatások azt bizonyítják, hogy az osztrák társadalomnak a szomszédos országokhoz való viszonyát nem elhanyagolható mértékben a hétköznapi tapasztalatok alakítják. Az osztrák Európa Társaság (ÖgfE) véleménye eszerint az osztrákok 66 százaléka támogatja a magyarok csatlakozását, s ez nagymértékben azzal függ össze, hogy az osztrák bevásárlóturizmus pozitív képet alkotott Magyarországról. A csehek csatlakozását a megkérdezettek 39 százaléka támogatta. Ebben az osztrákok megítélése szempontjából a szükséges biztonsági igényeket nem garantáló temelini atomerőmű, valamint a németeket és magyarokat egyaránt sújtó Beneš-dekrétum éppen úgy szerepet játszik, mint Prága csatlakozása az unió osztrák kormány elleni szankciós politikájához. A megkérdezettek 80 százaléka ugyanakkor támogatta

Ausztriának a szomszéd országokkal kialakítandó még szorosabb együttműködését. Az unió „legszegényebb és legnagyobb kibővülése előtt" sokan a későbbi, kevesebb átmeneti szabályozással járó kibővülésnek adnak elsőbbséget a korábbi, azonban több átmeneti szabályozást megkövetelő kibővüléssel szemben. A kibővüléssel szembeni szkepticizmusnak mély gyökerei vannak a koalíciót alkotó Szabadságpártban, jóllehet a párt számára már nem maga a folyamat, mint inkább annak alakítása és befolyásolása a kérdés.

A külpolitikai elitnek a keleti kibővülést támogató aktív szomszédpolitikája és az osztrák társadalom beállítottsága között nyilvánvaló ellentmondás van. Paul Lendvai, az *Európai Szemle* főszerkesztője egyenesen azt a kérdést veti fel, hogy vajon Ausztria még a „Kelet ügyvédjének" tekinthető-e. Arra emlékeztet, hogy Ausztria, amely 1956-ban és 1968-ban oly sokat tett a keletről jött menekültek és a szabadság érdekében, most nemritkán közönyös, olykor ellenséges magatartást tanúsít az unió felé tartó szomszédaival szemben...

Felfedezett „szövetségesek" és az „integrálódó Közép-Európa"

Ebben a helyzetben az osztrák külpolitika új kezdeményezést tett. Benita Ferrero-Waldner külügyminiszter asszony a „stratégiai partnerség" fogalmát újra divatba hozta, habár számos kritikus az osztrák törekvések jelölésére a „közép-európai partnerség" fogalmát sokkal alkalmasabbnak tartaná. Ezúttal nem a nagyhatalmak, vagy a NATO és Oroszország stb. viszonyáról, hanem Ausztria és a szomszéd országok kétoldalú kapcsolatairól van szó, amelyeknek napirendjét mind nagyobb súllyal az EU-csatlakozás és a leendő integrációs tagság belpolitikai kérdései határozzák meg. A multilateralizmus szerepe a kétoldalú kapcsolatok formálásában korántsem új jelenség, azonban a jelenlegi helyzet és az osztrák külpolitika kezdeményezése sok tekintetben újszerűnek tekinthető.

A jelenlegi osztrák külpolitika „stratégiai partnerségnek" tekinti Ausztriának a belátható időn belül uniós tagokká váló szomszéd államokkal, plusz Lengyelországgal létrehozandó „érdekközössé-

gét". Az osztrák külügyminiszter asszony szerint mindenekelőtt a hagyományos osztrák szomszédpolitika konkretizálásáról és hatékonyságának a növeléséről van szó az EU-csatlakozás előkészítő szakaszában. A „stratégiai partnerség" második szakaszában azoknak a közös érdekeknek a meghatározásáról lenne szó, amelyek a jelölt országok csatlakozása után egy „közép-európai érdekközösség" alapját képezhetnék, hasonlóan a Benelux államok, vagy az észak-európai országok együttműködéséhez. A „stratégiai partnerség" koncepciója tehát az EU keleti kibővítésének alakításában való aktív osztrák részvétel, valamint a kelet-közép-európai kibővüléssel a regionális érdekérvényesítés igényével fellépő „integrált Közép-Európa" létrehozásának lehetőségéből indul ki. A „stratégiai partnerség" ugyanakkor nem azonos Ausztriával, mint „központtal" vagy „vezető hatalommal", inkább „regionális érdekcsoportosulást" jelent, annak érdekében, hogy az egymással összekapcsolódó és később Horvátországgal és más balkáni államokkal kibővült országok Európában fontos szerepet játszhassanak. Ennek az elképzelésnek az alapján 2001. június 6-án Bécsben kerülne sor a stratégiai partnerségről rendezendő első regionális konferenciára. Az osztrák külügyminiszter asszony a figyelmet arra is felhívta, hogy bármilyen osztrák „hegemóniaigény" benyomása elkerülendő, ezért a bécsit követő regionális konferenciáit a térség más országában, adott esetben, Szlovákiában, Pozsonyban lehetne folytatni.

A stratégiai partnerség gondolata aligha értelmezhető, ha nem vesszük figyelembe azokat a mozgatórugókat, melyek az osztrák kezdeményezéshez vezettek. A vizsgálat olyan polémikus kérdések felé fordítja a figyelmet, mint a külpolitikai játékteret bővítő, közép-európai „szövetség-építés" és „érdekközösség" esélyei az elszigetelődés elkerülésére, vagy éppen az „előre való menekülés kísérleteként" az osztrák külpolitika új helyfoglalási igénye a kelet felé bővülő unióban.

Aligha kell bizonyítani, hogy az integráció mechanizmusa par excellence ellentmond az elszigetelődés minden veszélyének, hisz az EU az elszigetelődés és a hatalmi egyensúly történelmi tapasztalataival szemben jött létre. Működése a különböző kérdésterületek mentén a különböző – számos esetben egymást metsző – érdekkoalíciók kialakulását jelenti, s ennek megfelelően a politika „változó geometriája" szerint az EU-n belül minden tagállamra mint poten-

ciális szövetségesre van szükség. Ennek ellenére a Szabadságpárt hatalomra kerülése után az EU 14 tagállamának az osztrák kormány elleni szankciós intézkedései világossá tették, hogy más tagállamoktól eltérően Ausztriának az unión belül nincsenek igazi szövetségesei. A nemzetközi környezet feltételeinek minden változása ellenére a Párizs és Berlin közötti tengely az EU változatlan stratégiai eleme. Bécs nézőpontjából a Benelux államok és az észak-európai országok összetartozásának mély történelmi gyökerei vannak, s az sem vonható kétségbe, hogy a déli, mediterrán államok is sajátos regionális tömböt alkotnak. Bécsnek ugyanakkor tapasztalnia kellett, hogy sem Berlin, sem pedig az EU semleges tagállamainak részéről nem számíthat arra a természetes szolidaritásra, amelyet a szankciók előtt hajlamos volt feltételezni.

Bécs az unió szankciós politikájából számos tanulságot vont le. Mindenekelőtt nyilvánvaló volt, hogy az EU tagállamainak az osztrák belügyekbe való beavatkozása számos olyan kérdést vet fel, amely a tagállamok egyenjogúságára, a szubszidiaritás elvére, nem kevésbé az integráció és a szuverenitás határaira vonatkoznak. Az EU-nak ez a lépése az osztrák politikában megnövelte az érzékenységet a brüsszeli centralizmussal, a „Mag-Európa nagy tagállamok direktóriumának" a kialakulásával szemben. A néppárti–szabadságpárti koalíció politikusainak a nyilatkozataiban újdonságként hatott az EU- „centralizmussal" szemben a nemzetállami érdekek, s az integráció végcéljáról szóló vitában a föderalizmus minden gyakorlata ellenére a „nemzetek föderációjának" hangsúlyozása. Bécs számára joggal az is feltételezhető volt, hogy ez a kis országokra jellemző érzékenység a csatlakozó, erős nemzeti identitással rendelkező kelet-közép-európai országok sajátja is. A következtetést számos kormányzati politikus és szakértő számára az a felismerés jelentette, hogy Ausztria „természetes szövetségeseit" nem az unió keretein belül, hanem azon a kelet-közép-európai országok között kell keresni, melyek közvetlenül a csatlakozás előtt állnak.

Közép-európai régió és kérdőjelei

1995-ben az osztrák uniós tagsággal ugyan először jelent meg az integráció történetében a „közép-európai dimenzió", ám ez a „közép-európaiság" inkább jelképesnek bizonyult. Ausztria elsősor-

ban arra törekedett, hogy az EU-n belül megerősítse helyzetét és kiépítse pozícióit, s ez a magatartás sokak számára úgy tűnt, hogy az osztrák külpolitika történelemi tapasztalataiból és felelősségéből származó „keleti illetékessége" (Ostkompetenz), s az ennek megfelelő nyitottsága inkább a nosztalgikus múlt kelléke marad. Ausztria és a szomszéd államok viszonyában a fő kérdés abban rejlett, hogy miképp lehet a kétoldalú kapcsolatok politikai, kereskedelempolitikai, utazási, szállítási stb. vívmányait az EU-tagság feltételei között is megőrizni. Az EU Bécs elleni szankciópolitikája ugyanakkor azt a felismerést erősítette meg, hogy az EU keleti kibővülése nélkül az Ausztriára korlátozódó „integrált Közép-Európa" csupán torzó lehet. Bécs uniós tagságával reprodukálódott a történelemből jól ismert geopolitikai peremhelyzete, jóllehet ennek minősége alapvetően különbözik a hidegháborús Európa viszonyaitól. A peremhelyzet előnyeit jelentette, hogy Ausztriának a hidegháborúban mostohán kezelt és elmaradott keleti tartományai az EU strukturális politikájának kedvezményezett célterületei. Nem kis mértékben az a szempont is motiválta Styxnek, a szociáldemokrata párt burgenlandi tartományi főnökének kijelentéseit, aki sajátos tartományi érdekeit szem előtt tartva óvott a túl gyors kibővülés veszélyeitől. Másfelől Bécs számára világos, hogy csak az EU kibővülésével kerülhet abba a centrális helyzetbe, amelynek következtében – Németország mellett – a bővülés legnagyobb nyertese lehet.

Már a kilencvenes évek is azt bizonyítják, hogy Bécsnek a szomszéd államokkal való gazdasági kapcsolatai rendkívüli mértékben megnövekedtek. Az osztrák gazdaságkutató intézetek prognózisa szerint az EU kibővülése az osztrák gazdaság 0,5 százalékos növekedéséhez vezet.

Ausztria számára a keleti kibővülés először teremtené meg az EU történelmében azt a „kritikus tömegű Közép-Európát", amely Bécset centrális geopolitikai helyzetbe hozza, és az integrációs térségen belüli régióképződés esélyei is jelentősen megnövekedhetnek. A „stratégiai partnerség" koncepciója ezt a lehetőséget ismerte fel: az EU keleti kibővülése nem csupán Ausztria kényes peremhelyzetét szüntetheti meg, hanem az EU-n belül egy olyan régió kialakulását segítheti elő, amelyben Ausztria és az érintett kisállamok közös érdekérvényesítése hatékonyabb lehet. Emellett az EU-n belüli közép-európai régió kialakulásával a kétoldalú

kapcsolatok keretében kibontakozó határátlépő növekedési zónák, vonzó termelési telephelyek, a kistérségi együttműködés előnyei, s ezzel a transznacionális gazdaság és politika lehetőségei új impulzusokat kaphatnak.

A „közép-európai érdekcsoport" létrehozásának motívumai a már meglévő közép-európai regionális együttműködési formák fennmaradásának a kérdésére is felhívja a figyelmet. Bécs már ma számos olyan létező regionális együttműködés keretein kívül van, mint az olasz–szlovén–magyar kooperáció. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy az EU kibővülésével Kelet-Közép-Európa mint az unió külső régiója az EU egy belső régiójává válik, s ezzel a kilencvenes évek nagyhatalommentes Közép-Európájában létrejött számos szubregionális együttműködési forma, mint Visegrád és a CEFTA, többé nem játszhatja azt a szerepet, amelynek funkcióit mint az EU csatlakozás előtti „geopolitikai várótermét" és „fitness központot" határozták meg. Ez a folyamat természetes módon funkcióvesztéssel illetve a funkciók átrendeződésével jár. Több érv szól a mellett, hogy Ausztria, mint a közép-európai térség „integrációs előőrse" kezdeményező szerepet játszhat a kibővülő „közép-európai EU régió megszervezésében, ám ez nem valami „vezető szerepet" vagy „hegemóniát", hanem a nagyobb felelősség vállalását is jelenti. Az aktív szomszédpolitika értelmében ennek az osztrák szerepnek magában kell foglalnia, hogy Bécs a térség érdekeit képviselő „ügyvéd", és képes a kelet-közép-európai térség irányában megszerzett történelmi tapasztalatait pozitívan érvényesíteni. Az ilyen EU-n belüli régió kialakulása stabilizáló hatást gyakorolna a térség integráción kívül eső „külső régiójára", továbbá megőrizhetné, sőt továbbfejleszthetné a szubregionális kooperációs formáknak azokat az elemeit, amelyek az átmenetileg „kívül maradókhoz" fűződő kapcsolatok fenntartását szolgálhatják.

Nem vitatható, hogy az EU keleti kibővülésével Ausztria és Németország geopolitikai értelemben az európai integráció „közepére" kerül, s az „integrált Közép-Európa" olyan piacbővüléssel jár együtt, amelynek e két ország lesz a legnagyobb haszonélvezője. Ám az országok földrajzi közelsége még nem egyenlő azzal, hogy az államok ugyanazokat az érdekeket is követik. A földrajz az érdekek konvergenciája nélkül önmagában nem biztosíthatja a tartós együttműködést. A skandináv és a Benelux országok egy

„laza" és egy „szoros" szövetségre nyújtanak példát. A három észak-európai ország (Dánia, Svédország és Finnország) még az Északi Tanácsban megvalósult együttműködésük ellenére is egymástól eltérő viszonyulást alakított ki az EU irányában. A finnek az integráció élen járó tagállamaként profilírozták magukat, a svédek az angol modellt követik, s adott esetben még a kilépés sem állna tőlük messze, míg a dánok az unióval szemben rendkívül elszántan védik szuverenitásuk maradékát. A nizzai csúcson is tapasztalható volt, hogy a skandináv államok a központi kérdések tekintetében meglehetősen megosztottak voltak. A Benelux államok ezzel szemben már korán felismerték, hogy csak együtt lehetnek elég erősek ahhoz, hogy a „nagyokkal" szemben fellépjenek. A három állam kormányfői minden EU-csúcs előtt találkoznak, és koordinálják álláspontjaikat.

A kelet-közép-európai államok EU-tagsága ilyen módon egy térségszervezés, egy „fejlődési régió", s az ennek megfelelő „geopolitikai lobby" kialakulásának csupán az esélyét jelenti. Az új tagállamok az EU-térséget arra is felhasználhatják, hogy kapcsolataikat a korábbiaknál jobban diverzifikálják, azaz hagyományos kapcsolataikat újrasúlyozzák, az egyes relációs túlsúlyokat mérsékeljék, mivel a partnerválasztás nagyobb „pool"-ja fog rendelkezésre állni. Arról sem szabad elfelejtkezni, hogy az EU más régióitól eltérően az Ausztria részvételével kialakuló „közép-európai érdekközösségben" precedens nélküli jövedelmi különbségek lesznek, amelyek Ausztriában már ma is a keleti munkaerővel szembeni elzárkózás reflexeit ébresztik fel. Joggal vetődhet fel a kérdés, hogy a „kis Ausztria" képes-e az ilyen régiószervező feladatok ellátására és azok hosszú távú finanszírozására. Vajon nem inkább Németország az a tényező, amely a gazdasági erejénél fogva a régiószervezés feladatának a leginkább megfelelhet, s mint ilyen a visegrádi együttműködés támogatásában és a „weimari háromszög" formájában Franciaország bekapcsolásában is annyira érdekelt, megelőzve a történelemből ismert sztereotípia feltámadását, miszerint Kelet-Közép-Európa Berlin kizárólagos „befolyási övezete".

A szomszédpolitika és a belpolitika feltételei

A „stratégiai partnerség" koncepciója szerint minden „szubregionális érdekszövetség" kialakulásának a feltétele a kétoldalú partnerségek, pontosabban a rendezett kétoldalú kapcsolatok kialakulása. A szomszéd államoknak az osztrák kezdeményezésre adott válaszai meglehetős megosztottságot tükröznek. Hangsúlyaikban a várakozástól a kételkedésig terjednek. Ez nem véletlen, mivel Ausztria és a szomszéd államok közötti kétoldalú kapcsolatok útjában még számos akadály van. Figl, az európai ügyek szlovák minisztere arra mutatott rá, hogy az Ausztria és Szlovákia közötti megerősített együttműködés növelheti a stratégia partnerségre való képességét. Az integráció kibővülésének elhúzódása azonban nem csökkenti a problémákat; csak a konkrét lépések, nem a nyilatkozatok a partnerség igazi próbái. A szlovén reagálás inkább a fenntartásoknak adott helyet. A szlovén média az osztrák kezdeményezésben az osztrák-magyar birodalom újraélesztésének a tervét látta, s ezzel az EU-ba belépni kívánó kelet-közép-európai országokkal való együttműködés kérdése a „monarchia kozmoszába" és a „banális kispolgári nagyzási hóbort" kategóriáiba került. Ahogy az osztrák–szlovén kapcsolatokban a német kisebbséget hátrányosan érintő Avnoj-határozatok, úgy az osztrák–cseh viszonylatban a temelini cseh atomerőmű körüli vita mellett a Beneš-dekrétum okoz történelmi tehertételt, még akkor is, ha osztrák részről annak adtak hangot, hogy sem a Beneš-dekrétum, sem a szudétanémetek elűzése nem válhat a politika eszközévé. Az osztrák külügyminiszter asszony leszögezte, hogy a cseh EU-csatlakozás kérdése nincsen junktimban a Beneš-dekrétum visszavonásával. Budapestről érkező jelzések mind a politikusok, mind a sajtó részéről egyaránt pozitívak voltak. Bécs számára a magyar politika különösen beleillik a kelet-közép-európai „szövetséges" kategóriájába, hiszen a kétoldalú kapcsolatok problémamentesek, és Budapest az EU szankciós politikájának ideje alatt tartózkodó és a hosszú távú érdekeket szem előtt tartó politikájával tűnt ki. Más jelölt országhoz hasonlóan azonban magyar részről is rámutattak a „stratégiai partnerség" több tekintetben hiányzó belpolitikai feltételeire.

A visszhang sajátos módon Ausztriában is megosztott. A választóvonal alapvetően ott húzódik, ahol a kormánypártok, tehát

a Néppártnak és Szabadságpártnak a koalícióról vallott felfogásai is ütköznek. A biztonságpolitikai képzettársításokat keltő „stratégiai partnerség" fogalma a szabadságpárti Scheibner által vezetett védelmi minisztériumban is fenntartásokat keltett. Mindazonáltal a Szabadságpárt Bécsnek Ljubljanához és Prágához való viszonyában olyan „történelmi terheket" lát, amelyeket fel lehet számolni, s alapvetően nem ellenzi a „stratégiai partnerség" gondolatát sem.

A „stratégiai partnerség" tervét kifelé a „regionális konferenciák" hivatottak előmozdítani, befelé egy olyan aktív kommunikációs politikára van szükség, amely képes meggyőzni az osztrák társadalmat a keleti kibővülés szükségességéről. EU-pénzekből a kibővülés támogatására irányuló információs kampány már meg is kezdődött. Erre azért is szükség van, mivel igen jelentősek, ha már nem is magával a keleti kibővüléssel, azonban annak módjával szembeni fenntartások. Az osztrák társadalom és a politika sem mutatkozik késznek arra, hogy az osztrák munkapiacot megnyissa a belépni kívánó országok munkaerői előtt. A félelem az „új népvándorlástól", azaz a keleti munkaerő bevándorlásától Németországban is legalább olyan erős, mint Ausztriában. A Schröder kancellár által meghirdetett hétéves moratórium azt jelentené, hogy a munkaerőpiac megnyitása helyett hétéves átmeneti szabályzásra kerülne sor, s ezzel az új tagok nem lehetnének az egységes belpiac valamennyi szabadságának a részesei. A német javaslat legnagyobb támogatója a kibővülésben legközvetlenebbül érintett másik „frontország", Ausztria. Sajátos módon az EU Bizottsága is az átmeneti szabályozás, legalábbis annak „puhább", 5 plusz 2 éves változata irányában tájékozódik, miszerint a munkaerő szabad áramlásának általános ötéves felfüggesztésén túl az egyes tagállamok határkörébe kerülne az a jog, hogy kívánnak-e további két évig élni a korlátozással.

Hogy milyen mélyen ülnek a kibővüléssel szembeni fenntartások, jól mutatja ezt az osztrák szakszervezeti szövetség és a munkáskamarák magatartása. Az osztrák szakszervezeti szövetség (ÖGB) egy „80 százalékos klauzulát" csak az acquis-k rangjára kíván emelni, hangsúlyozva, hogy a csatlakozni kívánó országoknak a munkaerő szabad áramlásához el kellene érni az osztrák jövedelmi viszonyoknak legalább 80 százalékát. Az osztrák munkáskamarák ugyan egy meghatározott bérszinthez nem ragasz-

kodnak, azonban azt követelik, hogy a belépő országok munkapiaci helyzetét, a munkanélküliség rátáját, a bérszintet állandóan vessék össze az osztrák adatokkal. Sőt a munkapiacot érintő hét éves átmeneti szabályozás helyett az osztrák munkapiacon külön védőintézkedéseket is helyénvalónak tartanának. Az ilyen osztrák fenntartásokkal szemben joggal idézhetjük a magyar részről javasolt go-and-stop modell alkalmazását. Ennek értelmében például Ausztria és Magyarország kétoldalúan megállapodhatna arról, hogy Bécs mennyi munkaerőt képes felvenni. Egy bizonyos kontingensen túl egy olyan védőklauzula beiktatására kerülne sor, amely korlátozná a munkaerő mozgását. Valójában az osztrák félelmek túlzottak. Egyrészt a magyar munkaerő mobilitása még országon belül sem kielégítő, a multinacionális vállalatok termelési kapacitásainak a bővülésével az ország nyugati részében olyan munkaerő-kereslet van, amelyet már a helyi tartalékokból nem tudnak kielégíteni, s az ország más részeiből sincs elvándorlás ezekbe a térségekbe. A nagyarányú elvándorlás azért is kétséges, mert már Magyarországon is hiány van a kvalifikált munkaerőben. A tartalékok jelentős részét a multik felszívták. Emellett nem hagyható figyelmen kívül, hogy a lakosság elöregedése és a népességszám csökkenése Ausztriában is előbb-utóbb megkerülhetetlenné teszi a humántőke importjának a kérdését.

A „stratégiai partnerség" hitelessége megkívánja, hogy a tárgyszerű párbeszéd alapján megszűnjenek vagy legalábbis mérséklődjenek a keleti kibővüléssel szembeni fenntartások. Egy ilyen belpolitika döntő mértékben hozzájárulhat a szomszédok meggyőzéséhez abban az értelemben, hogy a keleti kibővülés Ausztria tényleges nemzeti érdeke, s ezzel a „stratégiai partnerség" kezdeményezése is nagyobb hitelességre tehet szert.

Minden jogos kérdőjel és szkeptikus hang ellenére a „stratégiai partnerség" elképzelése fontos eszköznek bizonyulhat Ausztria szomszéd országokhoz fűződő kapcsolataiban a függő problémák megoldásában, ezzel a kibővülési politika felgyorsításában, a belpolitikai fenntartások csillapításában. Természetesen ebből nem következik, hogy az EU-n belül egy „közép-európai érdekközösség" a szoros együttműködés formáját öltené. Ám egy „laza érdekközösség" is alkalmas lehet arra, hogy a térség Brüsszelből nézve egy sajátos geopolitikai image benyomását keltse, mint ahogy erre egy ideig a visegrádi együttműködés is példát szolgáltatott.

A nyolcvanas évek elejétől a sok félreértéstől és illúziótól terhes „Közép-Európa-vita" harmadik szakaszába lépett. Először a nyolcvanas években újrafelfedezett „Mitteleuropa" üzenete egy megosztott, azonban a fejlődés mélyrétegeiben társadalmilag és kulturálisan összetartozó közép-európai térség kifejezése volt, ezzel elutasítva az önkényes jaltai felosztást és a Szovjetunió érdekszférájához való tartozást. Ausztria semlegessége, a Szovjetunió által ellenőrzött térség „osztrákosítása" értelmében ekkor még az alternatív, elérni kívánt cél funkcióját is betölthette. A második szakasz 1989 után következett be, amely sok tekintetben a túlfűtött várakozásokkal szembeni kijózanodásról tanúskodott. Kiderült, hogy a várakozással ellentétben a hatalomra került ellenzéki mozgalmak nem tudták „közép-európai transznacionális közösségüket" átmenteni a posztkommunista időszakra. A sokáig elnyomott, azonban feltámadt nemzeti érdekek erősebbeknek bizonyultak. Jugoszlávia véres széthullásával ugyanakkor inkább a „civilizálatlanság" társadalmai, s nem a civil társadalmak határátlépő közösségei váltak láthatóvá. Emellett azok a geopolitikai kísérletek jelentkeztek a közép-európai politika színpadán, amelyek az új típusú regionális együttműködés formáiban a Közép-Európa fogalom „operacionalizálódását" jelentették. A Közép-európai Kezdeményezés (CEI), a Visegrádi kooperáció, az Alpok–Adria Munkaközösség és más, egymást átfedő regionális együttműködési formák egyszerre kísérelték meg kitölteni a nagyhatalmi befolyás nélkül maradt térséget és „integrációs gyakorlótérként" saját erőből is felkészíteni a régió országait az uniós tagságra. A Közép-Európáról szóló vita harmadik szakasza az EU-n belüli Közép-Európa lehetőségét tematizálja. Az osztrák kezdeményezés is ebbe a keretbe illik. A jövő kérdése persze az, hogy a többi EU-régióval szemben az Ausztriával és Németországgal gazdaságilag jobban összefonódó és a múltból kulturális hagyományokat is magáénak valló térség képes-e az „integrált Európában" tartós „érdekközösséget" teremteni, akár laza, akár szorosabb formában. A másik alternatíva az – feltételezve az EU kompromisszum-kultúrájában rejlő töretlen fejlődést –, hogy Közép-Európa nem lesz több, mint az integrációs politika változó kérdésterületein az „alkalmi érdekkoalíciók" régiója.

Kiss J. László

SUMMARIES

Magyar Szemle (Hungarian Review), Vol. X. Nos. 7–8., August 2001, Budapest.

Editor-in-Chief: GYULA KODOLÁNYI. Published by Magyar Szemle Foundation. Chairman: GYÖRGY GRANASZTÓI.

Competition, Monopolies, Alternatives. Editor's Note by Gáspár Gróh.

Géza Herczegh, Judge of the International Court of Justice, The Hague. *János Kádár and His Age,* Part I. When some new books on János Kádár still harp on the old Communist themes of the good modest king and the achievements of goulash-communism, Herczegh argues that Kádár, in his unassuming way, strove to power treacherously from the first, and used it ruthlessly and deviously once at the top. For Hungary, his rule brought stagnation and decay.

Tamás Isépy, M. P., Chairman of the House Ways and Means Committee. *Lawmaking in the Transition.* One of the outstanding legal experts in Hungarian Parliament, Isépy gives an outline of the incredible legal creativity of the three parliamentary periods of the new Hungarian democracy.

Károly András, journalist, former News Director Radio Free Europe, Munich. *The Beginnings of Radio Free Europe,* Part I. The impending Cold War created the political climate for the establishment of RFE. Politicians and intellectuals in exile, with American technology and management, began a unique experiment in the history of broadcasting.

Antal Czettler, Brugg, Switzerland. *Teleki and the Sub-Carpathian Region,* Part I. As Foreign Minister, Count Pál Teleki's initiatives in 1938 and 1939 aimed at the creation, with Poland and Yugoslavia, a Central European alliance independent of Germany and the Soviet Union.

The Privatization of the Energy Sector. ***Márton Járosi,*** Director of Hungarian Electricity Works in the early Nineties, talks to Pál Molnár about the errors and mistakes committed in the course of the privatization of the Hungarian energy sector, commending EU directives and French energy policy especially as alternative solutions.

Zsolt Mórocz, critic, Kőszeg. *Ottlik and Ottlik.* A critical essay on the major 20th century novelist Géza Ottlik, his views of being, existence and writing.

Spectrum: Two Conversations. The edited text of two conversations from the weekly arts and culture magazine of Magyar Szemle on TV2, *Színkép* (Spectrum). József Vekerdi, the outstanding Sanskrit scholar and translator talks about his career to Tamás Ocsenás, and József Tornai, poet and essayist talks about his new autobiographical book to Miklós Hornyik.

360 Degrees is a Mystical Thing. Sculptors István Bencsik and György Jovánovics, Professors at the Budapest Academy of Fine Arts, gave a performance of parallel talks at the Ernst Museum in Budapest on March 28. The subject was sculpture and the human body, and the making of sculptures from casts in ancient Egypt and in their own work. An edited version of the talks is published by Magyar Szemle.

György Szabados, composer and pianist, Member of the Board of Magyar Szemle Foundation. On philosopher and essayist Béla Hamvas (1898–1967), on the watershed between an outworn modernity and a new age.

1% Metaphysics, selected by György Szabados. A passage from Jakob Boehme.

Books and Events

Gyula Borbándi: *Hungary's Three Decisive Years.* An essay on the chances and decisions of Hungarian foreign policy in 1941–44. (Antall Czettler. *A mi kis élethalál kérdéseink.* Magvető, Budapest, 2000.)

Bálint Török. *An Attempt and a Failure?* A review of Mária Palasik's book of political history, *A jogállamiság megteremtésének*

kísérlete és kudarca Magyarországon, 1944–49. Napvilág, Budapest, 2000.

László Sturm. Passionate Indifference. On Béla Fehér's novel *Filkó.* (Maecenas, Budapest, 2000).

Gáspár Gróh. The Time of Timelessness. Attila Szepesi's book of short essays was published for the recent Book Week. (*A béka kertje,* Magvető, Budapest, 2001).

Mihály Kubinszky. Once There Was a Southern Railway. Our architecture columnist revives the history of the Déli Vasút of the nineteenth century, its technology and structures.

Katalin Metz. In the Mesh of Demonic Passions. On a production of O'Neill's American Electra at the Budapest Chamber Theatre.

Klára Tóth. Belated Chronicle. Our cinema columnist saw the recent Hungarian film on the Holocaust of the Gipsies in World War II, *Porrajmos – Cigány holokauszt* by Ágota Varga.

János G. Gáspár. Comrades, Companions in Wealth. A review of current domestic affairs.

László J. Kiss. Austrian Foreign Policy and the EU Enlargement: An Active Policy of Neighbourhood or a Central European „Community of Interests" on the Way Toward Integration. A column on international affairs.

This issue of Magyar Szemle is illustrated by the sculptures of István Bencsik and György Jovánovics. On the front cover: A torso by István Bencsik.

E SZÁMUNK SZERZŐI

András Károly (1917, F. Lászlófalva): politológus, tudományos kutató. A középiskolát Kassán, egyetemi tanulmányait Prágában, Budapesten, New Yorkban végezte. 1951-től, előbb New Yorkban, majd Münchenben, különböző beosztásokban a SZER munkatársa, legutoljára a központi kutatóosztály helyettes igazgatója.

Bencsik István (1931, Marcali): szobrász. 1965–68 között a Fiatal Művészek Stúdiója vezetője. 1991-ben a Pécsi Képzőművészeti Mesteriskola egyik alapítója, szobrászati tanszékvezető tanára. Szobrai megtalálhatók a Magyar Nemzeti Galériában, az István Király Múzeumban (Székesfehérvár), a Pécsi Magánképtárban és a Villányi Szoborparkban. 1992-ben Kossuth-díjat kapott, 1993 óta a Képzőművészeti Főiskola tanára.

Borbándi Gyula (1919, Budapest): író, történész, szerkesztő. 1949-ben emigrált. A *Látóhatár* című folyóirat egyik elindítója, az Új Látóhatár felelős szerkesztője 1990-ig. 1992-től a *Magyar Szemle* szerk. biz. tagja. Széchenyi-díjas. F. m.: *A magyar népi mozgalom* (1983), *A magyar emigráció életrajza 1945–1985* (1985), *Nyugati magyar irodalmi lexikon és bibliográfia* (1992), *Emigráció és Magyarország – Nyugati magyarok a változások éveiben, 1985–1995* (1996), *Alkony és derengés. Írások a posztemigrációról* (1999).

Czettler Antal (1925, Budapest): történész. 1944-ben érettségizett a gödöllői premontreieknél. Részt vesz az ellenállásban, orosz fogságba kerül. Jogi diplomáját politikai elítélt édesapja miatt csak 1962-ben szerzi meg. 1968-ban Svájcba emigrál. Cikkeket és tanulmányokat ír a közelmúlt magyar történelméről. Magyarul megjelent: *Teleki Pál és a magyar külpolitika, 1939–41*, Magvető, Budapest, 1997. Jelen cikke az idén megjelenő új könyvének része, amely Kállay Miklós külpolitikáját tárgyalja.

Gáspár G. János: könyvtáros, szerkesztő. 1990 óta ad közre politikai elemzéseket.

Gróh Gáspár (1953, Budapest): irodalomtörténész, kritikus, a MEH Stratégiai Elemzőközpont munkatársa, óraadó a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. A *Magyar Szemle* rovatvezetője.

Herczeg Géza (1928, Nagykapocs, Szlovákia): jogász, akadémikus. 1993-tól az ENSZ Hágai Nemzetközi Bíróságának tagja. F. m.: *A gyarmati kérdés és a nemzetközi jog* (1962), *A humanitárius nemzetközi jog fejlődése* (1981), *Magyarország külpolitikája 896–1919* (1987).

Hornyik Miklós (1944, Újvidék): irodalomtörténész, kritikus. Az Újvidéki Tudományegyetem Magyar Tanszékén szerzett tanári oklevelet. Magisztériumi disszertációját Mészöly Miklósról írta. 1991-ben áttelepült Budapestre. F. m.: *Szabálytalan napló* (kritikák, esszék, interjúk, 1981); *Beszélgetés írókkal* (interjúk, 1982, 2000); *A Délbácska története 1920–1929* (tanulmány, 1985); *A Mi Irodalmunk története és repertóriuma 1930–1933* (tanulmány, 1987); *Titokfejtők* (tanulmányok, esszék, kritikák, 1988); *Angol pázsit* (szatírák, 1991, 1996).

Isépy Tamás (1924, Barancs): országgyűlési képviselő. A Fidesz képviselőcsoportjának frakcióvezető-helyettese. A mentelmi, összeférhetetlenségi és mandátumvizsgáló bizottság elnöke, a kulturális és sajtó bizottság tagja. Továbbá tagja az Országgyűlés Könyvtári Tanácsadó Testületének, elnöke a Francia–Magyar Baráti Társaságnak és a Francofon Parlament Magyar Tagozatának. A Jogi Szakvizsga Bizottságnak is tagja.

Jovánovics György (1939, Budapest): szobrász. A Képzőművészeti Főiskola egyetemi tanára. A Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémia alapító tagja. Kiváló művész (1990); Nagy Imre-emlékplakett (1993); Kossuth-díj (1997). Az *1956-os vértanúk emlékműve* tervezője. A Tudományok és Művészetek Európai Akadémiája (Salzburg) rendes tagja.

Kiss J. László (Budapest, 1945): politológus, egyetemi tanár (1988, BKE), a Teleki László Intézet Külpolitikai Kutatások Központja főigazgató-helyettese. Kutatási területe: német–osztrák tanulmányok, a nemzetközi politika elmélete, magyar külpolitika, EU-integráció. F. m.: *Az NSZK kül- és biztonságpolitikája 1954–1983* (1984), *Nemzetközi rendszer és elmélet a kelet–nyugati konfliktus után* (1996), *Tizenötök Európái* (2000).

Kubinszky Mihály (1927, Sopron): építészmérnök. A Soproni Egyetem tanszékvezető egyetemi tanára volt. 1992: Ybl-díj, 1996: Prof. emeritus cím.

Metz Katalin (Marosvásárhely): színikritikus. A Kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen szerzett diplomát. 1987-ben települt át Magyarországra, a Magyar Nemzet munkatársa. F. m.: *Forgószélben. Harag György, a rendező-mágus* (1998).

Molnár Pál (1952, Gyöngyös): magyar–történelem szakos tanár (Eger, 1977), újságíró (Nógrád, Népszava, Magyar Nemzet). A Heti Válasz főmunkatársa (2001). F. m.: *Innen az Óperencián* (1998), *Ütközet az ezredvégen* (1999, szerk.), *Az Unió kapujában* (2000, szerk.) *A dicsőség pillanatai – Magyarország a hannoveri világkiállításon* (2000), *Kardtársak* (2001, szerk.), *Európai demokraták* (2001, szerk.).

Ocsenás Tamás (1964, Miskolc) 1990 óta dolgozik a televíziós szakmában. Jelenleg rendezőként a Magyar Televízió Rt. műsoraiban (főként a kultúra, vallás és művelődés területén), illetve szerkesztő-riporterként a m2 Színkép című művészeti magazinjában. Fontosabb rendezések: *Segítő hallgatás* (1995), *Száz éve született – Emlékezés Hamvas Bélára* (1997), *Gyász I-II.* (1997), *A XXI. század városa* (1998), *TV-Maci, Ugrifüles és a többiek* (1998), *Öltöztesd díszbe szívedet* (1999), *Hála Istennek* (1999), *200 éves a Sacre Coeur* (2000), Századfordító magyarok sorozat: Hamvas Béla, Várkonyi Nándor, Schaár Erzsébet, Pető András (2000–2001).

Sturm László (1967, Budapest): irodalomtörténész, az irodalomtudományok kandidátusa. Kutatási területe Krúdy Gyula és a századelő magyar irodalma.

Szabados György (1939, Budapest): orvos, zeneszerző, zongoraművész. A *Magyar Szemle* szerkesztőbizottságának tagja.

Tóth Klára (1953, Nyíregyháza): filmkritikus, publicista. A Duna TV szerkesztője.

Török Bálint (1925, Budapest): bölcsészdoktor, közíró. Újságírással 1990 óta foglalkozik. Rendszeresen írt, illetve ír számtalan újságba, folyóiratba (Ring, Új Magyarország, Pesti Hírlap, Pest Megyei Hírlap, Magyar Nemzet, Bécsi Napló, Confessio, Hitel, Új Ember stb.), sajátos műfaja a történelmi publicisztika. 1994-ben Esterházy-emlékéremmel tüntették ki. 2001-ben jelent meg az Esterházy Alízzal közösen szerkesztett *Esterházy János Emlékkönyv.*

MAGYAR SZEMLE

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Csengery u. 82.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Tel/fax: 311-6477

Kiadja:
a Magyar Szemle Alapítvány

Felelős kiadó:
Dr. GRANASZTÓI György

ISSN 1216 6235

Tipográfiai terv:
BANGA Ferenc

Műszaki szerkesztés:
BÁCSI István

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.
Kiskunlacháza
Felelős vezető:
TÓTH Imre

Előfizetésben terjeszti a Hírlap-előfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóság.
Árusításban megvásárolható a hírlapkereskedelmi rt.-knél.

Előfizetési díj:
egy évre 1728, fél évre 864 Ft

Külföldről megrendelhető a Magyar Szemle Alapítvány számlaszámán:
MNB 11707024–20332033
vagy
levélben, melyre csekket küldünk. Előfizetési díj: postaköltséggel együtt egy évre 75$, fél évre 38$

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍTJÁK BUDAPESTEN: Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián üzletközpont; Bécsi út 122–124.; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest Étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., közlönybolt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Móricz Zsigmond körtér, 6-os villamos végállomása; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN: ATLANTISZ KÖNYVSZIGET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); CUSTOS-ZÖLD KÖNYVESBOLT (II. Margit krt. 7.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Mérleg u. 6.); OSIRIS KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4–6.); VINCE KÖNYVESBOLT (I., Krisztina krt. 24.); a BALASSI KIADÓ könyvesboltjában (II., Margit u. 1.) korábbi számaink is kaphatók; Fehérlófia Könyvesbolt: VIII. József krt. 36.; Aula Könyvesbolt: IX. Közraktár u. 2/b.; Budapesti Teleki Téka: VIII. Baross u. 1.

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTÉRIUMA

Westel
a Kapcsolat

Ki kérte az első szovjet intervenciót? Kénytelen vagyok Kádár utolsó beszédének zűrzavaros megfogalmazását idézni: „Én ismerem Hegedűs elvtárs nézeteit is, ismerem. Aki ugye történetileg nézve önkritikát gyakorolt, mert ő aláírta azt a levelet, amit két napig, ha jól emlékszem, az azóta elhunyt ember megtagadott... Énnekem is valahol, az isten tudja hol, alá kellett írni". Nagy Imréről van szó, aki a szovjet csapatok beavatkozását kérő levelet nem volt hajlandó aláírni, és akinek a nevét – majd meglátjuk, miért – Kádár harminc évvel később nem tudta kimondani. Tény, hogy Kádár napokig ingadozott, taktikázott – mintha csak igazolni akarná Egri Gyulának 1956 júniusában róla adott jellemzését, aki „Kádárt elvtelen, sőt gyáva embernek tartotta". Végül elfogadta a forradalom legfőbb követelését. Október 30-án döntés született a többpártrendszer visszaállításáról és koalíciós kormány alakításáról. Kádár is nyilatkozott a rádióban és – többek között – a következőket mondta:

„Pártunkra az elmúlt évek rossz vezetése következtében nagy, súlyos terhek árnyéka vetődött. Ezektől teljes mértékben, tiszta lelkiismerettel, bátor, egyenes elhatározással meg kell szabadulni. Elhagynak majd bennünket azok, akik önző egyéni érdekből, karrierből vagy más szándékból csatlakoztak hozzánk, de ettől a tehertől és vezetésünk egyes személyeinek múltbeli bűnei terheitől megszabadulva, ha bizonyos tekintetben elölről is, de kedvezőbb és tisztább feltételek között fogunk küzdeni eszméink, népeink, honfitársaink, hazánk javára."

„A beszéd Kádár János politikai pályájának egyik legemelkedettebb, fájdalmasan tiszta megnyilvánulása" – írja Huszár Tibor ugyancsak meglepő módon. Valójában a leghazugabbak egyike! Lehet, hogy Kádár hitte, amíg a szöveget felolvasta, de hogy őszintén és igazán nem tette magáévá, azt rövidesen bebizonyította.

(Herczegh Géza: Kádár és kora)